MUKIRYANI

ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بۆ خوێندنەوە و داگرتنی سەرجەم کتێبەکانی دەزگای

موکریانی سەردانی ماڵپەڕی دەزگای موکریانی بکە...

www.mukiryani.com

بۆ پەیوەندی..

info@mukiryani.com

ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن

لێکۆڵینەوەیەکی وشەسازییە بە ڕێگای دارشتن و لێکدان

ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن

لێکۆڵینەوەیەکی وشەسازییە بە ڕێگای دارِشتن و لێکدان

د. ڕەفیق محەمەد شوانی

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن**

لێکۆڵینەوەیەکی وشەسازییە بە ڕێگای دارِشتن و لێکدان

- د. ڕەفیق محمد شوانی
- نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جەمال ڕواندزی
- پیتچنین: سۆزان عیزەددین
- بەرگ: مراد بەهرامیان
- ژمارەی سپاردن: 950
- نرخ: 2500
- چاپی یەکەم 2008
- تیراژ: 750 دانە
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (247)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەڕۆک

کورتەی باس ((ملخص البحث)) ....
پێشەکی..
بەشی یەکەم: هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکان...................................
کورتەی هەڵسەنگاندن...
بەشی دووەم: لێکۆڵینەوە دەربارەی ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن .....
بابەتی یەکەم:- ناوی بکەر...
بابەتی دووەم:- ناوی بەرکار...
بابەتی سێیەم:- ناوی چاوگ..
بابەتی چوارەم:- ناوی جێگا...
بابەتی پێنجەم:- ناوی ئامێر..
بەشی سێیەم: ئەنجامی لێکۆڵینەوە...
سەرچاوەی نموونەکان...
سەرچاوەی بابەتەکان...

3
5
9
65
69
74
11
2
12
2
13
0
13
5
14
1
14
7
14
9

پێشکەشە:

* **بە وانەی لەچاوتروکانێکدا لە پێناوی پاراستنی گەل و خاکی نیشتماندا بوونە مۆم و توانەوە و بەوانەش هەمان ڕێگا دەگرنەبەر.**
* **بە جەلادەت بەدرخان و کامەران بەدرخان و سەعید صدقی و تۆفیق وەهبی و گیوی موکریانی و قەناتی کوردۆ و جگەرخوێن.**
* **بە عەبدول واحید نووری و هێمن و یەڵماز گۆنای.**

ڕەفیق شوانی

کەرکوک

1988/3/19

((ئەم نامەیە لە 1988/5/22 لە هۆڵی کۆلێجی ئادابی زانکۆی سەلاحەددین لە هەولێر کە ئەو کاتە لە گەڕەکی گڵکەند بوو، مناقشەی لەسەرکراو بڕوانامەی ماجستێری پێ وەرگیراو بۆ ماوەی (7) سەعات موناقەشە کرا لە 9.30 بەیانییەوە تاکو 5.00 ئێوارە بەردەوام بوو. لەڕووی مێژووەوە یەکەم نامەیە کە لەسەر زمانی کوردی بێت و بە زمانی کوردی نووسرابێتەوە، واتە یەکەم ئەتروحەیە بە زمانی کوردی لە مێژووی خوێندنی بالآی زمان و ئەدەبی کوردیدا، لە ڕۆژنامەی هاوکاری و عێراقی عەرەبی و گۆڤاری ڕەنگین و ڕۆشنبیری نوێش لەسەری نووسراو بە یەکەم نامە لە مێژوو دانرا، عەمیدی کۆلێجی ئاداب بە وتەیەك مناقشەکەی کردەوە کە دکتۆر غالب فاضل المطلبی بوو.

ڕەفیق شوانی

1998/11/9

کورتەی باس «ملخص البحث»

ئەو باسەی لە دوو توێی ئەم نووسینەدایە نامەیەکی ماجستێرە دەربارەی ئەو وشانەی وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) کە بە ڕێگای ڕۆنان لە چاوگەوە وەردەگیرێن. بابەتی تر هەن لە چاوگەوە پێکدەهێنرێن، بەڵام باسەکەی ئێمە تەنها ئەو بابەتانەی ناومان بردن دەگرێتە خۆی، کە بەلای ئێمەوە تائێستا بە شێوەیەکی فراوان لێیان نەکۆڵراوەتەوە یا تەنها هەندێکیان بەنێوەچڵی باسکراون.

ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەماندا بە سێ بەش لێیان دواوین. لە بەشی یەکەمدا زۆربەی ئەو سەرچاوانەی لەو بارەیەوە دواون هەڵمان سەنگاندوون و زۆر هەوڵمانداوە لە نرخاندنیاندا ڕێگای زانستی بگرینە بەر، بەوەی کە لایەنی کەم و کوڕی و ناتەواوی و بۆچوونی ناڕاستی و ئەو سەرچاوانە دەستنیشان بکەین و بیان خەینەڕوو، هەروەها ڕاستیان بکەینەوە و بە بەڵگەو و پشت بە بۆچوونی ڕاستی خۆمان و سەرچاوەی بەکەڵك ببەستین. لایەنی باش و ڕاستیان بۆ سوود لێ وەرگرتنی لێکۆڵینەوەکەمان وەرگرین بۆ فراوان کردن و دەوڵەمەندکردنی باسە سەرەکییەکەمان. لەم ڕووەوە سەرچاوەیەك مەگەر هەر دەست نەکەوتبێت، سا لە هەموویانەوە دواوین.

لە بەشی دووەمیشدا هاتووین بابەت بە بابەت لێی دواوین و هەر بابەتێکمان کە تائێستا پێناسەیەکی ڕاستی بۆ نەکراوە، بەپێی چەمکی بابەتەکە و لایەنەکانی پێناسەیەکمان بۆ سازداوە. پاشان هاتووین ڕێگای دروستبوونیانمان بە لێدوانەوە لە

جۆری چاوگەکەی و لە ڕەگ و قەد و پاشگر و پێشگرەکەی، دەستوورێکمان بە بەڵگە و نموونەوە، لە شیعر و پەخشانی شاعیران و نووسەران هێناوەتە کایەوە، کە تائێستا بە تەواوی ڕوون نەکرابوونەوە. هەموو ئەو بابەتانەی سەرەوە (ناوی بەرکار)یان لێ دەرچێت لەگەڵ یەك ڕێژەی (ناوی بکەر و ناوی چاوگ)، کە لە قەدی چاوگەوە وەردەگیرێن ئیتر هەموو ڕێژە و شێوەکانیان لە ڕەگی چاوگ و پێشگر و پاشگرەوە و لێکدراوەکانیشیان لە ڕەگی چاوگەوە بەلابردنی نیشانەی چاوگەکانیان دروست دەبن. لە دوای هەر بابەتێکیانەوە هەموو ئەو ئەرك و تایبەتێتی و بەکارهێنانەی هەیانە لەڕووی لایەنی جیاوازی وشە سازییەوە لەڕووی بوونیان بەزاراوە و ئیدیەم و وەرگرتنی نیشانەی کۆ و ناسراوی و نەناسراوی و وەرگرتنی پاشگری (ی) ناوی واتاییەوە خستۆتە پێش چاو. لە بەشی سێیەمدا بەکورتی پوختەی لێکۆڵینەوەکانی بەشی یەکەم و دووەمی نامەکەمان وەکو ئەنجامی باس و بۆچوونەکانی نووسەران دەربارەی بابەتەکان و بۆچوونی خۆم و ئەنجامی لێکۆڵینەوەکانی خۆم دەربارەی بەشی دووەم خستۆتە پێش چاو.

نامەکە بە لیستەی ئەو سەرچاوانەی کە سوودمان بۆ لێکۆڵینەوەکە لێ وەرگرتووە کۆتایی دێت.

پێشەکی

ئەم نامەیە هەوڵدانێکە بۆ شیکردنەوەی زمانی کوردی لەڕووی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)یەوە دەربارەی ئەو وشانەیە کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن، بە (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) ناودەبرێن. باسەکەمان بەشێوە زمانی وێژەیی (کرمانجی خواروو)ە.

گرنگی ئەم بابەتانە لەوەدایە کە بە ڕێگای ڕۆنانەوە لەچاوگەوە وەردەگیرێن و ئەوە دەسەلمێنن کە بەڕێگای ڕۆنانیش لە چاوگەوە زۆر بابەتی جیاواز جیاوازی بەهۆی پێشگر و پاشگرەوە شان بەشانی لێکدان لێ پێکدەهێنرێت و وشە تازە بابەتەکانیش دەچنە ریزی بەشەکانی تری ئاخاوتنەوە. بەمە ڕووندەبێتەوە کە لێکۆڵینەوە و خەریك بوون بە ڕۆنانەوە دەورێکی چاك دەگێڕێت لە دیاریکردنی یاسا و دەستووری پێکهاتنی وشە لە وشەسازی کوردیدا.

هەرچی ئەو بابەتانەی سەرەوەیە، ئەگەرچی لە زمانەکەماندا دەورێکی چاك دەبینن لەناو بەشەکانی ئاخاوتندا وەکو بابەتی جۆربەجۆر لەناو و ئاوەڵناو و زاراوە لە ئاخاوتن و نووسیندا خۆیان دەنوێنن بەڵام بەداخەوە تائێستا لێکۆڵینەوەی تایبەتی و سەربەخۆ و فراوانیان لەسەر نەکراوە. واتە توێژینەوەی وەها نابینرێ بەڕێگای پێکهاتنەوە دەستوورەکانی خستبێتە پێش چاو و ئەو گۆڕانانەی بەسەریاندا دێت دیاری و نیشان کردبێ. کەم لێکۆڵینەوە دەبینین بەتەواوی لەبارەی هەموو ئەو بابەتانەوە یا لەبارەی هەندێکیانیشەوە بەرێکوپێکی کرابێت.

بابەتەکان لەبەربوونی پەیوەندییان بە بابەت و بەشی تری ئاخاوتن و زمانەوە هەڵدەگرن توێژینەوەیان لەسەر ئەنجامبدرێت. ئەم بابەتانە هەڵدەگرن ببنە زاراوە و لایەنێکی زۆرمان لە فەرهەنگی زاراوە سازیدا بۆ بەکارهێنانی بابەتی تازە و داهێنراو لە ژیانی ڕۆژانەدا دابینبکەن.

نووسەرانی کورد بەگشتی ئەم بابەتانەیان یا فەرامۆش کردووە، یا بەکارتێکردنی زمانی عەرەبی لێیانیان کۆڵیوەتەوە، بێ ئەوەی گوێ بدەنە تایبەتێتی زمانی کوردی و ڕێزمانەکەی. بۆ نموونە تاکە سەرچاوەیەك نەبێت لەبارەی هەموویانەوەی کۆڵیوەتەوە، کە ئەویش کەموکوڕی زۆری گرتۆتە باسەکەی. بەڵگەمان لەم بارەیەوە ئەوەیە ئەو ڕێژە ناوە بکەرییەی کە لە عارەبیدا لە چاوگی تێنەپەڕەوە بەناوی بکەر داناوە، کوردەکانیش بەزۆری بەناوی بکەریان داناوە کە ڕاستێکەی لە تێنەپەڕی گوێزانەوەوە ناوی بکەر و لە تێنەپەڕی ڕوودانیشەوە ناوی بەرکار پێکدەهێنن. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەوە دەستووری پێکهاتن و ڕۆنانی بابەتەکانیان لە جۆری چاوگ و فرمان یا لەڕەگ و قەدی چاوگ و تێکەڵکردنی نیشانە و پێشگر و پاشگر بە تەواوی ڕوون نەکردۆتەوە، کەڕاستێکەی بنەڕەتی لێکۆڵینەوەی وشەسازی پێکدەهێنن و دەستووری پێکهاتنی ئەو بابەتانە دەچەسپێنن. لایەنێکی فەرامۆش کراوی تری ئەم بابەتانە ئەوەیە کەم نووسەر دەبینین لە هەموو بابەتەکانی سەرەوە دوابێت، بەتایبەتی لە (ناوی چاوگ و ناوی جێگا و ناوی ئامێر). خۆ ئەگەر باسیشیان کردبێ لەگەڵ (ناوی واتایی و ئاوەڵفرمانی شوێنی) تێکەڵیان کردووە و لاشیان لە (ناوی ئامێر) نەکردۆتەوە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا لێکۆڵینەوەیەکی نارێك و تێکەڵ دەردەچێت، چونکە ئەوانە هەریەکەی بابەت و باسێکی جیان و سەربەخۆن. ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەدا هاتووین هەنگاو بە هەنگاو بابەتەکانمان باسکردووە. هەر بابەتێك پێناسەکەیمان دیاریکردووە و پاشان هەموو ڕێگاکانی پێکهاتنیانمان بە نموونەوە ڕوونکردۆتەوە و وەکو دەستورێك چەسپێنراون. ئەوەشمان لێکداوەتەوە کە ئەو بابەتانە لە چاوگەوە

وەردەگیرێن و چاوگ بنەڕەت و سەرچاوەی پێکهاتن و وەرگرتنیانە، نەك فرمان، چونکە فرمانیش خۆی لە چاوگەوە وەردەگیرێت. ئەمەتا ئێستا لەلایەن نووسەرانەوە ئاشکرا نەکراوە و هەریەکەی بەجۆرێك بابەتەکەی بێ روونکردنەوە و لێکۆڵینەوە یا لە چاوگەوە یا لە فرمانەوە باسکردووە. زۆربەی نووسەران لایەنی بەکارهێنانی ئەم بابەتانەیان، بەتایبەتی (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) دەسنیشان نەکردووە، کە وەکو ناویش و ئاوەڵناویش بەکاردێن. هەندێکیان بەناو و هەندێکیان بە ئاوەڵناویان زانیوە. ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەماندا هەوڵمان داوە هەموو گیروگرفتێکی ئەم بابەتانە چارەسەر کردبێ و بەڵگە و نموونەمان لە فۆلکلۆر و نموونەی زیندووی زمانەکەمانەوە هێناوەتەوە. بۆ هەر بابەتێکیان لە کۆتایی باسەکەیانەوە هەموو ئەو تایبەتێتییانەی هەیانە بە نموونەوە خراونەتەڕوو وەك ئەرك و شێوەی بەکارهێنانیان.

رەفیق محەمەد محێدین شوانی

بەشی یەکەم

هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکان

ئەو سەرچاوە و کتێبە ڕێزمانیانەی لە بارەی ڕێزمانی کوردییەوە دواون ئەگەر چی لەناو باسەکانیاندا لایان لەو جۆرە وشانەی وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) کردۆتەوە، کە جێ مەبەستی لێکۆڵینەوەمانە، بەڵام بەگشتی نیوە چڵ و بەکەلێندار بەرچاو دەکەون، چونکە جۆرەکانی تریان فەرامۆش کردووە یا بە نارێکی و تێکەڵ و پێکەڵ لە بارەیانەوە لێکۆڵینەوەیان کردووە. هەندێکیان بە تەواوی ڕایان نەگەیاندووە.

ئەم جۆرە وشانەی کە سەر بە بەشێکی ئاخاوتنن لە چاوگەوە وەردەگیرێن و تێکڕاش لەگەڵ ئەوانەی لە ناوەوە پێکهاتوون تێکەڵکراون.

لێرەدا ئێمە لە بارەی ئەو کارانەوە هەڵسەنگاندنمان ئەنجامدەدەین. کارێکی کە ڕاست و زانستانە بێت بۆ فراوانکردنی لێکۆڵینەوەکەمان دەیخەینەڕوو، ئەوەشی کە هەڵە و کەموکوڕی و نازانستانە بێت ڕاستیدەکەینەوە.

لەم لێکۆڵینەوەیەماندا لە کۆنەوە بۆ تازە، سەرنجەکانمان لە کۆنترین سەرچاوەوە بەپێی مێژووی دەرچوونیان یەك لە دوای یەکترەوە چ لە کتێب و چ لە گۆڤار و چ لە ڕۆژنامەوە بێت دەربارەی ئەو بابەتانەی کە لەسەرەوە نیشانماندان، دەخەینەڕوو.

یەکەم کتێبی ڕێزمانی کوردی (مختصر صرف ونحوی کوردی)ی مامۆستا سەعید صدقی کە بەشەکانی ئاخاوتنی بەسەر پێنج بەشی وەك ((اسم، صفت، ضمیر، فرمان، ادات))دا دابەشی کردووە[1] بەگشتی وەکو یەکەم سەرچاوە ڕێکوپێکە و بەردی بناغەی ڕێزمانی کوردییە.

بۆ دەربڕینی سەرنجەکانمان لە بارەی ئەم کتێبەوە، ڕوو دەکەینە ئەو بابەتانەی لەسەرەوە خستماننەڕوو نووسەر بە پێناسەیەك دەستی بەباسکردنی (ناوی بکەر) کردووە کە تێیدا دەڵێ: ((اسم فاعیل — اسمیکە دلالت بکا لە ایش کر))[2]. ئەم پێناسەیە بکەری ئاسایی دەگرێتەوە، نەك (ناوی بکەر) کە لە چاوگەوە وەردەگیرێ و

(1) سەعید صدقی، مختصر صرف ونحوی کوردی، بەغدا، ل 6.

(2) سەرچاوەی پێشوو، ل 19.

لایەنی بکەرێتی (فاعیلیەت)یان بەهێزە و بەهۆی ئەو کارە بەردەوامەی پێوەی بوونەتە ناوی بکەر، سیفەتێکی هەمیشەیی و توانایەکی تایبەتییان بەخۆوە گرتووە. مامۆستا ڕاستی بۆچووە کە لە چاوگی تێنەپەڕەوە بەلادانی (ن)ەکەی و دانانی پاشگری (و) ناوی بکەر دروستدەبێ، ئەم (و-w)ەی کە مامۆستا دایناوە تەنها دەچێتە سەر قەدی چاوگی[3] (ئەلفی و یائی). خۆ ئەگەر (تائی و دالی) بن بەدوو (وو-ū) دەنووسرێن، وەك (نوستوو، ڕۆیشتوو). لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە بۆ ئەوکاتە بەهەڵە دانانرێت، چونکە هیچ سەرچاوەیەکی لەبەردەستا نەبووە. دیسان ڕاستی پێکاوە کە (ناوی بکەر) لە چاوگی داڕێژراوەوە بەلادانی (ن) چاوگەکە پەیدادەبێ، وەك ((هەڵچوو — لاچوو)) (ل20).

بەڵام بەشێوەی سادەیی کە لە قەدی چاوگ و پاشگری (ە)ەوە ناوی بکەری (بووە، چووە)ی وەرگرتووە لەبەر ناوێزەیی چاوگی (بوون، چوون) لەڕووی دەستووری ڕێزمانێوە و تێکەڵ کردنی ئەم ڕێژە ناوە بکەرییە لەگەڵ فرمانی (ڕابردووی تەواو)دا دروستنابێت. ئەگەر چی ئەمە دەستورێکە، بەهۆیەوە دەتوانین بەزۆری لە چاوگە تێنەپەڕەکانی دییەوە (ناوی بکەر)یان لێوە هەڵێنجین، وەك (لێکەوتە، تێکەوتە، پەککەوتە، ڕۆچوو). دوای ئەمە ئەوەی دەرخستووە کە لە چاوگە تێپەڕەکانەوە چەند شێوەیەکی پێکهاتن و داڕشتنی ئەم ناوە بکەریانەی لە پێشگر و پاشگرو ڕەگی چاوگەوە خستۆتەڕوو و نموونەشی لەو چاوگانەوە کە لە تێنەپەڕەوە کراون بە تێپەر (بێ ئەوەی خۆی باسی ئەم گۆڕانە بکات بەڵام نموونەکانی لەو بارەیەوەن) وەك نموونەکانی ((نانکەر، کاغزنووس، معاشخۆر، تاجبەخش، کلاو ڕفێن، کتێبدڕێن، سفرە دڕ، بار بەست، فەرشراخەر))ی[4] هێناوەتەوە (بڕوانە لاپەڕە:20). بەلای مامۆستاوە

(3) قەدی چاوگ بە فڕێدانی نونی چاوگەکەی پێکدێت و دەتوانین فرمانی ڕابردوو، ناوی بەرکار لێوە دروستبکەین. ڕەگی چاوگ بە فڕێدانی (ن)ی چاوگەکە و دەنگەکەی پێشی پێدێت. ناوێزەشیان تێدایە.

(4) ئەو نموونانەی بەپێی ڕێنووسی کۆن بوون لە کتێبەکەدا، من بەڕێنووسی تازە دەیان نووسم.

نموونەکانی ((باربەست، فەرشراخەر)) لەگەڵ دەستووری ئەوانی تردا لە رۆنانی ناوی بکەردا رێکناکەون، چونکە بەلایەوە دەبێ بەپێی دەستوور ((باربەس، فەرش و راخەر)) بێت، کە لە چاوگی (بەستن، خستن)ن، راستێکەی (بەستان)ە و نەك ((بەستن)). ناوە بکەرێکەشی لەگەڵ دەستووردا رێك دەکەوێت و بەڵگەشمان نموونەکەی مامۆستا خۆیەتی کە ((بار بەست))ە، بەڵام ((راخستن)) رەگەکەی لە وەرگرتندا کە(خە)یە، وەکو مامۆستا دەڵێ وایە پاش فڕێدانی نونی چاوگ و پیتەکەی پێشی هێشتا دەنگی /س/ دەمێنێتەوە و ناوە بکەرێکەشی (فەرش راخەر)ە. بەڵام شێوەی پێکهاتنەکەی روون نەکردۆتەوە، کە بریتییە لە ڕەگی (خە+ەر)ی نیشانەی بکەری و نەمان و تێچوونی دەنگی (ە)ێکیان، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو بزوێن پێکەوە ناگونجێن. بۆ (نان خۆر)یش هەمان سەرنجمان هەیە، کە بریتییە لە رەگی چاوگ و نیشانەی (ەر)ی بکەری (خو+ەر) و تێچوونی (ە)، لەبەر هەمان هۆ کە لە نموونەکەی پێشوودا روونمان کردەوە.

مامۆستا لە کۆتایی لاپەڕە (20)دا ئەوەی نیشانداوە، کە بەلادانی (ن)ی چاوگ و پیتەکەی پێشی دەتوانرێ (اسم فاعل) لە چاوگی تێپەڕەوە وەربگرین، وەك (خۆر، چێژ، کوژ،....الخ) لە ((خواردن، چێشتن، کوشتن، رێشتن)).

بەلای ئێمەوە ئەمە هەڵەیە، چونکە ئەگەر چی ڕەگی چاوگ لەبەر ئەوەی پارێزەر و هەڵگری واتای چاوگە و لە وشەسازی (مۆرفۆلۆژی Morphology)دا هەڵسوکەوتی وشەی لەگەڵدا ئەکرێت[5]، بەگشتی واتای چاوگەکانیان نابەخشن. رەگی واش هەیە واتاکەی دەبەخشێت بەڵام گشتی نییە. بەڵگەشمان نموونەکانێتی کە هێناویەتیەوە. (چێژ)ی لێ دەرچێ، ئایە (خۆر، کوژ) بە تەنیا واتای چاوگەکانیان دەبەخشن؟ بێگومان نەخێر، بەڵام هەر کاتێك پێشگر یا پاشگر کە بۆ ئەم رێژەی (صیغە) ناوی بکەرە دەشێ ماناکەی خۆیان جارێکی تر دەهێننەکایەوە. نموونەکانی

---

(5) بڕوانە رای د. نەسرین فەخری و مەسعوود محەمەد لەلاپەڕە (83-84)ی کتێبی (رێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زانستەکانی کۆڕ بەغدا، 1976.

دێڕی یەکەمی لاپەڕە (21)ی کتێبەکەی خۆی کە ((بخۆر، بچێژ، بکوژ، بڕێژ))ن بەڵگەی ئەو رایەمانن.

دانەر لەڕووی بەکارهێنانی (ناوی بکەر)ییەوە، کە دەوری ئاوەڵناوی دەبینێ، لای لەم لایەنەی نەکردۆتەوە، کەچی لە لاپەڕە (26)دا لەژێر سەرباسی ((صفت قیاسی))دا لەناو نموونە ئاوەڵناوە ئاساییەکانیدا، کە بۆ ئاوەڵناوی نسادەی هێناوەتەوە (ناوی بکەر) تیایاندا بەدی دەکرێت، وەك ((... دار فرۆش، کافرۆش...))، ئەوەی راگەیاندووە کە ئەم وشە ناسادانە واتای سیفەتیان پەیدا کردووە.

سەرنجی ئێمە لەم بارەیەوە ئەوەیە پێویست و لەجێی خۆیدا دەبوو کە لەگەڵ بابەتەکەی خۆی (ناوی بکەری)دا ئەمەی لە بەرچاو بگرتایە، چونکە ئەم جۆرە وشە وەرگێراوانە ناشێ سەربەخۆ هەڵسوکەوتی ئاوەڵناوی ئاساییان لەگەڵدا بکرێت، بەڵکو لە بەکارهێناندا کاتێك دەوری تەواوکەری ناوێك یاڕاناوێك دەبینن و تایبەتێتی و سیفەتیان روون دەکەنەوە ئەوسا دەبنە (ئاوەڵناوی بکەر[6])، ئەگینا ناون بۆ پیشە و خاسیەت و کاری هەڵگرەکانیان لەبەرئەوەی لە چاوگەوە وەرگێراون لایەنی بکەرێتی (فاعیلیەت)یان زۆر بەهێزە. دیسان لە لاپەڕە (58)دا بەناوی ((ادوات فاعل))ەوە کە (ناوی بکەر) پێکدەهێنن، پاشگر و ناو و ڕەگی چاوگی لەگەڵ (ادوات)دا تێکەڵ کردووە لەگەڵ ئەوەدا کە تەنها (یار، وار، وا) پاشگر و نیشانەی بکەرن.

لە بارەی (ناوی بەرکاری)یشەوە دەڵێ: ((اسم مفعول- اسمێکە دلالت بکا لە زاتێ، یا لە شتێ کە کردەوەیێکی واقع ببێتە سەر ئەو زاتە))[7]. بەهەمان شێوەی پێناسەی (ناوی بکەر)، ئەم پێناسەیەش بێجگە لە ناتەواوێکەی بۆ بەرکاری ئاسایی دەلوێت. دوای ئەمە هێماکردنی بۆ ئەوەی کە (ناوی بەرکار)ی لە چاوگی تێپەڕەوە

---

(6) بۆ زێدە ڕوونکردنەوەی ئەو باسە، بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران- سلێمانی 1960م، ل129.

(7) سەعید صدقی، سەرچاوەی پێشوو، ل 22.

وەردەگیرێت چونکە (مفعولی) هەیە نرخی باسەکەی بەرزتر کردۆتەوە. لە پاشاندا لەڕووی دروست بوونی ئەم جۆرە وشانەوە دەڵێ: ((بناکردنی اسم مفعول لە غیر مصدری (واوی) بەفڕێدانی (ن)ی مصدری لەگەڵ حرفەکەی پێشی و دانانی (راو) لە جێی ئەوان پێکدێ)). ئەمە کە دوو سەرنجی ڕەچاو کردووە پێویستی بە روونکردنەوە و راستکردنەوەیە. یەکەمیان لە چاوگە (واو)یکانیشەوە (ناوی بەرکار) رۆبنرێن، لە چاوگی (گروون) بەلادانی (ن)ەکەی (را)ی چاوگی نادیاری و پاشان پاشگری (و) پێوە دەلکێنین، وەك (گروون — گروو+را+و= گرووراو)[8]. پاشان وەکو لەم نموونەیەی سەرەوە نیشانمدا (راو) نیشانەی (ناوی بەرکار)ی نییە، بەڵکو لە (را) چاوگی نادیاری و پاشگری (و) پێکهاتووە. نابێت و راستیش نییە دوو نیشانە یا دوو شتی جیاواز بەیەك شێوە بێ جیاکردنەوە نیشانبدرێت. کە هەریەکەی ئەرکێکی ڕێزمانی دەبینێت[9]. مامۆستا وای بۆچووە کە چاوگی (واوی)ی (دروون) ناوە بەرکارێکەی (درووراو)ە و پاشان بۆ سووك کردنەوە دەبێتە (دراو)[10] راستە (درووراو) ناوی بەرکارییە، بەڵام (دراو) زۆر هەڵەیە، چونکە لەڕووی واتاوە لە (دروون) دوور کەوتۆتەوە، ئەمە بێ لەوەی کە ڕێژەی (دوراو) هەیە و لە (دوورین)ەوە وەردەگیرێ و[11] لە ناوچەی گەرمیان بەکاردەهێنرێ.

باسەکانی تری مامۆستا دەربارەی ناوی جێگا (اسم مکان) کە لە لاپەڕە (24)داو لە لاپەڕە (55-56)دا کە بەناونیشانی ((ادوات مکان))ە بە پێناسەیەك (ناوی جێگا)ی روونکردۆتەوە، بەڵام نموونەکانی لاپەڕە (24)ی هەموو ئاوەڵفرمانی

---

(8) چاوگی (دوورین) هەیە کە دەستووریترە لە (دروون). بۆ رۆنانی وشەی وەك (دووراو)، کە لە شێوە زارەکانی گەرمیاندا بەکارە، باشترە ئەم بەکار بهێنرێت، نەك (دروون)، کە ناوێزەیە.

(9) زمانەوانانی تریش بەدەگمەن نەبێت بە هەمان شێوە — واتە نیشانەی (را)ی نادیاری یان بە نیشانەی ناوی بەرکاری زانیووە.

(10) بڕوانە لاپەڕە (24)ی هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(11) ئەم باسە لە پەراوێزی (8)ی لاپەڕە (8)دا روون کراوەتەوە.

شوێنن و ناوی جێگا نین و نموونەکانی تری لاپەڕە (56)یش هەموویانی لە ناوەوە وەرگرتووە، لەبەر دووری لە باسەکەی ئێمەوە لێیان نادوێین.

دوا بەدوای کتێبی (صرف و نحوی کوردی)ی سەعید صدقی، کتێبی (دەستووری زمانی کوردی)ی تۆفیق وەهبی بڵاوبۆوە.[12] بەگشتی سەرچاوەیەکی چاك و بەکەڵکە و یەکەم کتێبی کوردییە، کە بەشەکانی ئاخاوتنی کردووە بە هەشت بەشەوە و لەبارەیانەوە دواوە.

هەڵسەنگاندنی ئێمە لەبارەیەوە، ئەو بابەتە ناوانە دەگرێتەوە، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن کە لەسەرەتاوە دەسنیشانمان کردووە. مامۆستا وەهبی بەناوی ((دوولایی))ییەوە لە هەندێکیان دواوە، کە راستێکەی (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) دەگرێتەوە.

لێدوانەکەشی لەژێر ئەم ناونیشانانەدان: لە لاپەڕە (26)دا ((تەواو کردنی دوولایی)) و لەلاپەڕە (29)دا ((سینفەکانی گرێ- گرێی دوولایی)) و لە لاپەڕە (67)دا ((سفەتی چۆنی لە فیعل دروست کراو)) و لەلاپەڕە (70)دا دروست بوونی سفەتی چۆنی لێکدراو)).

شایانی باسە لە لاپەڕە (26)دا ئەوەی راگەیاندووە کە ئەم (دوولایی)یانە رێژەیەکی فرمانن و دەبنە ئاوەڵناویش و کەسدارنین. بەڵام لە هەموو ئەو بابەتانەی سەرەوەیدا کە بە (دوولایی) و هەرجارەی لەژێر سەرباسێکدا ناویان دەبات و پێی لەسەر دەوری (ئاوەڵناوی) یان دادەگرێت، بەوەی کە دەبنە تەواوکەری ناو و ڕاناو، وەکو نموونەکانی (منالێ نووستوو، تۆی نووستوو، داری زۆر سووتاو) (ل26)، (زگ سووتاو، گیا خۆر) (ل29)، (مردوو، کوژراو) (ل67)، ((نان خۆر، بابردوو، باوك مردوو، سەرپێچراو)) (ل70). لێرەدا چەند کەموکوڕییەك دەسنیشان دەکەین، وەکو:

1- ناوبردنی ئەو نموونە و بابەتانەی سەرەوە بە ((دوولایی)) هەڵەیە، لەبەرئەوەی راستی نموونەکان دووبابەتی سەربەخۆی جیاواز لە یەکتری وەکو (ناوی بکەر) و (ناوی

---

(12) تەوفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، 1929.

بەرکار) نیشان ئەدەن و نابێت هەرجارەی بەسەر باسێکی جیاواز لێیانەوە بکۆڵرێتەوە، وەکو لێکۆڵینەوەکەی مامۆستا وەهبی، چونکە دوو بابەتی سەرەکی و سەربەخۆن.

2- راستە کە بوونە تەواوکەری ناو و راناو و دەبنە ئاوەڵناو، بەڵام نووسەر بێجگە لەو دۆخانەش هەر بە ئاوەڵناوییانی زانیوە، کە لە کاتێکدا ئەم (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار)ە ناون و ئەرك و تایبەتییەکانی نا و وەردەگرن لەڕووی بەکارهێنان و وەرگرتنی نیشانەی (تاك و کۆ) و (ناسراو و نەناسراو)ەوە[13]، لەبەر ئەمە ناوبردنیان بە ((ئاوەڵناو، گرێی دوولایی، سفەتی چۆنی)) واتە هەر جارەی لەژێر باسێکدا نادروستە، چونکە خۆیان بریتین لە باسێکی سەربەخۆ و تایبەتی، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و دەوری ناویش و ئاوەڵناویش وەردەگرن. کەچی نووسەر تەنها باسی ئاوەڵناوێتییانی کردووە.

3- وشەکانی (نووستوو)، باوك مردوو، گیاخۆر، ناخۆر) ناوی بکەری دارِژاو و لێکدراون و لە قەدی تێنەپەڕی گوێزانەوە و تێپەڕەوە وەرگیراون، یا ناوەکەی پێشیانەوە دەوری بەرکاری وەرگرتووە و بۆتە (ناوی بکەر وەکو (باوك مردوو). بەڵام نموونەکانی وەکو (کوژراو، سووتاو، بابردوو، سەرپێچراو) ناوی بەرکاری دارِژاو و لێکدراون.

4- بەگشتی باسەکەی تێکەڵ و پێکەڵە و دووبارە کردنەوە و لە یەك چوونی تێدایە و پێویستی بەو دووپات کردنەوەیە نەدەکرد.

مامۆستا وەهبی لەژێر ناونیشانی ((ناوی دروستکراو لە فعل)) لە (ل25)دا ئەوەی رەچاو کردووە کە لە چاوگەوە دەتوانرێ هەندێ ناوی تایبەتی وەربگیرێت. ئەمە راستە، بەڵام تاکە نموونەیەکیشی بۆ نەهێناوەتەوە لە کاتێکدا خۆی هێمای ئەوەی کردووە کە دەتوانرێ دەستوورێکی بۆ دابنرێت.

لەم بابەتەیدا، واتە- دروستکردنی ناو لە فرمان- لە بەندی (159، 160)ی لاپەڕە (52)دا دوو دەستووری داناوە بۆ ئەو ناوانەی لە چاوگی تێنەپەڕی بە (اندن)

(13) بڕوانە نووری عەلی ئەمین سەرچاوەی پێشوو، ل130.

کراو و چاوگە تێنەپەڕە (یائی)یەکانەوە کە بەلادانی نیشانەی چاوگەکانیان (ناو) دروستدەبێت و بێ ئەوەی جۆری نموونەی ناوە وەرگیراوەکانی وەك ((تەقە، کۆکە، بارە، زریکە)) کە (ناوی چاوگ)ن دەسنیشان بکات. هەروەها لە بەندی (161)ی لاپەڕە (53)دا کۆمەڵێك نموونەی هێناوەتەوە، کە بەلایەوە بێ دەستوور دروستبوون و جۆری ناوەکانیشی بەهەمان شێوەی سەرەوە روون نەکردۆتەوە، کە چەند جۆرێك ناویان تێدایە و تێکەڵی کردوون، بێ ئەوەی جۆرەکانیانی دیاریکردبێت. نموونەی ناوی وای تێدایە، کە سەربەخۆیە و لە چاوگەوە وەرنەگیراوە. ئەمە بێجگە لەوەی زۆربەیان دەستوورین و دەچنە ژێر ناوە دەستوورییەکانی وەك (ناوی چاوگ، ناوی ئامێر ناوی تایبەتی، ناوی پیشەو کار).

نووسەر لەژێر سەرباسی ((سفەتی چۆنی لە فعل دروستکراو))ی (ل67)دا دەڵێ: ((بەخستنی ئەداتی (ۆك) لەدوای رەگی هەندێ فیعلی لازیمەوە سفەتی چۆنی دروست بووە، وەکو: گەڕان- گەڕۆك، فڕین- فڕۆك، بەزین- بەزۆك)). راستە ئەمانە دەبنە ئاوەڵناو، بەڵام ((گەڕۆك، فڕۆك)) و ئەوانەی لەم رێژەیەن و بەزۆری لە چاوگی (گوێزانەوە- انتقالی)ن (ناوی بکەری دارِژاو)ن و دەبنە ئاوەڵناویش، وەکو (ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو) لە بەکارهێناندا. ئەوانەی لە چاوگی ((روودان- مگاوعە)ن لەبەر بەردەوامیی سیفەتەکەیان پێیانەوە دەبنە (ئاوەڵناوی بەرکاری دارِژاو).

مامۆستا نووری عەلی ئەمین و خۆ خەریك کردنی بە زمانی کوردیەوە سوودێکی زۆریان گەیاندووە بە زمانەکە و دەرکردنی کتێبی ((رێزمانی کوردی)) نموونەی نایابی ئەو هەوڵەیەتی[14]. لەم کتێبەدا لەو وشانەوە دواوە، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن. لە لاپەڕە (66)دا لەژێر ناونیشانی جۆرەکانی (ناو)دا بە سێ خاڵ باسی پێکهاتنی (ناوی

(14) نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، سلێمانی، 1960. ئەم کتێبە دوو بەرگی تری هەیە، وەك، قەواعیدی زمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، 1956، ل (51-55)، بەرگی دووەم بەغدا، 1958، ل (67-70)، لە ناوی بکەر و ناوی بەرکاری کۆڵیوەتەوە، ئێمە بەرگی سێیەمی بۆ باسەکەمان وەردەگرین.

مەعنەوی)ی کردووە. خالّی (ج)ی (ناوی چاوگ) دەگرێتەوە کە لە ڕەگی چاوگ و پاشگری (ە)وە داڕێژراوە. باسی شێوەی تری ڕۆنانی ئەم ناوەی نەکردووە، کە چەند شێوەی دی هەیە لە ڕەگی چاوگ، یا لە ڕەگی چاوگ و پاشگرەوە پێکدەهێنرێن.

لە ل(126)دا (ناوی بکەر و ناوی بەرکار)ی لە ریزی جۆرێك لە جۆرەکانی ئاوەڵناو داناوە، کە بە ((ئاوەڵناوی فرمانی)) ناوی بردووە. گومانی نییە، ئەم بابەتانەی سەرەوەی بە هەڵە لە ریزی ((ئاوەڵناوی فرمانی))[15] داناوە. تەنانەت نابێ لە ریزی جۆرەکانی ناویشدا دابنرێت، چونکە بابەتێکن لە فرمانەوە وەردەگیرێن و دەبێت لە بەشی (چاوگ)دا یا سەربەخۆ لێی بکۆڵرێتەوە، بەڵگەشمان رای نووسەر خۆیەتی کە لە هەمان لاپەڕەدا دەڵێ: ((ئاوەڵناوی فرمانی ئێسکێکی فرمانە و تام و بۆی ناو ئەدا...)). ئەگەر چی ئێمە وەك لەسەرەوە روونمانکردەوە، بە (ئاوەڵناوی فرمانی) نازانین، بەڵام مەبەستی ئێمە ئەوەیە لێرەدا بابەتی باسەکەمان دەگرێتەوە. لە هەمان شوێندا (جگەرەکێش)، کە (ناوی بکەری لێکدراو)ە بە فرمانی ناو بردووە، چونکە بەلایەوە ((جگەرەکێش... فرمانە چونکە بەیانی کارێ ئەکا)). ئەم وشانە کەس و کاتیان تیانییە، ئەگەرچی لە فرمانیشەوە وەرگیراون.

پاش ئەمە نووسەر ئەوەی راگەیاندووە ((ئاوەڵناوی بکەر کە لە چاوگ (المصدر) وەرگیرێ ئەمیش دوو جۆرە: ئاوەڵناوی بکەری سادە، ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو))

---

(15) نووسەر لە بەشی (ناوی لێکدراو)ی ل(62-63)دا و لە بەشی (ئاوەڵناوی لێکدراو)ی ل (112-114)ی ئەم کتێبەدا جارێکی تر لەنێو زۆربەی نموونەکانی هەردوو بابەتەکەدا (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) دەبینرێن، کە جارێك بەناو و جارێکی تر بە ئاوەڵناو بە هەڵە هەمان ریزەیان دووبارە کردۆتەوە بە هەڵە. راستە ئەم بابەتانە دەبنە ناویش و ئاوەڵناویش، بەڵام نابێت هەر جارەی بەجۆرە بابەتێك باسیان لێوە بکرێت. چونکە دەبێت لەژێر بابەتی (ناوی بکەر، ناوی بەرکار)دا لێیانەوە بکۆڵرێتەوە و هێمای ئەوە بکرێت، کە بێجگە لە دەوری ناویی ئەم بابەتانە لەڕووی بەکارهێنانەوە دەوری ئاوەڵناویش دەبینن. ئیتر پێویست ناکا بەدوو بابەتی جیاواز بەرچاو بگیرێن، چونکە لە چاوگەوە وەردەگیرێن. بەڵام نابێت هەر جارەی بە بابەتێك باسیان بکرێت.

(بڕوانە ل127). راستە ناوی (بکەر) لە چاوگەوە وەردەگیرێت، بەڵام پێناسەی بابەتەکەی نیوەچڵە، چونکە سیفەتێکی هەمیشەیی و توانای تایبەتییانیش تیایە. ئەم بابەتە شێوەی (سادە)ی نییە، بەڵکو داڕژاو و لێکدراوی هەیە و ئەوەی ئەو بە سادەی داناوە (ناوی بکەری داڕژاو)ن، (بڕوانە: ل127، 129). لە پاشاندا راستە (ناوی بکەری داڕژاو)ی لە قەد و ڕەگی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە بەهۆی پاشگر و پێشگری ((و، ەر، ب))ەوە وەرگرتووە. شێوەی پێکهاتنی (ناوی بکەری لێکدراو)یشی لە تێپەڕەوە باسکردووە.

لەمەی سەرەوەدا لەگەڵ بەرچاوگرتنی لایەنە راستەکانیشیدا، ئەم ناتەواوییانە دەبینرێن:

1- ناوی بکەری داڕژاوی بەهەڵە لە قەدی تێنەپەڕی روودان (مطاوعە)ەوە وەرگرتووە وەك ((سووتاو، مردوو)) کە ئەمانە (ناوی بەرکاری) داڕژاون، چونکە لە خۆیانەوە روو نادەن تا هێزێك یا بەهۆی بکەرەوە نەبێت، لە کاتێکدا بکەریشیان دیار نییە. ئەوانەی لە قەدی تێنەپەڕی گوێزانەوە (انتقالی)ن دەبنە ناوی بکەر وەکو (هاتوو، کەوتوو، رۆیشتوو، گریاو).

2- لەڕووی دەنگسازێوە جیاوازی نەکردووە کە ئەو وشانەی سەرەوە کە بەلای ئەوەوە (ناوی بکەر)ن، ئەگەر بە بزوێنی (ا،ی) کۆتاییان هاتبوو ئەوا تەنها بە پاشگری (و-w) دەبنە ناوی بکەر و ناوی بەرکار. بەڵام ئەگەر بە (دالی، تائی) کۆتاییان هاتبوو بە (واوی) درێژ (وو-ū) دروست دەبن.

3- جۆری ئەو چاوگانەی کە بەهۆی پێشگری (بـ) و رەگەکانیانەوە دەبنە ناوی بکەر روون نەکردۆتەوە کە تێپەڕن.

لەلاپەڕە (128،129)دا لە وەرگرتنی ڕەگی چاوگەکانی (پێ لێ خستن، لەناو بردن))[16] بۆ پێکهاتنی (ناوی بکەری لێکدراو)ی ((پێ لێ خەر،... لە ناوبەر)) بە هەڵە بە ((پێ لێ خ،... لەناو ب)) زانیوە. ڕاستیێکەی ڕەگەکانیان ((پێ لێ خە، لە ناوبە))یە. وادیارە، مامۆستا دەنگی (ە)ی ڕەگەکانیانی بە (ە)ی (ەر)ی نیشانەی (ناوی بکەر) زانیوە[17]. ئەمەش هەڵەیەکی گەورەیە و پێویستی بە ڕاستکردنەوە هەیە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە ناوە بکەرێکان دروستبوون:

پێ لێ خستن: پێ لێ خە + ەر= پێ لێ خەر (بزوێنێکیان نامێنی کە (ە)یە.

لە ناوبردن: لە نا بە + ەر= لەناوبەر (هەمان هۆ).

وێڕای ئەوە، لەم ڕاستکردنەوەیەدا، دەبێ ئەوەش بزانین هەندێ پاشگری (ناوی بکەری داڕژاو)ی وەك (ەر، ە)، لە دروستکردنی (ناوی بکەری لێکدراو)دا دەور دەبینن.

مامۆستا نوری عەلی لە لاپەڕە (129)دا ڕادەی باسەکەی بەرز کردۆتەوە بەوەی کە ڕایگەیاندووە ناوی بکەر بە هەردوو شێوەکەیەوە لە بەکارهێناندا دەبنە ناویش و ئاوەڵناویش. بە شێوەی ناو ئەرك و تایبەتێتی (خاسیەت) وەردەگرێ، بەڵام نووسەر ئەرك و خاسیەتیش هەر بە ((وەزیفە — ئەرك)) ناوبردووە. لەڕاستیدا نموونە و روونکردنەوەکانی لەو ڕووەوە چ وەکو ناو چ وەکو ئاوەڵناو ڕاستن، بەڵام نابێت هەردوو (ئەرك و تایبەتێتی) ناو بە ئەرك ناوببرێن چونکە دوو بابەتی ڕێزمانی لە یەکتر جیاوازن[18].

---

(16) نوری عەلی لەجیاتی (نیشانەی چاوگ) پیتە پاشگری بەکارهێناوە. ئەمە جێی سەرنجە، چونکە نیشانە و پاشگر دوو شتی لە یەکتر جیاوازن، نیشانە تایبەتە بە خاسیەتێکی ڕێزمانیێوە، بەڵام پاشگر لە شوێنی جیاواز جیاوازدا بەکاردەهێنرێت و دەوری ڕۆنان دەبینێ.

(17) لە ل(84، 113)دا بە هەڵە (کەر)ی بە پاشگر داناوە، لەڕاستیدا بریتییە لە (کە)ی ڕەگی (کردن) و پاشگری (ەر)ی نیشانەی ناوی بکەری. هەروەها (خۆر)یش هەمان شتە.

(18) لە شوێنێکی تری ئەم باسە و لە شوێنی خۆیدا بە تەواوی روونیان دەکەینەوە.

بێجگە لەوانەی کە لە چاوگی تێنەپەڕی ڕوودانن زیاتر بەلای ئاوەڵناویدا دەچن.

نووسەر لە لاپەڕە (129) هاتۆتە سەر (ناوی بەرکار) و بە پێناسەیەکی ناتەواو کە بۆ بەرکاری ئاسایی دەشێت دەستی بە باسی (ناوی بەرکار) کردووە. بەهەمان شێوەی (ناوی بکەر) لەم بابەتەش دواوە چ لەڕووی شێوەی پێکهاتنەوە چ لەڕووی بەکارهێنانەوە. لەبەرئەوەی ناتەواوییەکانی هەمان ناتەواو بن، بۆیە لەو دوو ڕووەوە، سەرنجی ڕاستکردنەوەمان هەمان چەشنە کە لە بەشی (ناوی بکەر)دا لە سەرەوە دەرمان بڕی... سەرەڕای ئەوە، چەند تێبینییێکی دیمان سەبارەت بە هەندێ بۆچوونی نووسەر هەیە، لێرەدا بەکورتی لێیان دەدوێین. ئەویش ئەوەیە لە لاپەڕە (129)دا ناوی بەرکاری (جەرگ بڕاو)ی بەدوو (ر) نووسیوە. لە ڕاستیدا ئەمە ناشێت، چونکە تەنانەت ئەگەر ڕەگی چاوگەکەش بە (ر) کۆتایی هاتبێت، وەك (بڕین کڕین...) لەبەر قورسی دەربڕین پێویستە و واش ڕۆیشتووە بە یەك (ر) بنووسرێت، تاکو لەگەڵ (ر)ی (را)ی فرمانی نادیاریدا تێکەڵبکرێت و بەیەك (ر) بنووسرێت. بەم شێوەیە:

ڕەگ + نیشانەی نادیاری + پاشگری بەرکاری

(بڕین: بڕ + را + و= بڕاو) هەروەها (کراو) و هی تریش.

دوای ئەمە نووسەر لە لاپەڕە (129، 130، 131)دا[19]، (را)ی فرمانی نادیاری و پاشگری (و)ی بەرکاری بە (راو) داناوە و تێکەڵی کردوون. ئەمە بۆچوونێکی ناڕاستە، چونکە خۆی لەخۆیدا نیشانە و پاشگرێکە سەر بە دوو بابەتن. وەکو چۆن لەسەرەوە ڕوونمان کردەوە، لە ڕۆناندا دەبێ جیابکرێنەوە.

---

(19) لە ل(152، 153، 154) لەژێر ناونیشانی (پیتە پاشگری ڕەگی فرمان)دا ژمارەیەك نموونەی هێناوەتەوە، کە لەڕەگی فرمان و پاشگر پێکهاتوون. لە هەندێکیاندا جۆری ناوەکانی دەرنەخستووە کە (ناوی بکەر، ناوی ئامێر، ناوی چاوگ) دەگرنەوە. لە خاڵەکانی (4، 5، 8، 9، 11)دا دیسان پاشگری (ناوی بەرکاری)ی بە (راو) زانیوە و لەسەرەوە ئەمەمان ڕاستکردۆتەوە. شایانی باسە لە خاڵەکانی تری (7، 12، 15، 18)دا جۆری ناوەکانی بەڕاستیی دیاریکردووە، بەڵام دەبوایە ئەم بابەتانەی بەجیا باس نەکردایە و لەگەڵ (ناوی بکەر و بەرکار)دا لێیان بدوایە.

دوای نوری عەلی ئەمین کتێبی ((اوائو دەستورا زمانی کوردی))ی جگەر خوێن بڵاوکرایەوە[20]. نووسەر لە دابەشکردنی بەشەکانی ئاخاوتندا بەسەر (ناو، فرمان، پیت)دا وەکو سەعید صدقی پێڕەوی زمانەوانانی عەرەبی کردووە. لەم کتێبەدا وەکو پێشوو روودەکەینەوە جێ مەبەستی خۆمان. مامۆستا جگەر خوێن پێش خۆی کەسێکی تر نابینرێت وەکو بابەتی سەربەخۆ لە رێزمانی کوردیدا لە (ناوی جێگا، ناوی ئامێر، ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی واتایی) دوابێت. بەمە نرخی کتێبەکەی بەرز کردۆتەوە بەڵام هەندێ تێکەڵی و نارێکی باسکردنەکەی بوونەتە هۆی شێواندنی.

لە لاپەڕە (21)دا لەژێر سەر باسی (ناوی جێگا)دا بە پێناسەیەك دەستی بە باسەکەی کردووە و نموونەیەکی زۆری بۆ هێناوەتەوە، بەڵام تێکەڵی نموونەکانی لە ناوی جێگا، پاشگری شوێنی، ئاوەڵفرمان... لە راستی پێناسەکەی کەمکردۆتەوە.

دوا بەدوای ئەمە لەڕووی پێکهاتنەوە ئەگەر چی بە باشی ناوی جێگای بەسەر (سەربەخۆ، پێکهاتوو)دا دابەش کردووە بەڵام نموونەکانی بەدەگمەن وشەی وای تێدایە، لە چاوگەوە وەرگیرابێ. لە بەشی دووەمیشدا وا بۆی چووە کە بەناو و پاشگر دروستدەبن و ناوی فرمانی هەر نەهێناوە، کە ناوی جێگای لێوە وەردەگیرێت... لە لاپەڕە (123)دا لەژێر سەرباسی (ئامرازی جێگا)دا[21] هەمان پاشگرەکانی سەرەوەی بۆ دروستکردنی ناوی جێگا بە نموونە هێناوەتەوە، لە راستیدا دەبوایە ئەم باسەی بە تەنها نەهێنایەتەکایەوە، چونکە دووبارە کردنەوەی باسەکەی یەکەمە و بەکەموکوڕی دادەنرێت لە لێکۆڵینەوەدا.

نووسەر بە هەمان شێوەی (ناوی جێگا) لە (ناوی ئامێر)یش دواوە.

لێرەشدا بە پێناسەیەك و نموونە و هەمان دابەشکردنەوە باسەکەی دامەزراندووە (بڕوانە: ل23-24). لە بەشی (ناوی ئامێری پێکهاتوو)دا زۆربەی نموونەکانی لە چاوگەوە وەرگیراوە، کەچی بەهیچ جۆرێك شێوەی داڕشتن و رۆنانیانی باسنەکردووە.

---

(20) جگەر خوێن، اوا ئو دەستورا زمانی کوردی، بەغدا، 1961.

(21) ئامراز: راست نییە لە جیاتی پاشگر و پێشگر بەکار بهێنرێت.

ئەمە بۆتە هۆی کەموکوڕی لێکۆڵینەوەکەی، چونکە ناوی (چاوگ یاناو)ی نەبردووە، کە لەوانەوە ناوی ئامێر وەردەگیرێت.

لە لاپەڕە (41)دا باسی (ناوی بکەر) بەرچاو دەکەوێت، بەڵام پێناسەکەی بکەری ئاسایی دەگرێتەوە، نەك (ناوی بکەر)ی لە چاوگ وەرگیراو. لەڕووی پێکهاتنەوە دوو شێوە دابەش کردنی بابەتەکە بەسەر (سادە و لێکدراو)دا دەبینرێت و نموونەکانی بەشە سادەکەی تێکەڵن لە (ئاوەڵناو، ناوی چاوگ، ناوی بکەر)[22]. شتێکی گومان نەویستە، نەك هەر (ناوی بکەر)، بەڵکو هەموو ئەو بابەتانەش، کە لە سەرەوە خستمانەڕوو، رێژەیەکی (ناوی چاوگ)ی لێ دەربچێت کە لە ڕووی پێکهاتنەوە (سادەیە)، دەنا هەموویان داڕژاو و لێکدراون و (سادە)یان نییە، چونکە لە فرمانەوە بە یارمەتی پێشگر و پاشگر وەردەگیرێن.

نووسەر بەهەمان شێوەی نوری عەلی ئەمین بە ناڕاستی لە قەدی تێنەپەڕی چاوگی روودان و پاشگری (و، وو) وە کە (ناوی بەرکار)ی لێ پێکدێت، (ناوی بکەر)ی وەرگرتووە وەك (مردوو، رزیو) لەگەڵ ئەو رێژەیەی (ناوی بکەر) کە لە قەدی تێنەپەڕی چاوگی گوێزانەوەوە وەردەگیرێن وەك (کەوتوو) تێکەڵ کردووە. هەروەکو لە سەرەوەی ئەم باسەدا رونمانکردەوە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی روودانەوە (ناوی بەرکار)ی پێکدەهێنرێت. چونکە ئەو قەدانە بکەرەکانیان دیار نییە، کە لەلایەن کێوە رووی داوە و کارەکەی بەسەریاندا هێناوە. بۆیە دەبنە (ناوی بەرکار). بەڵام لە رێژەی گوێزانەوەکەیەوە (انتقالی) چونکە بکەرەکانیان کە خاوەنی روودانی ئیشەکەیانن دیارە، (ناوی بکەر) وەردەگیرێت وەکو (هاتی، کەوتوو)ی نموونەکانی خۆی لە (ل45، 46) دان و تێکەڵی رێژەکەی دییانی کردبوو وەك (مردوو، رزیو) لە هەمان لاپەڕە کە راستێکەیان (ناوی بەرکار)ن.

---

(22) بڕوانە ل (42)ی سەرچاوەی پێشوو.

نووسەر لەدابەشکردنەکەی دووەمیدا لەڕووی پێکهاتنەوە (ناوی بکەر)ی لە تێنەپەڕەوە وەرگرتووە وەك (مای، هاتی)[23] راستێکەی رابردووی نزیکن. لە (ل 45)دا (فرۆشەر، چێنەر، بکێش، بچێن) لە (ل 46)دا بە (ناوی بکەری سادە) یان دەزانێت و جۆری چاوگەکەی کە تێپەڕە ناوی نەبردووە و پاشگری (ەر)ی ناوی بکەر بە تەنها بە (ئەر) نووسیووە، کە ئەمە هەڵەیە، چونکە دەنگی هەمزە (ء) لە کوردیدا ئەگەر چی هەیە و بەزۆری لە پێش بزوێنەوە دێت لەوێدا نییە و تەنها شێوەی کۆکردنەکەی بە تەنها وایە و راست نییە بە نووسین بنووسرێت.

نووسەر هەمان هەڵەی لەناوبردنی پاشگرەکانی وەك (ئە، اوك، ئەك) لە لاپەڕە (48)دا دووبارە کردۆتەوە، کە راستێکەیان (ە، وك، ەك)ە، وەك لە نموونەکانی (باڵە، خوەرە، کە نوك، دزەك)ی خۆیدا دەردەکەون.

نووسەر لە بەشی (ناوی بکەری لێکدراو)دا لە (ل 47)دا ژمارەیەك نموونەی لەژێر ناوی (ئامراز)دا هێناوەتەوە، کە بەهۆیانەوە (ناوی بکەری لێکدراو)ی دروستکردووە، کەچی تێکەڵن لە (ناو، پێشگر، پاشگر، ڕەگی چاوگ و (ەر)ی ناوی بکەری). نموونە دروست کراوەکانیشی تێکەڵن لە داڕژاو و لێکدراو لە ناویش و لە چاوگەوە وەرگیراون. لە ڕاستیدا دەبوایە نموونەکانی تەنها لە چاوگەوە وەربگرتایە، چونکە بابەتەکە پەیوەندی بە چاوگەوە هەیە، نەك ناو. هەر لەبەر ئەمەشە لایەنی بکەرێتی (فاعیلیەت)یان تێدا بەهێزە[24].

لە هەمان لاپەڕەدا نموونەی (ناوی بکەری لێکدراو)ی لە چاوگە بەتێپەر کراوەکانەوە هێناوەتەوە و دەڵێ: ((لە چاوگی یائێوە کە بەهۆی (اند)ەوە دەبنە تێپەڕ (این) شوێنی (اند) دەگرێ وەك: ((دەڤ چڕین، جل قەتین، اش گەڕین...)). زۆر راستە

(23) (چوی) بەلای منەوە (ناوی بکەر) نییە چونکە لە چاوگی ناوێزەوە وەرگیراوە واتای ناوی بکەر بەشێوەی سادەیی نابەخشێت، تەنها بەداڕژاوی نەبێت، وەکو (هەڵچوو، رۆچوو، هەڵبوو) دەبێتە (ناوی بکەری داڕژاو) چونکە بە سادەیی لەگەڵ فرمانی رابردووی نزیکەکەیدا تێکەڵ دەبێت.

(24) بڕوانە رای م. محمد لە ل(63-64) گۆڤاری زانیاری ژمارە (4) ساڵی 1972.

لەڕەگی چاوگی لێکدراوی بە تێپەڕ کراوەوە ناوی بکەر وەردەگیرێ، بەڵام ئەم چاوگانە کە لە بنەڕەتدا (یائین) و هەروەها چاوگی تری نایائیش، کە بە هۆی (اندن)ەوە دەبنە تێپەڕ دەچنە ریزی چاوگە (دالی) یەکانەوە، راست نییە بەشێوەی پێشووی ناوبەرێت. دیسان باش بۆی نەچووە کە وای داناوە (این) شوێنی (اند)ی گرتۆتەوە، چونکە لەوێدا تەنها (1) لە وەرگرتنی ڕەگی چاوگەکەدا. دەگۆڕێت بە (ی) و وپاشان (ین) راسترە لە (این). دەنگی (ا) لێرەدا زیادە و بەهەڵە هێناوێتییە ناوەوە.

دواشت لەڕووی توخمەوە (جنس) (ناوی بکەر و ناوی بەرکار)ی باس کردووە و دیاریکردووە کە (ئی) بۆ نێر و (ا) بۆ مێ لەگەڵیاندا دێت.

لە (ل 50)دا (ناوی بەرکار) بە پێناسەیەك بەرچاو دەکەوێت، کە تەنیا بەرکاری ئاسایی دەگرێتەوە و دابەش کردنەکەشی بە هەمان شێوەیە و لە (ناوی بەرکار)ێوە دوورە. لەبەر ئەوە درێژە بەم باسە نادەین و وەك وتمان جیاوازییەکی تەواو لەنێوان بەرکاری ئاسایی و (ناوی بەرکاری)دا هەیە، چونکە دووەمیان لە چاوگەوە وەردەگیرێت و ناوی تری جیاواز ناتوانێت هەمان دەوری وەربگرێت، بەڵام لە رستەدا هەموو ناوێکی ئاسایی دەوری بەرکاری ئاسایی وەردەگرێت.

دواشت کە بابەتەکەی ئێمە بگرێتەوە، ئەوەیە کە نووسەر لە (ل:67)دا لە (ناوی واتایی) دواوە و بە پێناسەیەکی راست و چەند نموونەیەکەوە باسیکردووە. لەناو نموونەکانیدا لەڕووی وەرگرتنەوە تەنها دەنگە سروشتییەکانی بەرچاوگ دەکەون و ئەوانی تریش ناوین سەرەڕای ئەوەش کەم و زۆر لە بارەی رۆنانیانەوە نەدواوە.

ساڵی 1972 لەلایەن بەڕێوەبەرێتی خوێندنی کوردییەوە لێژنەیەکی ئەو بەڕێوەبەرێتییە، کتێبی ((زمان و ئەدەبی کوردی)) بۆ خوێندنی پۆلی سێیەمی ناوەندی قوتابخانەکان دانا[25].

(25) محەمەد مستەفا کوردی، مستەفا صالح کەریم، ئەبو بەکر جەلال، عەبدوڵڵا میدیا، زمان و ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، بەغدا، 1972.

بەشی ڕێزمانەکەی بریتییە لە (ڕەگی فرمان = ڕەگی چاوگ)، (فرمانی ڕانەبردوو)، (جۆرەکانی فرمانی ڕابردوو)، (ئاوەڵناوی بکەر)، (ئاوەڵناوی کراو = اسم المفعول)، (ناوی گوزارە = الاسم المصدر)، (پێشگر و پاشگر).

لێرەدا تیشکی لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنەکەمان دەخەینە سەر (ئاوەڵناوی بکەر) و (ئاوەڵناوی کراو) و (ناوی گوزارە = الاسم المصدر)کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن.

لە لاپەڕە (20)ی کتێبەکەدا بەگشتی لە ئاوەڵناوی بکەر دواون و چەند نموونەیەکی وایان هێناوەتەوە، کە هەموو شێوەکانی لە ڕستەدا دەرخستووە.

لە پاشاندا ئەوەیان ڕوون کردۆتەوە کە هەر وشەیەکی ئاوەڵناوی بکەر ((ناوی خاوەن فرمانێکە یا بکەری فرمانێکی ئەو تۆیە کە کاتێکی دیاری تیا بەدی ناکرێت...[26])) (ل20). پاش ئەمە هاتوونەتە سەر کەرتکردنی یەکە یەکەی نموونەکان بە دیارکردنی ڕەگی ئەو فرمانانەی کە لێوەی وەرگیراون و ئەو پێشگر و پاشگرانەی کە تایبەتن بە پێکهێنانی ئاوەڵناوی بکەرەوە. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە نەخشەیەکیان بۆ هەموو ئەو پێشگر و پاشگرانەی وەك ((ب، ۆك، نۆك، نەدە، وو، ا، ەر، و، ەوار)) خستۆتەڕوو، کە دەبنە هۆی پێکهاتن و داڕشتنی ئاوەڵناوی بکەر لە چاوگەوە. لەمەوەش بە ناونیشانی ((دەستووری داڕشتنی ئاوەڵناوی بکەر لە ڕەگ و چاوگی نون کرتاوی فرمان[27]))... چەند دەستورێکیان هەڵێنجاوە، کە ((هەندێ ڕێژەی ئاوەڵناوی بکەر لە ڕەگی فرمان و پێشگرەکانی: (ب) و (بە) دروستدەبن، وەك: بژەن، بەگەڕ....)) (بەوانە: ل21) لێرەدا لێژنە دوو هەڵەی زۆر گەورەی دێنە پێش چاو: یەکەمیان ((چاوگی نون کرتاو)) بۆ مەبەستی لادانی (نونی چاوگ) ڕاست نییە، چونکە چاوگی نون کرتاو بە تەواوی (مصدر مرخم) دەگرێتەوە، بەتایبەتی بۆ ئەم مەبەستە لە کوردیدا شتی وانییە.

(26) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل 21.

(27) سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

لێژنەش بە هەڵە (ناوی بکەر)ی وەکو نووسەرانی پێشوو لە قەدی تێنەپەڕی چاوگی ڕوودانەوە وەکو (تەقیو، ڕزیو) کە (ناوی بەرکار) دروستدەکەن وەرگرتووە (بڕوانە: ل20، 21).

پێشگری ((ب)) بۆ داڕشتنی ناوی بکەری زۆر ڕاستە، بەڵام شێوەکەی تری کە (بە)یە سەرنج نەدانی لێژنە نیشاندەدات، چونکە (بە) ئامرازی پەیوەندییە و مەبەست و شوێنی (ب) نیشانەی پێکهاتنی ئاوەڵناوی بکەری ناگرێتەوە. لەلایەکی ترەوە دەبوو جۆری چاوگەکانی ئەم ڕێژە ئاوەڵناوە بکەریانە، کە تێپەڕن، دەستنیشان بکردایە.

هەروەها لە لاپەڕە (23)دا پلەی باسەکەیان بە لێدوان بەوەی چۆن ((هەندێ جار ئاوەڵناوی بکەر لە ناوێك و ڕەگی فرمانێك دروستدەبێت)) کە شێوە لێکدراوەکەیەتی لەڕووی پێکهاتنەوە، زۆر بەرزتر کردۆتەوە.

لێژنە دوا بەدوای ئەم ڕێژە ئاوەڵناوە بکەریانە لە ژێر سەر باسی ((ئاوەڵناوی کراو))دا بە هەمان شێوەی ئاوەڵناوی بکەر لەم بابەتە بە نموونەوە دواوە. نووسەرانی ئەم کتێبەش وەکو نوری عەلی ئەمین باشی بۆچوون کە ئەم (ئاوەڵناوی بەرکاری)یە بەپێی ئەرك و بەکارهێنانیان بە ناویش و ئاوەڵناویش داناوە و بۆ ئەوەش چوون کە لە چاوگی تێپەڕەوە لە هەر پێنج جۆر نیشانەی چاوگەوە- بێجگە لە (چاوگی واوێکانی)- بەهۆی پاشگری ((راو))ەوە پێکدێن، هەروەها لەو چاوگە تێنەپەڕانەوەش کە بە (اندن) کراون بەتێپەڕ. ڕاستی بۆچوون کە ئاوەڵناوی کراو لە تێپەڕەوە دادەڕێژرێن، بەڵام کەموکوڕی لێژنە وەکو ڕێزمان نووسانی پێش خۆیان[28] کە لە سەرەتاوە سەرنجمان بۆ ڕاکێشاوە، ئەوەیە (راو)یان بە یەك پاشگر داناوە، کە خۆی لە ڕاستیدا بریتییە لە (را)ی چاوگی نادیاری و (واو)ی ئاوەڵناوی بەرکاری.

ئەو هەڵەیەی لە باسی ئەو ئاوەڵناوە بکەریانە کە لە چاوگی نون کرتاوێوە دروستدەبن کردبوویان لێرەشدا دووبارەیان کردۆتەوە. ڕاستی ئەمە، ئەوەیە کە ناوی

(28) سەعید صدقی و نوری عەلی ئەمین هەمان هەڵەیان کردووە.

بەرکاری لە چاوگی نادیارێوە بە فڕێدانی (نون)ەکەی دروستدەبێت، نەك لە (چاوگی نون کرتاوی)، کە وەك وتمان (مصدر مرخم)ی عەرەبی دەگرێتەوە[29].

لێژنە لە لاپەڕە (26)دا لەڕووی پێکهاتنەوە ناوی بکەریان بە سادە و لێکدراو داناوە و ئەمە ڕاست نییە، چونکە ئەم بابەتە وشانە لە بەشێکی چاوگ و زیادییەك (پێشگر و پاشگر) پێکدێن و ئەمەش مەرجی ڕۆنانی وشەی داڕژاوە. لێژنەش داڕژاو و لێکدراوی ئەم ناوە بەرکاریانەی تێکەڵکردووە کە خۆی تەنها دوو شێوەی داڕژاو و لێکدراویان هەیە. لێرەدا بە پێویستی دەزانم دەربارەی ئەو ناوانەی کە پەیوەندییان بە بابەتەکەی ئێمەوەیە، واتە باسی (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) تێبینییەك بخەمە پێش چاو ئەویش ئەوەیە (ناوی چاوگ، ناوی ئامێر). نەبێت کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و تەنها بەهۆی وەرگرتنی ڕەگی چاوگەکانیانەوە دروستدەبن، شێوەی سادەییان هەیە، وەك: (دز، پرس، گاز، گەز)، کە لە (دزین، پرسین، گازین[30]، گەستن)ەوە وەرگیراون، دەنا هەموویان داڕژاو و لێکدراون و سادەیان نییە، سەرنج ڕاکێشە کە لێژنە لە لاپەڕە (29)دا جارێکی دی باسی ((ئاوەڵناوی کراو))ی هێناوەتە کایەوە و نموونەکانی وەك ((ترشاو، بڕژاو، ترساو)) یان بە ((ئاوەڵناوی کراو)) تۆمار کردووە، بێ ئەوەی ڕوونیبکەنەوە بۆچی؟ ئەوەی پتر جێی سەر سوڕمان بێ ئەوەیە، کە دواتر دەڵێن: دەشتوانین هەر ئەم ئاوەڵناوە کراوە تێنەپەڕانە بکەین بە تێپەڕ، پاش گواستنەوەیان بۆ چاوگی دالی بەهۆی ئامرازی (اندن)ەوە، ئەوسا پاشگری (راو) وەردەگرین وەك: (برژان-ان= برژ+ اندن= برژاندن-دن= برژان= برژێن+ راو= برژێنراو). (بڕوانە: ل 29). ئێمە نکوڵی لەوە ناکەین کە (ئاوەڵناوی بەرکاری) لەو چاوگە تێنەپەڕانەشەوە ساز دەدرێن، دوای کردنیان بە

(29) لە دێڕی چوارەمی لاپەڕە (14)ی ئەم کتێبەیاندا خۆیان لە ناو کەواندا (مصدر مرخم) یان بە چاوگی نون کرتاو داناوە.

(30) گازین: لە شێوەزاری هەندێ ناوچە بەکاردێ و دەڵێن گازیم، گازیت، گازی، گازیمان، گازیتان، گازیان: بۆ رابردوو. دەی گازم، دەت گازی، دەی گازی، دەی گازین... بۆ رانەبردوو.

تێپەڕی نادیار و بەهۆی پاشگری (و)ی بەرکارێوە ساز دەدرێن. لە سەرەتاوە چەند جارێك ئەمەمان ڕاگەیاندووە. لە هەموو سەرنج ڕاکێشتریش ئەوەیە، ئەو نموونانەی لە سەرەوە نیشانمان دان و کە بەلای لێژنەوە ئاوەڵناوی کراون و ئاوەڵناوی بکەر نین بۆ ئەوەی ڕوونیبکەنەوە دەیان کەن بە ئاوەڵناوی کراو، لە کاتێکدا (ناوی بەرکار) چەند شێوەی جیاوازی داڕشتنی هەیە. جا بۆیە ئێمە نموونەی خۆیان کە نیشانماندا دەکەین بە بەڵگەی ڕاست و دروستی ئەم لێدوانەمان چونکە لە چاوگی ڕوودانەوە وشەکانی وەك (ترشاو، برژاو، ترساو) وەگیراون. شایانی باسە لێژنە ئەو ڕێژەیەی کە لە قەدی تێپەڕ و پاشگری (وو)ەوە وەك (کوشتوو، خواستوو، خواردوو) بە (ناوی بەرکار)ی داناوە، بەڵام ڕوونیان نەکردۆتەوە بۆ دەبنە (ناوی بەرکار) وەیا ئەگەر دەبنیش ڕێژەیەکی کەم بەکارهێنراون و ژمارەشیان کەمە چونکە ئەوانە دەچنە ریزی وشە مردۆکان (جامد)ەوە بەر شەپۆل و گۆڕانی پێشکەوتنی زمانەکە نەکەوتوون و کەم بەکار دەهێنرێن.

لێژنەی ناوبراو لەسەر باسی ((ناوی گوزارە))دا کە لە پەراوێزدا هێمایان بەوە کردووە کە ((اسم معنی= الاسم المصدر))ە دواوە و ژمارەیەك نموونەی (سەربەخۆ) و هەندێکیش بەهۆی (پاشبەند)ەوە لە (فرمان، ناو، ئاوەڵناو)وە هێناوەتەوە و پێناسەیەکی بابەتەکەشی لە سەرەتاوە خستۆتە پێش چاو (بڕوانە: ل 32-33). لە لاپەڕە (35)دا لەژێر سەر باسی ((پێشگر و پاشگر))دا ڕاست بۆ ئەوە چووە کە ((ڕەگی چاوگ)) دەبێتە بنەڕەتی دروستبوونی ((چاوگ، فرمان، ئاوەڵناو... هتد))، بەڵام بۆ چوونەکەیان بەناوبردنی (ناو)یش زیاتر ڕاستی پێکاوە. باسەکەشیان لەو وشانەوەیە کە پێشتر لێیان دواین و دووپات کردنەوەیە. ئەگەر چی هەندێك نموونەیان بۆ ناو هێناوەتەوە و جۆری ناوەکەشیان لە ڕەگ و قەدی چاوگەوەیە وەك ((پەستەك، وتار)) کە ناوی (ئامێر و ناوی چاوگ)ن تەنها وەکو ناوی ئاسایی ناویان بردووە.

پاش ئەم لێژنەیەی دانانی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی، کە لە سەرەوە ناومان برد، ساڵی 1976 لە لایەن بەڕێوەبەرایەتی خوێندنی کوردییەوە لێژنەیەکی تر کەوتە

دانانی کتێبە کوردێکانی (زمان و ئەدەبی کوردی) بۆ پۆلەکانی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکان و سەر لە نوێ گۆڕینی ناوەڕۆکیانی گرتە ئەستۆ. لە ئەنجامدا شەش کتێبی بە ناوەڕۆك نوێی خستە بەردەست.

لێرەدا ئەوەی پێوەندی بە بابەتەکەی ئێمەوە هەبێت کتێبی ((زمان و ئەدەبی کوردی))ی پۆلی پێنجەم و شەشەمی ئامادەییە چونکە لە کتێبی ئەو دوو پۆلەدا لەو بابەتانەوە دواون کە جێگای مەبەستمانن. تێبینیشمان لەسەر چاپی حەوتەمی ساڵی 1982 دەبێت[31] کە دوا چاپێتی لەبەر دەستمان و تا ئێستاش هیچیان لێوە نەگۆڕاوە و تەنانەت بژارێکیش نەکراوەتەوە. لە کتێبی پۆلی پێنجەمی ئامادەییدا لە لاپەڕە (26-30)دا لە (ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو) دواون. لە لاپەڕە (31-33)شدا باسی (ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو)یان کردووە. لە لاپەڕە (34-37) لە (ئاوەڵناوی کراوی داڕژاو) کۆڵیونەتەوە. لە لاپەڕە (38-41) دەربارەی (ئاوەڵناوی کراوی لێکدراو) توژیونەتەوە. بەگشتی ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەیان سەرکەتووە. لە بەشی (ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو)دا لایەنی چاکی باس و کەموکوڕیش دەبینین. جا بەم شێوەیەی خوارەوە لێیان دەدوێن و دەسنیشانیان دەکەین:

1- ئاوەڵناوی بکەریان لە چاوگیش و ناویشەوە وەرگرتووە و بە نموونەوە لە هەردوو جۆرەکەی دواون و بەخشتەش نموونەکانیان جیاکردۆتەوە. بێگومان ئەمە ڕێبازێکی هەرە چاکی لێکۆڵینەوەیە کە پەیڕەویان کردووە، بەڵام وشەی ((دز)) کە (ناوی چاوگ)ەو لە چاوگیشەوە وەرگیراوە، بە ئاوەڵناوی بکەریان داناوە.

2- بەتایبەتی نموونەکانی وەك ((گەڕۆك، کوشندە بخۆر، بکەر)) کە پێویستیان بە ڕوونکردنەوەی خەست هەیە، لێژنە بەوەندە باسەکەی بڕیوەتەوە کە وتوویە:

(31) عەبدوڵلا شاڵی، نوری عەلی ئەمین، کەمال مەحموود فەرەج، ئەبو زەید سندی، عەلائەدین سەجادی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسول، د. ئەمین عەلی، فەرەیدوون عەلی ئەمین، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، هەولێر، 1982، بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، هەولێر، 1982.

((وشەکانی تری ریزی ژمارە (1) هەموویان لە ڕەگی فرمان و پێشگرێك یان پاشگرێك یان هەردووکیان پێکهاتوون)) (بڕوانە: ل 27). نووسەران بۆ ئەو ئاوەڵناوە بکەریانەی وەك ((گەڕۆك))، کە لە چاوگی ((گەڕان))ەوە وەرگیراون، دەبوایە هێمایان بەوە بکردایە کە لە وەرگرتنی ڕەگەکەیەوە دەنگی (ا) یەکەی دەگۆڕێ بە (ێ) و پاشان لە دروستکردنی وشەکەیدا کە ((گەڕۆك))ە (ێ) تێدەچێت، چونکە دەچێتە پاڵ بزوێنی (ۆ)ی پاشگری (ۆك)ەوە. هەروەها لە (کوشتن)دا ڕەگەکەی دەبێت بە (کوژ) بە گۆڕانی (ش)ی کپ بۆ (ژ)ی ئاوازەدار و جارێکی تریش لە وشەی ((کوشندە))دا بۆتەوە بە (ش)، چونکە چۆتە پاڵ دەنگی (ن)ەکە، لە وشەکانی ((بکەر، بخۆر)) کە ئاوەڵناوی بکەری داڕژاون، دەبوایە وەکو لە سەرەتاوە روونمان کردەوە، بێجگە لە پێشگری (بـ) کە نیشانەی داڕشتنی (ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو)ن کە لە ڕەگی فرمانی تێپەڕەوە وەردەگیرێن، وەکو (بکوژ، بکر، ببڕ، بکڕ) کە لە چاوگی (کوشتن، کردن، بڕدن کڕین)ەوە وەردەگیرێن، کە لە ڕەگی (کە+ەر، خو+ەر) پێکهاتوون و لە پاشاندا بزوێنی (ە)کەیان تێدەچێت.

پاش ئەمە هاتوونەتە سەر (ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو) و ئەوەیان روونکردۆتەوە کە ئەم ئاوەڵناوە بکەریانە لە ((وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ و پاشگرێك یان پێشگرێك پێکدێن، پێیان دەگوترێت ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو... کە هەریەکەیان لە چاوگێکی لێکدراوەوە وەرگیراون)) (ل: 31-32). ئەوەشیان راگەیاندووە کە ئەم وشانە لە ئاخاوتن و نووسیندا بەپێی ئەرك و شوێنیان وەکو ناویش و ئاوەڵناویش بەکاردێن. ئاشکرایە، ئەمەش رادەی ڕێباز و باسەکەیانی بەرزتر کردۆتەوە. بەتایبەتی چونکە پەنجەیان بۆ ئەوە درێژ کردووە: ((ئەو پاشگرانەی کە دەبنەهۆی دروستکردنی ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو، بۆ ئەم مەبەستەش (واتە بۆ ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو) بەکاردێن[32]. لەگەڵ ئەو سەرکەوتوییەشدا لێرانەشدا هەندێك هەڵە روویداوە بەڵام

(32) بڕوانە پەراوێزی ژمارە (1)ی لاپەڕە (32)ی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، 1982.

هەمان هەڵەی بەشی (ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو)ن و سەرنجی ئێمەش لە لەبارەیانەوە هەمان سەرنجە لە شوێنی خۆیدا خستوومانەتە ڕوو. دوا بەدوای ئەمە لەژێر باسی ((ئاوەڵناوی کراوی دارِژاو))، ((ئاوەڵناوی کراوی لێکدراو))دا باسی ناوی بەرکاریان بەرێکوپێکی ئەنجامداوە. لێرەدا تەنها هەڵەیەکیان کردووە، ئەویش هەروەکو لە هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکانی لەمە پێشەوە خستمانە ڕوو. بریتییە لەوەی کە نەدەبوو وا بە ئاسانی بەسەر لێژنەدا بڕوات، ئەوەیە، ڕێژەیەکی (ناوی بکەری دارِژاو) کە لە چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە وەردەگیرێ، وەکو (کەوتوو، چەقیو) لەگەڵ هەمان ڕێژەی (ناوی بەرکار) کە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی ڕوودان و پاشگری (و)ی بەرکاری دروستدەبێت تێکەڵکردووە. چونکە ئەم ڕێژەیەی دووەمیان هەروەکو لەمەو پێشەوە روونمان کردەوە لە خۆیەوە ڕوونادات و پێویستی بە بکەر هەیە و چمکێکی کارەکە یا هەمووی بەسەریاندا هاتووە و نەك کارێکیان کردبێت تا ببنە بکەر. بۆیە ئەوەی کاری بەسەردابێت وەکو (برژاو، سووتاو، مردوو) (بڕوانە: ل34) دەبنە (ناوی بەرکاری دارِژاو) چونکە ئەمانە ئەگەرچی بەلای لێژنەشەوە ناوی بەرکارن بەڵام لەبەر ئەوەی تێکەڵ بەرێژە ناوە بکەرێکەی سەرەوە کراون بۆ لێژنە بە کەموکوڕی دەژمێررێت و لە ئاستی کارەکەیان دەهێنێتە خوارەوە. کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی شەشەمی ئامادەیی لە بەشی ((ئاوەڵناوی دارِژاو، ئاوەڵناوی لێکدراو))دا، نەك وەکو باسێکی سەرەکی، بەڵکو لەنێو باسەکەیانەوە بە باسێکی تێکەڵ ئاوڕیان لە (ناوی بکەری دارِژاو، ناوی بکەری لێکدراو، ناوی کراوی دارِژاو، ناوی کراوی لێکدراو) داوەتەوە[33]، کە مەبەستی سەرەکییان (ئاوەڵناو لەڕووی دارِشتنەوە)ویە. نموونەکانیشیان لە ((ناو، ئاوەڵناو، فرمان))ەوە بۆ هەر سێ جۆرەکەی ئاوەڵناوی سادە و دارِژاو و لێکدراوە.

لێرەدا لێژنە کەموکوڕی داوە بەدەستەوە چونکە ئەم بابەتانەی لە سەرەوە خستماننەڕوو بابەتی سەربەخۆن و لە چاوگیشەوە وەردەگیرێن. بۆیە نابێت وەکو لێژنە

(33) بڕوانە لاپەڕە (54-64)ی سەرچاوەی سەرەوە.

ئەم بابەتانە بخاتە نێوباسی ترەوە، چونکە (ناوی بکەر، ناوی بەرکار) بە هەردوو لایەنی ناوی و ئاوەڵناوییانەوە نابێت وەکو ناوی یا ئاوەڵناوی ئاسایی لێیانەوە بکۆڵرێتەوە لەبەر سەربەخۆیی بابەتەکانیان.

کتێبی ((ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکانی)) کۆڕی زانیاری کوردی سەرچاوەیەکی بەکەڵك و نموونەییە بەوەی لە هەموو بەشەکانی ئاخاوتنەوە بە بەرچاو گرتنی بیروڕای ڕێزمان نووسانی پێشوو ترەوە بە فراوانی دواوە[34].

لێرەوە روو دەکەینە مەبەستی باسەکەمان کە لێژنەی ناوبراو لە ژێر ناونیشانی ((ئەو واژانەی کە لە (کار) وەردەگیرێن:... بۆ دەربڕینی مەبەستی جۆرجۆری ئاخاوتن ئەمانەن: ناوی کارا (ناوی بکەر)، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر...)) (بڕوانە: ل 243-244) بە چاکی و فراوانی لێیانی کۆڵیوەتەوە. لەڕاستیدا تاکو ئێستا، تاکە باسێکی سەر پشکە، کە بەو جۆرە لەو بابەتانەی سەرەوە کە لە چاوگیشەوە رۆدەنرێن، کرابێت. لە چاو کارەکانی پێشتردا زۆر سەرکەوتووە. ئەو باسانەی زووتر لەم بارەیەوە نووسراون و نیوە چڵن و بەزۆری لایان لە ناوی بکەر و ناوی بەرکار کردۆتەوە و جۆرەکانی وەکو (ناوی چاوگ[35]، ناوی جێگا، ناوی ئامێر)[36]یان فەرامۆش کردووە. یاخود تێکەڵکراون لە تەك (ناو)دا باسکراون و لەگەڵ شێوە سەربەخۆکانیان وێڕای ئەوە چەند نموونەیەکی کەم هێنراوەتەوە، ئەویش بێ روون کردنەوەی ڕێگای پێکهاتنیان لەگەڵ ئەو ڕێکی و پێکییەشدا چەند کەموکوڕییەك دەبینرێن و وا بە نیازی راستکردنەوەیان دەیان خەینەڕوو:

(34) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، 1976.

(35) لە کتێبی ((زمان و ئەدەبی کوردی)) پۆلی سێیەمی ناوەندی ساڵی 1972، باسی (ناوی چاوگ)یان کردووە، لە شوێنی خۆی لە پێشەوە خستمانەڕوو.

(36) جگەر خوێن لە ((دەستورا زمانی کوردی)) ساڵی 1961 وەکو لەمەوبەر خستمانەڕوو لە بارەیانەوە دواوە، بەڵام تێکەڵ و نارێکە.

1- فەرامۆش کردنی پێناسەی هەموو بابەتەکان و وەرگرتنی ئەو بابەتانە لە چاوگەوەیە نەك لە فرمان.

2- بەشێوەی نووسەرانی پێشوو، ناوی بکەریان لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە و روودانیش وەرگرتووە و تێکەڵیانکردووە. وەکو لە سەرەتاوە رووغان کردەوە (ناوی بکەری دارِژاو) لە قەدی تێنەپەڕی گوێزانەوەوە وەردەگیرێت. بەڵام لە قەدی تێنەپەڕی رووداندنەوە (ناوی بەرکار) وەردەگیرێت، کە لیژنە هەردوو جۆرەکەی بە (ناوی بکەر)ی زانیوە، (بڕوانە: ل244).

3- لە باسکردنی رێگای دروستبوونی بابەتەکاندا کە لەسەرەوە دەسنیشانمانکردن، بەدەگمەن نەبێ باسی ئەوەیان نەکردووە، کە هەندێك لەو ناوانە لە ڕەگی چاوگەوە و هەندێکی تریان لە قەدی چاوگەوە وەردەگیرێن بە لادانی نیشانەی چاوگ و (نونی) چاوگ کە هەریەکەیان سەر بەدروستکردنی رێژەییەکی تایبەتین لەو ناوانەی کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن. ئەمە بێجگە لەو گۆڕانەی لە ئەنجامی دەنگ سازییەوە بەسەریاندا دێ لە کاتی وەرگرتنیان لە چاوگەکەوە بە گۆڕانی دەنگی نەبزوێنی کپ بۆ دەنگی ئاوازەدار، وەکو ڕەگی ((کوشتن، گەستن)) کە ((کوژ، گەز))ە، بڕوانە خاڵی ژمارە (1) و ژمارە (6)ی لاپەڕەی (248-249). هەروەها ناو نەبردنی (ەر، و) کە پاشگری ناوی بکەر و ناوی بەرکاریان وەکو نیشانە یا هەر شتێکی دیکە.

4- تێکەڵکردنی ڕەگی فرمانی دارِژاو، کەرتی کار، نیشانەی (ەر)ی ناوی بکەری بەکەرتی کار هەڵەیە. کە دەڵێن ((ناوی کارای نسادە)) هەیە لە کوردیدا کە لە کاری تێپەڕ وەردەگیرێت، چ لە پێشگر و کەرتێکی کار چ لە وشەیەکی واتادار کەرتێکی کارەکە بێت، بۆ نموونە: هەڵگرتن — هەڵگر، تێکردن- تێکەر، لێنان- لێنەر، نان خواردن- نان خۆر، سەرتاشین- سەرتاش، جل شۆر)) ((ل249-250)).

راستی ئەو هەڵانە ئەوەیە، ناوە بکەرێکانی (هەڵگر، سەرتاش، جلشۆر) ڕەگی. چاوگە دارِژاو و لێکدراوەکانیان بەلادانی نیشانەی چاوگەکانیان دروست بوونە.

وشەکانی (تێکەر، لێنەر، نانخۆر)یش کەرتی فرمانی نین و بەڵکو راستێکەی لە ڕەگی چاوگەکانیان کە بریتین لە (تێکە، لێنێ، نانخۆ) و نیشانەی (ەر)ی ناوی بکەری پێکهاتوون، بەڵام لە ئەنجامی لێکدانی هەردوو دەنگی (ە)ی بزوێن و یەکێکیان تێچووە. لە دووەمدا دەنگی (ی) ڕەگی (لێنان)ە لەگەڵ (ە)ی (ەر)دا لێکیان داوە و نەماوە و لە (نان خۆر)یشدا دەنگی (ە)ی نیشانەی (ەر)ی بکەرەکەی چۆتە سەر دەنگی (و)ی رەگەکە لە ناوچووە[37].

5- فەرامۆشکردنی باسی دەنگسازی لە کاتی وەرگرتنی نموونەکان لە چاوگەکانیانەوە لەڕووی گۆڕانی دەنگی کپ بۆ دەنگی ئاوازەدار، بڕوانە خاڵی (1، 3، 4، 5)ی لاپەڕە (248-249) لە وەرگرتنی ڕەگی (کوژ، گەز)ی چاوگی ((کوشتن، گەستن)) پێوەندییێکی بتەوی بە باسی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی)یەوە هەیە و نابێ پشتگوێ بخرێت.

6- جیاوازی نەکردنی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ لە نێوان ناوی چاوگ و ناوی بکەریدا و لەنێوان نیشانەی (ا ر) و (یار)دا کە یەکەمیان (ا ر)ە و دەچێتە سەر قەدی چاوگ بەلادانی (نون)ەکەی (ناوی چاوگ) دروستدەکات و تایبەتە بە رۆنانی ئەم ناوە هەرچی (یار)ە دەچێتە سەر ڕەگی چاوگ بەلادانی نیشانەی چاوگە کە و رێژەیەکی ناوی بکەری لە ڕەگی چاوگی تێپەڕەوە پێکدەهێنێت نەك وەکو لیژنە دەڵێ ((... رێکەوت ئەو (ی) خستۆتە پێش (ار)ەکەوە، بۆ نموونە: بڕین: بڕی — بڕیار، دزین: دزی-دزیار، پرسین: پرسی- پرسیار،...)) (ل259). ئایە ئەو (ی)یەی پێش نیشانەی (ار)ی ناوی چاوگی، رێکەوتە، یا بنەڕەتی و بنجییە و دەنگی قەد و نیشانەی چاوگە (یائی)یەکانە؟ لە وەڵامدا وەکو لەسەرەوە خستمانە روو بوونی دەنگی (ی) لە تەك (ار)دا هی قەدی چاوگەکەیە و بەوەوە لە (یار)ی ناوی بکەرێوە

(37) بڕوانە: محەمەد ئەحمەد سەعید، وتاری ((چەند سەرنجێکەی زمانەوانی دەربارەی کتێبی رێزمانی کوردی))ی دکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف، گۆڤار ((رۆشنبیری نوێ))، ژمارە (93)، بەغدا، ساڵی 1983، ل 41-42.

جیادەکرێنەوە. بۆ نموونە بڕوانە (کوشتار، کردار، وتار) ناوی چاوگن و نیشانەی چاوگەکانیان کە (تائی، دالی)ین لە قەدی (کوشت، کرد، وت) بەهۆی پاشگری (ار)ەوە ئەم ڕێژە (ناوی چاوگ)ییەی سەرەوە پێکهاتووە. بەمە روون دەبێتەوە و ئاشکرا دەبێ دەنگی (ی) لە چاوگە (یائی)یەکان و نموونەکانی کۆڕدا، کە لەسەرەوە خستمانەڕوو، وەکو لە (بڕین، دزین، پرسین)دا کە (ناوی چاوگ)ی (بڕیار، دزیار، پرسیار) لێیانەوە لە قەدی چاوگ و پاشگری (ار)ەوە بەم شێوەیە پێکهاتووە: (بڕی+ ار= بڕیار)، (دزی+ ار= دزیار)، (پرسی+ ار= پرسیار) ڕێکەوت نییە دەنگێکی بنجی قەدی چاوگەکانە. ئەمجا ئەو (ناوی بکەر)انەی کە بەهۆی پاشگری (یار)ەوە دروستدەبن و لە ڕواڵەتدا لەو (ناوی چاوگ)یانەی سەرەوە دەچن و نزیکن، لەڕەگی چاوگ و پاشگری (یار)ەوە بەم شێوەیە رۆدەنرێن:

کڕین: کڕ+یار= کڕیار

نووسین: نووس+ یار= نووسیار[38]. لە ناوی چاوگی یائیدا (ی) هی قەدی چاوگەکانە نەك هی پاشگری (ار) یا ڕێکەوت بن.

هەروەها لێژنە هەر لە لاپەڕە (259)دا وای نیشانداوە لە ناو چاوگە (یائی)یەکاندا تەنها (کڕین) لەم ڕێژەیەدا (ناوی بکەر)ی (کڕیار)ی لێوە وەردەگیرێ. ئەمە راست نییە، چونکە لە چاوگی (یائی) تریشەوە وەکو (نوسین، سڕین)، ناوی بکەری (نووسیار، سڕیار)ی[39] لێوە وەردەگیرێت.

---

(38) بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، دەوری پیتە بزوێنی (ە) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ((رۆشنبیری نوێ، ژمارە (111)، بەغدا، 1986، ل 181.

(39) مەسعوود محەمەد لە ل(228)ی گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (111)ی، 1986دا، ئەوەی نیشانداوە، تەنها (کڕیار) هەیە لە تەك (فرۆشیار)دا کە بەهۆی پاشگری (یار)ەوە (ناوی بکەر) بن. لە راستیدا بوونی ناوی بکەری تری لەم ڕێژەیەدا وەکو (نووسیار، خوازیار، سازیار، وتیار، پارێزیار... هتد ئەم بۆچوونەی مامۆستا رەت دەکاتەوە، بۆ ئەم راستییە بڕوانە سەرچاوەی پەراوێزی پێشوو، ل (181).

لێژنە لەلاپەڕە (263)دا ((رێژەن)) کە (ناوی جێگا)یە لە چاوگی (ڕژان)ەوە وەرگرتووە، راستێکەی لە چاوگی (رێشتن)ەوە رۆدەنرێت و ڕەگەکە (رێژ)ە و پاشگری (ەن) دەیکاتە (ناوی جێگا). هەرچی (ڕژان)ە ڕەگەکەی (رژێ)یە نەك ((رێژ))، کە ڕەگی (رێشتن)ە.

لیژنە لە بەشی ((ناوی نادە))دا نموونەکانی دووبارەن و دەچنەوە ریزی بابەتەکانی تریانەوە. بەوێنە نموونەکانی ((دەستماڵ، لاگیرە، بەرچنە، دەزگرە، دەستکێش، پێخەف، رایەخ، رووپۆش، سەرپۆش)) (ل265)، (ناوی ئامێر)ن و هەر لەم باسەدا لە لاپەڕە (263-265)دا لێوەی دواوە، ئیتر وەکو باسێکی تازە پێویستی بە دووبارە بوونەوە نەدەکرد.

لە لاپەڕە (83-84)ی هەمان سەرچاوەدا مەسعوود محەمەد بیروڕای خۆی لەبارەی (ناوی بکەر) لەڕووی پێکهاتنەوە رایگەیاندوە و ئاوەڵناوی لە ناو جیاکردۆتەوە بەوەی ناو رێژەی ((اسم فاعل مرکب))ی نییە. پێکهاتنی ئەم وشانەی بەوە لێکداوەتەوە کە لە (ڕەگی چاوگ) و زیادەیەك پێکدێن و زۆر راستی بۆچووە کە ڕەگ دەبێت مامەڵەی واتاداری لەگەڵدا بکرێت، لەبەر ئەو هێزەی کە تێیدایە و دەبینی ئەگەرچی واتاش نابەخشن بەڵام لەگەڵ زیادییەکی بێ واتادا وشەیەکی واتادار پێکدێنن وەك (لێخوڕ) کە نووسەر ناویان نانێت چی پێ بڵێن لەڕووی پێکهاتنەوە، بەلایەوە فرمانەکان چ شێوەیەکیان هەبێت ئەم وشانەش هەروا دەبن. بەلای منەوە ئەمە کەموکورتییە لەڕای مامۆستا مەسعووداو بێ سێ و دوو دەڵێم (ناوی بکەری داڕژاو)ن چونکە مەرجی وشەی داڕژاو ئەوەیە لە وشەیەك و زیادەیەکی بێ واتا پێکبێت، ئیتر هیچ گرفتێکی ناوێ کە پێی بڵێین ناوی بکەری داڕێژراو. جا مامۆستا مەسعوود محەمەد بۆ ئەمە بە گرفت دادەنێت کە یەکسەر داڕێژراویان پێی بوترێت، وەکو یەکسەر بەشی لێکدراوی ناوی بکەر و ناوی بەرکاریان بەلایەوە ناونانی بێ گرفتە.

پاش بیروڕاكانی مەسعوود محەمەد لەو سەرچاوەیەدا دەربارەی ناوی بكەر و نـاوی بەركار خستمانە پێش چـاو و بـیروڕای خۆمانمـان لـە بارەیـەوە دەربـڕی، ئینجـا روو دەكەینە وتارێكی تری كە بە ناونیشانی ((كۆڕی زانیـاری كـورد)) چـۆن ئـەم نـاوەی وەرگـرت؟ كـە تێیـدا چـۆنیەتی ناونانەكـەی (كـۆڕ)ی لـەڕووی وشـە سـازێوە روونكردۆتەوە[40]. ئەم لێكۆڵینەوەیە بابەتەكەی ئێمەشی گرتۆتەوە و بە خەستی لـەو (ناوی بكەر) و (ناوی چاوگ)انەی لە چاوگەوە بە یارمەتی پاشـگری (یـار) و (ار)ەوە دروستدەبن كۆڵیوەتەوە و تاڕادەیەكی زۆر ئەو كێشەیەی كە لە نێـوان ئـەو دوو جـۆر وشەیەی (ناوی بكەر و ناوی چاوگ)ەوە كـە بـەهۆی ئـەو دوو پاشـگرەوە پێكهـاتوون روونكردۆتەوە بەوەی كە (ناوی بكەر) بەهۆی پاشگری (یار) و (ناوی چـاوگ)یـش بـە (ار) پێكهاتوون. بە مەدا مامۆستا مەسعوود محەمەد كێشەیەكی ئاڵۆزی لەنێوان ئەو چاوگە (نووسەر دەڵێ فرمان) (یائی) یانەی كە (ناوی بكەر و ناوی چاوگ)یان بـەهۆی ئەم دوو پاشگری (یار) و (ار)ەوە لێ پەیدا دەبێت بەوەی كە لە ڕواڵەتدا، (كڕیار) كـە (ناوی بكەر)ە لە (ناوی چاوگ)ی (پرسیار، دزیار، بڕیار) دەكات ئاسان كردۆتەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، هێشتا كەلێنی ئەو كێشەیەی هێشتۆتەوە، كە پێویستی بە پڕكردنەوەی تەواو و دارماڵ هەیە.

بێجگە لە دیاریكردنی ئەو دوو پاشگرە كە (یار) (نـاوی بكـەر) دروسـتدەكات و (ار)یش (ناوی چاوگ)، مامۆستا بۆ جیاكردنەوەی تەواوی ئەو دوو جۆرە وشەیە دەڵێ: ((... ئەگەر وشەیەك لە ئەسڵدا پیتی (ی) تێدابوو وەك (ناسیار، پرسیار، بڕیار) كـە بنچینەیان (ناسین) و (پرسین) و (بڕین)ە و بـە سـێ پیتـی (ی. ا. ر) دواییـان دێـت لەگەڵ ئەمەشدا مانای (اسمی فاعل)ی نەبەخشی دەبێ بە حـوكمی (منطـق و قیـاس)

(40) مەسعوود محەمەد، كۆڕی زانیاری كورد چۆن ئەم ناوەی وەرگرت؟ گۆڤـاری زانیـاری، ژمـارە (4)ی ساڵی 1971، ل 57-71.

بڵێین ئەم (ی)ەی كەوا تێیدا هەیە بنچینەییە، نەك پێوەی لكاوە، و ئەوەی لێـی زیـاد كراوە دوو پیتی (ا. ر)ەو بەس))[41].

سەرنجی نووسەری وتار كە ئەمانەی سەرەوە (ناوی بكەر) نـین و بـە (ار) دروسـت دەبن و پیتی (ی) یەكەیان بنچینەییە راستیی راكەی گەیاندووە، بـەڵام كـوا حـوكم و قیاسی دەربارەی سەلماندنی بنچینەیی ئەو (ی)یـە كـە لكـاو نییـە؟ بڕیـاری راسـتی ئەوەیە بڵێین ئەم وشانە كە (ناوی چـاوگ)ن لـە قـەدی چـاوگەوە دوای فڕێـدانی (ن)ی چاوگەكە و لكاندنی پاشگری (ا ر)ەوە دروسـتدەبن. ئەمـە نـەك تـەنها لـە چـاوگە (یائی)یەكانەوە، بەڵكو هەموو (ناوی چاوگ)ێك بەم جۆرە پێكدێت: وەك:

چاوگ	قەد	پاشگر	ناوی چاوگ
ناسین	ناسی	ار	ناسیار
پرسین	پرسی	ار	پرسیار
كردن	كرد	ار	كردار
كوشتن	كوشت	ار	كوشتار

ئەو ناوە بكەریانەی بە پاشگری (یار) دروستدەبن وەنەبێ هەر بـچنە سـەر رەگـی چاوگی (یائی)، بەڵكو وەنەبێ زۆربەی چاوگەكانی تری نا (یائی)یشەوە، دەلكێ:

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی بكەر
كڕین	كڕ	یار	كڕیار
نووسین	نووس	یار	نووسیار
خواستن	خواز	یار	خوازیار
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار

(41) سەرچاوەی پێشوو، ل65.

بەمەدا روون و ئاشکرا دەبێ، مانەوەی (ی)یەکە لە (ناوی چاوگ)دا نیشانەی قەدی چاوگەکەیە و بەهۆیەوە لەو (ناوی بکەر)یانەوە جیا دەکرێنەوە کە لە ڕەگی چاوگەوە بەلابردنی نیشانەکەی کە (ن) و دەنگەکەی پێشێتی نەك بەلای نووسەری وتارەوە دوو دەنگی (ی) لە (ناوی بکەر)ی (کڕیار)دا کۆ دەکاتەوە و لەبەر نەگونجانی دوو (ی) پێکەوە لە ڕێزمانی کوردیدا یەکێکیان تێدەچێت بەشێوەی (ی)ی ئیزافە کە بچێتە سەر ناوێکی بە (ی) کۆتایی هاتوو بەیەك دەنووسرێن[42]. ئەمە لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێ و لە سەرەوە ڕاستییەکەمیان خستەڕوو. پاشان لە لاپەڕە (67)دا وشەی (زانیار)ی[43] بە (ناوی چاوگ) داناوە، کە ئەمە ڕاست نییە،

(42) بڕوانە دوا پەرەگرافی لاپەڕە (64)ی سەرچاوەی پێشوو.

(43) مامۆستا مەسعوود محەمەد لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێی ژمارە (111) و (112)ی ساڵی 1986دا (ل 220-272) و (ل160-210)، لە ژێر ناونیشانی ((زاراوە سازیی پێوانە))دا نووسەر بە درێژی باسی دانان و داڕشتنی زاراوەی کوردی دەکات لە ڕێگای پێوانە و داڕشتنەوە. بەگشتی لێکۆڵینەوەیەکی تابلێی چاك و دەگمەنە لەناو وتارەکانی زمانەوانیدا. لەم وتارەدا نووسەر لای لەو وشانەش کردۆتەوە کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن تاکو بۆ زاراوە دابنرێن و ئەوەی ڕاگەیاندووە کە ڕێژەی هەندێکیان ناوی بکەری داڕژاو و لێکدراو، ناوی بەرکاری داڕژاو و لێکدراو، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێرن. بەگشتی نموونەکانی ئەگەرچی لەڕووی پێشنیارکردنی زاراوەکانێوەیەتی کە دایناون، بەڵام ڕێکوپێکن بە تایبەتی لەڕووی داڕشتن و وشە سازیەوە. نموونەی بۆ ئەو ناوانەی هێناوەتەوە کە لە سەرەوە خستماننە بەردەم و بە یاریدەی پاشگرەکانی ((و، ە، ب، وەك، یار، ەر، نۆك، ەوار، ار، ەك، کە، ەن...)) ساز دەبن و چالاکن لەڕووی داڕشتنی وشەکانی سەرەوەدا. هەروەها دەوری (نە)ی نەرێ وەکو پێشگر لە ڕۆنانی (ناوی بکەری داڕژاو)دا باس کردووە، ئێمە لێرەدا تەنها ئەو پاشگرانەمان پیشاندا کە بابەتەکانی سەرەوە دەگرنەوە.
لە لاپەڕە (228)ی ژمارە (111)دا تووشی ئەو هەڵەیە بووە، کە ((زانیار، نووسیار))ی بە ناوی چاوگ (ناوی واتایی) داناوە. لەڕاستیدا وەکو لەمەو بەر روونمان کردەوە ئەو دوو (ناوی چاوگ)ە لە

چونکە ئەم وشەیە لەبەر بەهێزی لایەنی بکەرێتی (فاعیلیەت) تێیدا بۆ خاوەنەکەی کە هەڵگری زانست و زانیارییە، دەچێتە ریزی (ناوی بکەر)ێوە، وەك لە سەرەوە بە نموونەوە روونمان کردەوە، (زانیار)یش بە شێوەی ئەوانە لە ڕەگی چاوگی (زانین)ەوە وەرگیراوە، کە (زان)ە و پاشگری (یار)ی بکەری کردوێتی بە (ناوی بکەری داڕژاو). بۆ زیاتر روون بوونەوە دەوترێ (فلانە کەس زانیارە) واتە زانایی هەیە و بکەرێتی لەگەڵ کارەکەیدا هەیە، وەك (کڕیار، خوازیار، نووسیار، وتیار)، کە ناوی بکەرن. وەکو هەموو ناوێکی بکەر بە هۆی پاشگری (ی)یەوە دەکرێتە ناوی واتایی (ئەبستراکتی) کەچی ناوی چاوگ نابێتە ناوی واتایی وەکو (پرسیاری).

ڕەگی (زان، نووس) و پاشگری (یار)ی بکەری پێکهاتوون و (ناوی بکەری داڕژاو)ن. هەروەها لە هەمان لاپەڕەدا تەنها ((کڕیار)) بە ئاوەڵناو داناوە، کە لە چاوگ و (یار) بە سوانی یەك لە (ی) یەکانی دروستبووە وەکو لە پێشەوە نیشانماندا ئەمە هەڵەیە و (ناوی بکەر)ی دی لەو شێوەیە هەیە، وەك: (نووسیار، زانیار)، کە دەنگی (ی) نەسواوە، بەڵکو لە ڕەگی (کڕ+یار)ەوە دروستبووە، کە ئەوە ڕێژەیەکی تایبەتی لە (ناوی بکەر) پێکدێنێت. نووسەر زۆر بە باشی بۆ ئەوە چووە کە (ناوی بکەری لێکدراو) لەبەرئەوەی تەواو پێکەوە جۆش خواردوون و تەنانەت هەندێ (ناوی بەرکار)یش پێکەوە بنووسرێن چاکە، وەك ((جلد روو، ماڵدز، بانگدەر، گورگخۆرە))، بەلاّم هەڵەیەکی تری کردووە کە ڕەگی چاوگە تێپەڕەکانی وەك (ڕژێن، خنکێن، کولێن...)ی بە ناوی بکەر لەقەڵەمداوە. لە لاپەڕە (164)ی ژمارە (112)دا لە چاوگی داڕژاوی کە بە ((لا)) بوونەتە (داڕژاو) ناوی بکەری وەك (لادڕ، لاکوت، لاگیرە) لێوە ڕۆناوە، بەڵام دەڵێ کەس نەیبیستووە بڵێن ((لادەر، لابەر، لاکەرەوە)) گەڕان بە نووسینی کوردییدا رای نووسەر بەلاوە دەنێ و ئەوە نیشاندەدا کە ئەو جۆرە لەمەو پێش بیستراون. بۆ نموونە ئەو کەسەی لەسەر بڕواو ڕێبازێك کە باوەڕی پێی هەیە و کردەوەی یەك نییە پێی دەڵێن (فلانە کەس لادەرە) یا (فلانە پارت لادەرە). هەروەها (لابراو، لا خوراو، لادراو، لادێتراو) کە نموونەی نووسەرن ئەمانیش بیستراون و بەکاریش دێن.

کتێبی ((چەند حەشارگەیێکی ریزمانی کوردی)) کە لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردە[44] و نووسەرەکەی تێیدا خۆی واتەنی لایەنی باس نەکراو و حەشاراوی بۆ یەکەم جار خستۆتە بەرچاو، کە لەوە پێشەوە، لە حەشارگەی ڕێزمانی کوردیدا خۆی حەشار داوە وەك گۆڕینی ئەرکی (راناوی لکاو) لە ئاڵوگۆڕکردنی کاتی فرمانەکەی لە بکەرەوە بۆ بەرکار و بە پێچەوانەوە، لەگەڵ هەندێك (حەشارگەی پاشگرەکانی ((کار))) و حەشارگەی (فعلی انتقالی) و ناوگر. کە تیایاندا بەتایبەتی لە ((حەشارگەی پاشگری ((کار))دا) لای لە هەندێ کێشەی (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) کردۆتەوە، کە بەلای ئێمەوە هەندێکی راستە و لەگەڵیداین و ئەوەشی جێگای کەموکوڕی و سەرنجە دەیخەینە پێش چاو: لە لاپەڕە (18-19)دا دەربارەی پاشگر بوونی (ا) لەو فرمانانەی وەك (ترسا، سووتا، نووسا، برژا...) کە ڕێژەی ڕەسەنی ڕوودانن، نەك دەنگێکی بنجی گەردانی پیتی بنەڕەتی وشە بن، دواوە و بەڵگەشی نەمانی دەنگی (ا)ی ئەو فرمانە تێپەر و تێنەپەڕە ئاساییانەیە، کە ڕوودان نین و نموونەکانیشی وەك ((کێلاّم- دەکێڵم، هێنام- دەهێنم، راوەستام- رادەوەستم...))ە و ڕێژەی (ناوی بەرکاری لێکدراو)ە نەك (ناوی بکەری لێکدراو). کە بەلایەوە لە فرمانی تێنەپەڕیشدا (ا) کەی دەمێنێتەوە وەك ((خێرا سووتاو)). ئەمە جێی سەرنجە چونکە دەنگی (ا) لە هەندێ فرمانی تێپەڕدا وەکو (ا)ی فرمانی ڕوودان چۆن لە رانەبردوودا دەبێتە (ی) لە مانیشدا دەمێنێتەوە و لە رانەبردوودا دەبێتە (ە)، وەك چۆن (ا)ی چاوگی (دان، نان) لە رابردوودا دەبێتە (دا، نا) و رانەبردۆکەشیان (دەبەم- دەنێم). بەمە پاشگر بوونی (ا)ی فرمانی ڕوودان بەوەی لە فرمانی تێپەڕ و تێنەپەڕی ئاساییدا دەگۆڕی بە (ە)و لە ڕێژەی (ناوی بکەری لێکدراو)یش (ە) کە دەمێنێتەوە وەك (ناندەر، نامەنێر)، بەمەدا بۆچوونی دانەر بە پاشگر بوونی (ا) لە فرمانی ڕوودان‌دا هەڵدەوەشێتەوە، چونکە لە فرمانی ئاساییشدا بە دەردەکەوێت و دەمێنێتەوە.

(44) مەسعوود محەممەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، بەغدا، 1976.

پاشان (هەڵکەوت، هەڵکەوتوو) لە لاپەڕە (20)دا بە لێکدراو دەزانێت کە خۆی داڕژاوە. هەر لە بارەی ڕێژەیەکی تری (ناوی بکەری لێکدراو)ەوە دەڵێ: ((... ئەوەندەی بەدوای نموونادا گەڕابێتم تەنها (3) فعلم دیوەتەوە صیغەی اسم فاعل مرکبیان لەلاوە دەنگی (ر)ی بۆ هاتبێت ئەوانیش فعلەکانی (دان- نان- خستن)ن کە اسم فاعلەکەیان دەبێتە (نان دەر- لێنەر- یەك خەر) (ل 46).

مامۆستا مەسعوود کە دەڵێ، دەنگی (ر) لەلاوە هاتۆتە ناو ئەو وشانەوە تووشی هەڵەی گەورە بووە راستییەکەی بوونی (ر) لەوێدا بریتییە لە کورت کراوەی نیشانەی (ەر)، پاش ئەوەی چۆتە سەر ڕەگەکانی ئەو سێ چاوگەی بریتین لە (دە، نێ، خە) وەك ئاشکرایە بەپێی دەستووری زمانی کوردی دوو بزوێن پێکەوە نایەن. جا لە یەکەمیاندا (ە)یێکیان تێچووە، لە دووەمیاندا (ێ)ی ڕەگەکە نەماوە و لە سێیەمدا دیسان دەنگێکی (ە)کەیان تێچۆتەوە و (ر)ی نیشانەی (ەر)ی (ناوی بکەر)ی ماوەتەوە. واتە بەم جۆرە:

چاوگ	ڕەگ	نیشانەی (ەر)	ناوی بکەر
نان دان	نان دە	ەر	ناندەر
لێنان	لێنێ	ەر	لێنەر[45]
یەك خستن	یەك خە	ەر	یەك خەر

ئەم ناوە بکەریانەی سەرەوە بە تێچوونی بزوێنی (ە) لە یەکەم و سێیەمیاندا و بزوێنی (ێ) لە دووەمیاندا دروست بوونە.

بەم جۆرە دەرکەوت کە (ر) لە نیشانەی (ەر)ی (ناوی بکەر)ی ماوەتەوە و لاوەکی و لابەلایی نەهاتۆتە ناو (ناندەر، لێنەر، یەکخەر)[46].

(45) لێنان: بەم شێوەیەش ناوی بکەری لێوە دادەڕێژرێت: لێنێ + ەر= بە تێچوونی (ە) (لێنێر) ماوەتەوە.

(46) بڕوانە هەمان سەرچاوەی پەراوێزی (36).

مامۆستا گیوی موکریانی لە کتێبی ((ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی[47]))دا لە ناوی بکەر و ناوی بەرکار کە خۆی ناوی ناوە ((بکەر، ئاوەڵناوی کراو)) زۆر بە کورتی لە بارەیانەوە دواوە. بەم شێوەیەی خوارەوە سەرنج و تێڕوانینم لە بارەی باسی ناوی بکەر و ناوی بەرکاری سەرچاوەی ناوبراوەوە دەخەمەڕوو:

1- لەگەڵ کورتی دوانیدا لە بارەی (ناوی بکەر)ەوە کە تەنها لە لاپەڕە (139)دایە بە گشتی شێوەی جیاوازی دروستبوونیانی خستۆتەڕوو و ئەوەی ڕاگەیاندووە کە لە چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕ پێکدێن... بەڵام لەناو نموونەکانیدا نموونەی وا هەیە، وەکو ((بەختیار، هۆشیار... هتد)) لە ناوەوە دروستبوون و باسینەکردووە.

2- لە ڕووی ناونانی بابەتەکەوە بە ((بکەر)) و ((کرۆکناڤ)) کە بکەر و ناوی بکەر دەگرنەوە، یەکەمیان دروستنییە و بەگشتی هەموو بکەرێك دەگرێتەوە، نەك تەنیا ناوی بکەر. دووەمیان ڕاستە کە تایبەتە بە ((ناوی بکەر))ەوە.

3- لە ڕووی پێکهاتنەوە ((ناوی بکەر))ی بە سادە و لێکدراو داناوە و ناوی داڕژاوی هەر نەبردووە و داڕژاو و لێکدراویشی بە لێکدراو زانیوە. ئەمە لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێ، چونکە (ناوی بکەر) کە لە چاوگەوە وەردەگیرێ شێوەی سادەی نییە.

4- تێکەڵ کردنی پێشگر و ڕەگی فرمان و ناو و نیشانەی (ەر) لەژێر ناوی ئامرازدا. بێگومان ئەمە ڕاست نییە. وێڕای ئەوە پاشگری (ا)ی بە (ان) داناوە.

لە لاپەڕە (140)دا تەنها بەدوو دێڕ لە بارەی (ناوی بەرکار)ەوە دواوە. بە پێناسەیەکی ناتەواویەك شێوەی دروستبوونی کە بەهۆی (راو)ەیە، کۆتایی بەو باسە گرنگە هێناوە. وەك چەند جارێك لێی دوام، ئەو پاشگرە (راو) نییە و (و)ە.

(47) گیوی موکریانی، ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی، بە زاراوەکانی سۆرانی، بادینی، فەیلی، هەورامی، چاپخانەی، کوردستان هەولێر، 1972.

پاش ئەمە رووده‌کەینە کتێبی (زمان و ئەدەبی یەکگرتووی کوردی) دکتۆر جەمال نەبەز و[48] دەربڕینی سەرنجەکانم. لە (ل31-32)دا زۆر بە کورتی لە (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار) دواوە. بەڵێ راستی بۆچووە کە ناوی بکەر لە کرمانجی خواروودا لە چەند ڕێگەیەکەوە پێك دێت، کەچی خۆی تەنها باسی یەك شێوەیانی کردووە کە لەگەڵ کرمانجی ژووروودا لە یەکەوە نزیکن. بەڵام ئەو شێوەیەی نووسەر باسی کردووە کە بەلادانی (ن)ی چاوگ و پێوەلکانی پاشگری (وو)، (یو)ەوە رووده‌نرێن هەڵەیە. چونکە وەك ئاشکرایە، هەردوو پاشگرەکە (ئەگەر چی دووەمیان بەو جۆرەی ئەو دایناوە پاشگر نییە) هەریەکن، کە ئەویش پاشگری (و-w)ە بەهۆی تایبەتی فۆنەتیکی کوردی و گۆڕانی دەنگەوە دەبێ بەواوی درێژی (وو-ū) ئەگەر قەدی چاوگەکان بە (ت، د) کۆتاییان هاتبێت وەکو: گەیشتوو، هاتوو. ئەگەر قەدەکانیش بە بزوێنی (ا،ی) کۆتاییان هاتبێ ئەوا (ناوی بکەری داڕژاو) بەهۆی (و)ەوە پێکدێت وەکو: گریاو، فڕیو. ئەگەر (واو)یش بێت وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

نووسەر بە هەمان شێوەی نووسەرانی پێشوو لە وەرگرتنی (ناوی بکەری داڕژاو)دا لە قەدی چاوگی تێنەپەڕ بە هەردوو جۆرەکەی (گوێزانەوە و ڕوودان)ەوە بە یارمەتی پاشگری (وو، یو) تێکەڵکردووە. وەکو چەند جارێك لەمەو پێشەوە ڕوونمانکردەوە ئەو دوو جۆرەی چاوگی تێنەپەڕ (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار)ی لێوە وەردەگیرێت. پاشان (یو) پاشگری ناوی بکەر نییە وەکو مامۆستا لە لاپەڕە (31) لە نموونەکانی (فڕیو، دزیو) نیشانیداوە. بەڵکو وەکو لەسەرەوە خستمانەڕوو ئەمە هەڵەیەکی گەورەیە، راستێکەی پاشگرە، کە هەر (و)ە دەنگی (ی) بنەڕەتییە و هی قەدی چاوگە یائێکانە و راستێکەی بەم جۆرەیە: فڕین: فڕی+و ـــ فڕیو، دزین: دزی+و ـــ دزیو.

لە هەمان لاپەڕەدا هاتۆتە سەر باسی (ناوی بەرکار) و هێمای بۆ ئەوە کردووە کە لە ڕەگی تێپەڕ و بە تێپەڕ کراو و پاشگری (راو، ێنراو) دروستدەکرێت وەکو

(48) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، 1976.

نموونەکانی (خوراو، کراو، سوتێنراو، مرێنراو) (ل31). ڕاست نییە (راو، ێنراو) بە پاشگری (ناوی بەرکار) دابنرێت، چونکە هەروەکو چەند جارێك روونمان کردۆتەوە ئەو شێوە پاشگرە بریتییە لە تێکەڵکردنی نیشانەی فرمانی نادیاری و پاشگری (و)ی ناوی بکەر و ناوی بەرکاری لەقەدی چاوگی تێنەپەڕ. هەروەها دەنگی (ی)یە بنجییە و هی ڕەگی چاوگە تێنەپەڕە بە تێپەڕکراوەکانی وەك (سوتاندن)ە لە وەرگرتنی ڕەگەکانیاندا، وەك (سوتێن) دەنگی (ا)ی گۆڕاوە بە (ی) و هەڵەیەکی گەورەیە ئەگەر بە بەشێك لە (را+و) دابنرێ. نووسەر هەمان هەڵەشی لە (ناوی بکەر)دا کردبوو، کە (یو)ی، بە پاشگری ناوی بکەر لە (فڕیو) دانابوو کە خۆی بە تەنها (و)ە.

لە لاپەڕە (49)دا جارێکی تر (ناوی بەرکار)ی لەژێر ناونیشانی ((دۆخی بەرکاری Participle (حالە المفعول)))دا لە هەردوو شێوەی کرمانجی سەروو و خوارووی باسکردووە بەڵام باسەکەی ئێمە تەنها شێوە زمانی وێژەیی — واتە (اللغە الادبیە)- دەگرێتە خۆی کە کرمانجی خوارووە.

نووسەر لە هەمان لاپەڕەدا جارێکی تر ناوی بکەر و ناوی بەرکاری کە لە قەدی تێنەپەڕی گوێزانەوە و ڕوودان و قەدی نادیارەوە بە هەڵە تێکەڵکردووە وەکو (هاتوو، کەوتوو، مردوو، زاو، ماو، بەزیو، گریاو، ڕەویو) کە (هاتوو، کەوتوو، زاو، ماو، گریاو، ڕەویو) ناوی بکەری داڕژاون و (مردوو)ش ناوی بەرکارە و (گوتراو، کوژراو)یش ڕێژەیەکی تری ناوی بەرکارە کەچی دکتۆر نەبەز هەرسێکیانی بە (ناوی بەرکار) داناوە.

لێرەوە ڕوو دەکەمە سەرچاوەیەکی تر بۆ دەربڕینی سەرنجەکانم لە بارەیەوە ئەوەندەی پەیوەندی بە بابەتەکەی منەوە هەبێت ئەویش ((ڕێزمانی کوردی)) ئەحمەد حەسەن ئەحمەدە[49] ئەمیش وەکو نووری عەلی ئەمین و جگەرخوێن لە

(49) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، 1976.

دابەشکردنی بەشەکانی ئاخاوتندا بەسەر ((ناو، فرمان، پیت))[50] شوێن پێی زمانەوانانی عارەبی هەڵگرتووە.

لەم کتێبەیدا ئەوەی جێگای مەبەستی ئێمە بێت تیشکی تێڕوانینمانی بخەینە سەر ئەو وشانە کە لە چاوگەوە دادەڕێژرێن و لە سەرەتاوە روونمانکردۆتەوە.

نووسەر وەکو باسێکی سەربەخۆ لەو بارەیەوە لای لە چاوگ نەکردۆتەوە. ئەوە نەبێت کاتێ لە باسی ((ئاوەڵناو))دا کە ئاوەڵناوی بەسەر ((سادە، لێکدراو کۆژ یان رستە)) (بڕوانە: ل129)دا دابەشکردووە، لە ناوی بکەر و ناوی بەرکار دواوە. ئەم دابەشکردنە تەواو نییە. ڕاستێکەی ئاوەڵناو سادە و داڕژاو و لێکدراوی هەیە... لە خاڵی ژمارە (5)ی لاپەڕە (136)دا دەڵێ ((هەندێ ئاوەڵناو هەن کە لە ناوێك و (پیتێکی لکاو) پێکهاتوون، ئەمانەش هەر بە سادە دەژمێررێن. ئەو پیتە لکاوانە- لە دواوە- ئامراز نین و ئەرکەکەیان گشتی نییە: ... خەمبار، گوناهبار، کۆترباز، فێڵباز، چەنە باز، گرینۆك... خوێندەوار...)) لێرەدا چەند هەڵەیەکی گەورە ڕوویداوە و ئێستا یەکەیەکە ڕوونیان دەکەینەوە:

1- پێش هەموو شتێك ناوبردنی ئەو وشانەی سەرەوە لەژێر باسی ئاوەڵناودا وەکو بابەتێکی سەربەخۆ هەڵەیە، چونکە بابەتی تایبەتین و لەمە و پێشەوە روونمان کردەوە، کە ئەم وشانە ئاوەڵناوی بکەری لێکدراون. تەنها (گرینۆك، خوێندەوار) نەبێت ئاوەڵناوی بکەری داڕژاون. لە بەکارهێناندا دەبنە ناویش و ئاوەڵناویش. لە داڕشتنیاندا فرمان دەورێکی چالاکی هەیە و پێویستە سەربەخۆ لێکۆڵینەوە و باسی لێوە بکرێت.

2- ئەو وشانەی سەرەوە ڕاست نییە بە سادە ناوبرێن، چونکە هەندێکیان لە وشەیەکی واتادار و ڕەگی فرمانی (بار، باز) پێکهاتوون. یەکەمیان (بار) ڕەگی چاوگی (بارین)ە و دووەمیان (باز) ڕەگی چاوگی (بازیدن)ی فارسییە.

(50) هەمان سەرچاوە، ل 87.

جا بەهیچ جۆرێك پیت نین، چونکە ڕواڵەت و مەبەستی وشەکانیان گۆڕیوە[51].

هەندەکی تریشیان کە بریتین لە (نۆك، ەوەر، ەوار) هەر پیت نین و پاشگرن و ڕەگ و فرمانی (گریان، خوێندن)یان کردووە بە ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو. نووسەر لە بنەڕەتدا ناوی بەشی داڕژاوی نەهێناوە و لەگەڵ سادە و لێکدراودا تێکەڵی کردووە و ئەمە تێکەڵکردنێکی نابەجێیە.

لە پاشاندا دەڵێین ئەو ((پیتە لکاوانە)) ئەرکەکانیان گشتین، چونکە دەچنە سەر ڕەگی فرمان و ناوی سادە و ئاوەڵناوی داڕژاو دروستدەکەن، وەك (ریخ، پرچ، قیڕ) و دەبنە (ریخنۆك، پرچنۆك، قیڕنۆك).

نووسەر نموونەکانی ناوی بکەر و ناوی بەرکاری پێکەوە داناوە و بەهیچ جۆرێکیش جیاوازی لە نێوان ئەو وشانەدا نەکردووە کە لە چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕەوە وەرگیراون تەنانەت ئەوەندەشی نەوتووە کە ئەو جۆرە وشانە لە چاوگەوە وەردەگیرێن. سەرەڕای هەموو ئەوەش، نووسەر گشت ناوێکی بکەر و ناوێکی بەرکار و خاوەن پیشەش بە ئاوەڵناو داناوە و وا بە پێویست دەزانێ، مامەڵەی ئاوەڵناویان لەگەڵدا بکرێت[52]. ئەمە بۆچوونێکی دوور لە زانستە، لەبەرئەوەی ئەم کۆمەڵە وشەیە هەروەکو چەند جارێك روونمان کردۆتەوە، دوو لایەنن و وەکو ناویش و ئاوەڵناویش بەکاردێن و بەپێی بەکارهێنانیان دەور و ئەرکیان دەگۆڕێن[53]. جابۆیە راست نییە هەر بە ئاوەڵناو لەقەڵەمبدرێن.

(51) بڕوانە: محەممەد ئەحمەد سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل 41.

(52) بڕوانە: ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل 137.

(53) بڕوانە: لاپەڕە (129-131)ی رێزمانی کوردی، نووری عەلی ئەمین، 1960. هەروەها بابەتی ئاوەڵناوی بکەر، ئاوەڵناوی کراوی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، 1981، ل 33-40.

نووسەر کاتێ لە ئاوەڵناوی لێکدراو دەدوێت، دەڵێ ((لێکدراوی ئەم جۆرە ئاوەڵناوەش وەك: هەڵگر، دانەر، راکێشەر، بەرگدروو پاککەرەوە، هەڵگیراو، داخراو، راکێشراو، رێککراو، سەر بڕاو)) (ل138).

لەم وشانەشدا داڕژاو و لێکدراو تێکەڵکراون، ئەمە جگە لە بەیەکەوە باسکردنی ناوی بکەر و ناوی بەرکار بۆ نموونە (هەڵگر- لە ڕەگی چاوگی داڕژاو پێکهاتووە، بۆتە ناوی بکەری داڕژاو. ناوە بکەرەکانی ((دانەر، راکێشەر)) کە لە ڕەگی چاوگی داڕژاوی (دانان) کە (دانە) و بە چوونە سەری نیشانەی (ەر)ی بکەری و تێچوونی بزوێنی (ە)یەکیان دروستبووە و (راکێشەر)یش بریتییە لە ڕەگی چاوگی (راکێشان) کە (ڕاکێش)ە و (ەر)ی بکەری کردوێتی بە (ناوی بکەری داڕژاو)، لە یەك بناغەی واتادار و زیادەیەکی بێ واتا پێکهاتوون.

نووسەر لەوەدا راستە ((بەرگدروو، پاك کەرەوە)) لێکدراون و ناوە بەرکارێکانی ((هەڵگیراو، داخراو، راکێشراو)) کە بریتین لە ڕەگی چاوگی داڕژاوی نادیار و پاشگری (و)ی بەرکاری، ((رێککراو، سەربڕاو)) لێکدراون.

لە لاپەڕە (139)دا وای داناوە هەندێك ئاوەڵناوی وەك ((زۆر خۆر، راستگۆ، چەپنووس)) لە دوو ئاوەڵناو، کە دووەمیان ناوی بکەرە پێکهاتوون.

هەروەك چەند جارێك، دەیلێینەوە، کە ئەمانە ئاوەڵناوی رووتی ئاسایی نین، چونکە فرمانەکانیان وشەکانی پێش خۆیانیان لەگەڵ خۆیاندا راپێچکردووە و جگە لە ئاوەڵناوی لایەنی بکەرییان تێدا ئاشکرا دیارە. تەنیا ((خۆر)) نەبێت کە لە ڕەگی (خواردن) و نیشانەی (ەر)ی ناوی بکەری پێکهاتووە، دەنا (راستگۆ ، چەپنووس) لە ئاوەڵناو و ڕەگی چاوگ خۆیان دەنوێنن و بەهۆی نیشانەی ناسراوی و نەناسراوێیەش وەك ناوی بکەر بەکار دەهێنرێن.

بەگشتی ئەم بەشەی رێزمانەکەی ئەحمەد حەسەن ئەحمەد پڕە لە هەڵە و ناتەواوی و باس و بابەتی تێکەڵ و پێکەڵ و وانیشاندەدەن نووسەر سەیری

سەرچاوەکانی پێش خۆی نەکردبێت، کە نزیکەی نیو سەدەییێك دەبێت زمانەوانانی کورد بناغەیان بە بتەوی دارشتووە.

لە گۆڤاری ((پەروەردە و زانست))دا وتاری (ناوی بکەر ((الفاعل)) لە زمانی کوردیدا)ی عەبدوڵلا شالی بەرچاو دەکەوێت[54]. کە تێیدا لە پێشەکی وتارەکەیدا بەچەند نموونەیەکی ناوی بکەر و ئەو پاشگرانەی کە لە ئینگلیزیدا ناوی بکەر دروستدەکەن [55] دواوە. (بڕوانە: ل5). پاشان هاتۆتە سەر لێکۆڵینەوەی (ناوی بکەر) لە زمانی کوردیدا و بەگشتی دوو ڕێگای پێکهاتنی خستۆتە بەرچاو. یەکەمیان ((نموونەکانی گۆڕانی چاوگ، وەك: تێکردن. بکەرەکەی تێکەر و لێکردن- لێکەر، فێرکردن- فێرکەر...و هتد)) (ل:5). ئەم ڕێگایەی کە نووسەر بەرچاوی گرتووە ڕاستە (ناوی بکەر) پێکدێنێت. بەڵام ڕوونی نەکردۆتەوە ئەو گۆڕانی چاوگە بە وەرگرتنی ڕەگی چاوگە تێپەڕەکان، بەلابردنی نیشانەی چاوگ و لکاندنی (ەر) هەروەها لەو پاشگرە و ڕەگی چاوگی بە تێپەڕ کراویش وەردەگیرێت. ڕێگای دووەمیان وای داناوە ((بەدانانی چەند وشەیەك بەدوای چەند وشەیەکی تردا وەك ئاوەڵناوێکی (صفە) لێ دێت)) (ل 6). نووسەر لێرەدا چەند ڕێگایەکی بێ ڕوونکردنەوە بەسەر یەکدیدا تێکەڵکردووە کە لەناو نموونەکانیدا (ناو+ناو وەك کرێکار)، قەدی چاوگ+کار وەك خوێندکار)، ناو+ڕەگی فرمان وەك ئاسنگەر، مانگر)، (ناو+پاشگر وەك چایچی... هتد بەدی دەکرێت. ئەم تێکەڵکردن و ڕوون نەکردنەوەی ڕێگا جۆر بەجۆرەکانی (ناوی بکەر) و باسکردنی هەموو بەمل یەکدا بەکارێکی نەشیاو و ناڕێك لە وشەسازیدا دەدرێتە قەڵەم.

(54) عەبدوڵلا شالی، ناوی بکەر ((الفاعل)) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری (پەروەردە و زانست)، ژمارە (15)، بەغدا، 1979، ل5-7.

(55) نووسەر بە عەرەبی بۆ ناوی بکەر لە سەروتارەکەیدا لە کەواندا بە هەڵە (الفاعل)ی داناوە کە ڕاستێکەی (اسم الفاعل)ە.

نووسەر لە پەراوێزی لاپەڕە (5)دا بێ ڕوونکردنەوە وای نیشانداوە کە ڕێگای یەکەمی ناوە بکەرێکانی وەك (نووسەر) دەبنە ئاوەڵناو کە لە کاتێکدا هەموو ناوێکی بکەر نەك هەر ئەو ڕێگایە لە بەکارهێناندا دەبنە ناویش و ئاوەڵناویش. دواشت لە پەراوێزی دوا لاپەڕەی وتارەکەیدا وای داناوە زۆر وشەی تر هەن بۆ پێکهێنانی ناوی بکەر بەشداری دەکەن، بەڵام بێ ئەوەی ڕوونیبکاتەوە.

محەمەد ئەحمەد سەعید لە گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ))دا وتاری ((چەند سەرنجێکی زمانەوانی دەربارەی کتێبی ڕێزمانی کوردی))ی د. ئاورەحمانی حاجی مارف بڵاو کردەوە[56].

وتاری ناوبراو کە هەندێ کەموکوڕی کتێبی ((ناو))ی د. ئەورەحمانی نیشان دابوو بەگشتی سەرنجی ڕاست و بەجێن لەبەر پەیوەندی بابەتەکەی بە (ناوی بکەر)ەوە، ئێمەش بیروڕامان لە بارەی هەندێك کەموکوڕیوە کە هەیەتی دەخەینەڕوو:

1- وتار نووس ڕەخنەی گرتووە، لە پێناسەی ناوی داڕژاوی د. ئەورەحمان دەڵێ: ((مەرج نییە لە وشەیەکی سادە و زیادییەك دروستبێت)) (ل41). بەڕای ئێمەش مەرجە، چونکە ئەگەر بووە دوو وشە وەك نووسەر خۆیشی وتوویە، دەبێتە لێکدراو. کەواتە ئیتر چۆن داڕژاو و لێکدراو لە یەکتر جیا دەکرێنەوە.

2- بۆچوونی نووسەر ڕاستە بەوەی ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو (ناوی بکەر) سیفەتێکی هەمیشەییان هەیە بەڵام دەبوایە ڕوونی بکردایەتەوە، کە ئەو سیفەتەیان بەهۆی بەردەوام بوونی کارەکە و تایبەت بوونیان بە خاوەنی کارەکەیانەوەیە و بەوەش کە لە چاوگ وەرگیراون و بکەرێتیان تێدایە، خاسیەت و سیفەتی هەمیشەییان هەیە. بەڵام هەڵەیەکی تری لەوەدایە ئەگەرچی بەڕاستی (کەر)ی ڕوون کردۆتەوە کە پاشگر نییە و بریتییە لە ڕەگی چاوگی (کردن) و

(56) محەمەد ئەحمەد سەعید، چەند سەرنجێکی زمانەوانی دەربارەی کتێبی ڕێزمانی کوردی، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە، 93ی ساڵی 1982، ل 40-44.

نیشانەی (ەر)، (باز)یشی بە ڕەگ و بەناویش زانیوە، بەڵام (ساز)ی فەرامۆش کردووە کە دکتۆر ئەوڕەحمان بە پاشگری داوەتە قەڵەم. لەڕاستیدا (ساز) ڕەگی چاوگی (سازان)[57]ە و گەردانیش دەکرێ، وەك (سازام، سازایت، بسازە، بۆ تێپەڕیشی (سازاندن)ە. ناوە بکەرە دارێژراوەکەی (سازێنەر)ە.

3- ((چێشت لێنان))، کە ((چێشت لێ نەر))ی[58] لێوە وەرگیراوە و کە (ناوی بکەری لێکدراو)ە، چاوگی لێکدراوە، نەك دارِژاو. هەروەها لە خاڵی (9)یەمی لاپەڕە (43)دا دەڵێ: ((تەنە شۆر)) ناو و ڕەگی کرداری ((شۆردن)) یا ((شۆرین))ە. ئەمە هەڵەیە، ((تەنەشۆر)) بێجگە لەوەی کە (ناوی ئامێر)ە لە ڕەگی چاوگی ((شۆردن)) یا ((شۆرین))ە، نەك کردار، چونکە (شۆردن یا شۆرین) چاوگن نەك فرمان.

بێجگە لە د, ئەوڕەحمان زمانەوانی تریش هەن کە (ناوی بکەری دارێژراو یا ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو) یان وەك (ناوی دارِژاو) باسکردووە[59]، کەچی نووسەر لە وتارەکەیدا ئەوەی یادداشت نەکردووە.

هەروەها لە لاپەڕە (42)ی وتارەکەیدا ((کوشتار)) کە (ناوی چاوگ)ە هەروەکو دکتۆر ئەوڕەحمان بە (ناوی دارِژاو)ی ناو بردۆتەوە. لەبەر ئەوەی ئەم وتارەی سەرەوە وەکو هەڵسەنگاندنێك ئاراستەی کتێبی (ڕێزمانی کوردی بەشی — ناو-)ی دکتۆر ئەوڕەحمان کراوە و پەیوەندی بابەتە رەخنە لێ گیراوەکەی بە بابەتی سەرچاوەی ترەوە نزیکە و بابەتەکانی ئێمەش بە ناڕاستەوخۆیی دەگرنەوە، وا لە خوارەوەدا سەرنجمان لە بارەیانەوە دەردەبڕێن.

(57) بڕوانە پەراوێزی لاپەڕە (228)ی ((زاری زمانی کوردی))ی محەمەد ئەمین هەورامانی دەربارەی، بەڕەگ بوونی (ساز).

(58) محەمەد ئەحمەد سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل 42.

(59) بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایەك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا، 1973، ل.

محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبی ((سەرەتاییێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی))دا[60] لەژێر سەرباسی ((پاشبەند))دا وشەی (خشۆك)ی بەناوی دارِژاو داناوە، کە خۆی (ناوی بکەری دارِژاو)ەو بۆتە (ناوی شوێن)یش. هەروەها (سووتوو) لە لاپەڕە (119)دا ناوی ئاسایی نییە، بەڵکو (ناوی بەرکاری دارِژاو)ە. ئەمە بێجگە لە نموونەکانی ژمارە (17)ی لاپەڕە (119، 121، 122، 123)، کە لە خاڵەکانی (و، ص، ش، ت، پ)دا بەناوی لێکدراوی ئاسایی دایناون. راستێکەی (ناوی بکەری لێکدراو)ن و بەشی دووەمی وشەکانیش وەکو (کەر، کەن، ژەن، ساز، دۆز) هەموویان ڕەگی چاوگن و وەکو ئەو دەڵێ ((باشپەندنین، چونکە لە وشەسازیدا ڕەگی چاوگ وەکو چەند جارێك لە سەرەتاوە رامان گەیاند، دەچنە ریزی وشەوە. نووسەر بێجگە لە (را- درا، رێ- درێ)، (راو- دراو)دا، کە پێکهاتوون لە دوو نیشانەی (را- درا)ی فرمانی نادیاری و پاشگری (و)ی ناوی بەرکاری کە ئەو بۆ دەستنیشانکردنی فرمان و لەژێر خانەی فرماندا ((کێڵراو))ی داناوە، ناوی بەرکارییە. (بێ پۆش)، (سەرباز) لە (ل120، 122)دا کە (ناوی ئامێر) و (ناوی بکەر)ن بە هەمان شێوەی ئەوانی تر بە (ناوی ئاسایی) یان دەزانێت و (پۆش) کە ڕەگی چاوگی (پۆشین)ە و (باز)یش ڕەگی (بازیدەن)ە پێوانەی (ناو)ی بۆیان کردووە. لەڕووی واتاوە هەمان هەڵەی لە فەرامۆش کردنی جۆری ناوەکانی خاڵی (ب)ی (ل153)دا کردووە واتە (ناوی چاوگ)ی بەناوی ئاسایی لەقەڵەمداوە.

لێرەوە ڕوودەکەینە کتێبێکی تری نووسەر کە ((زاری زمانی کوردی))یە[61] لە ساڵی 1981دا بلاۆکراوەتەوە. هەروەکو سەرچاوەکانی تر دەڕوانینە بابەتی جێ مەبەستمان کە وشە وەرگرتنە لە چاوگەوە. نووسەر لە لاپەڕە (206)دا دەڵێ فرمانی نادیار لە چاوگی وەکو (کوژراو، بڕراو، دزراو، گیراو، شێلراو)ەوە وەردەگیرێ

(60) محەمەد ئەمین هەورامانی، فیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا، 1973.

(61) محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراوردا، دەزگای رۆشنبیری و بلاۆکردنەوەی کوردی، بەغدا، 1981.

ئەمانە (ناوی بەرکاری دارِژاو)ن نەك چاوگ. لە رەخنەكەیدا كە لە د. ئەورِەحمان گرتوێتی، بەوەی (كەر)ی بە پاشگر داناوە، راستە چونكە (كە) پاشگر نییە. بەڵام بە تەنها رِەگیش نییە وەكو ئەو بۆی چووە، بەڵكو بریتییە لە رِەگی كردن و پاشگر (ەر)ی ناوی بكەری (كە+ەر). هەروەها بەلایەوە (ئاسنگەر)ی دوكتۆر هەڵەیە، كە لە (ئاسن+پاشگری گەر) پێكهاتبێ. بەلای هەورامانییەوە (ئاسنگەر) بووە، بەهۆی گۆرِانی دەنگسازییەوە بۆتە (ئاسنگەر)، چونكە (ن)ی ئاوازە دار كاری لە دەنگی (ك) كردووە. ئەم رایەی رەت دەكرێتەوە بەوەی وشەكە لە بنەرِەتدا لە (ئاسن گرتن)ەوە هاتووە رِەگی چاوگی لێكدراوە و (ناوی بكەری لێكدراو)ی لێوە پێكهاتووە. بەڵگەشمان شێوەزاری هەندێ ناوچەی كرمانجی خوارووە، دەڵێن (ئاسنگر). بەڵگەشمان رِای مەسعوود محەممەدیشە لە لاپەرِە (245)ی ژمارە (111)ی رۆشنبیری نوێ 1986. لەلاپەرِە (225، 245)دا (كوشندە)ی بەناو و بە ئاوەڵناو داناوە، (كوش)یش بەناو. راستە (كوشندە) دەبێتە ناو و ئاوەڵناویش بەڵام نەك بەشێوەی ئاساییان، چونكە (ناوی بكەری دارِژاو)ە و بەپێی بەكارهێنان دەگۆرِێن و بابەتێكی سەربەخۆیە، (كوش- كوژ) رِەگی فرمانی (كوشتن)ە، نەك (ناو). (بەركوت) لە پەراوێزی (ل 234)دا لە (ناو+رِەگ)ە. پاشگری (ەك) كە دكتۆر ئەورِەحمان بەو شێوەیە پاشگری زانیوە بەلای هەورامانییەوە بریتییە لە دوو مۆرفێمی (ە + ك). لەراستیدا (ە ك) تەواترە و یەك مۆرفێمە، چونكە (كوتە)(ە)كەی بۆ مەبەستی (ناوی چاوگی)یە و جیاوازە لە (ە)ی (ەك) كە (ناوی ئامێر) پێكدەهێنێت لە لاپەرِە (243، 245، 247،251)دا پاشگرەكانی وەك (یار، اك، ند، ا) پاشگری ناوی نین بە تەنها، بەڵكو دەلكێن بەرِەگی چاوگیشەوە و (ناوی بكەری دارِژاو، ناوی ئامێر) پێكدەهێنن. لە بەكارهێناندا ناوە بكەرێكان دەبنە ئاوەڵناویش نەك ناو و ئاوەڵناوی ئاسایی كە نووسەر جارێك بە ناو و جارێك بە ئاوەڵناو لێوەیان دواوە. بە هەمان شێوە (نەزان، نەترس) ئاوەڵناو نین، بەڵكو ئاوەڵناوی بكەری دارِژاون ئەو (نە)یە وەكو پێشگر ئەگەر بچێتە سەر رِەگی فرمان

لە رێژەی (ناوی بكەر)دا نیشانەی ناوی بكەر بەرِەگەكانیانەوە نامێنێت وەكو (ب، ەر).

مامۆستا هەورامانی (پەشتەماڵ) كە (ناوی ئامێری لێكدراو)ە لە لاپەرِە (255)دا بە ناوی لێكدراوی داناوە. لە هەمان لاپەرِەدا بە ئاوەڵناوی ئاسایی زانیوە. كە لە راستیدا (ناوی بەركاری دارِژاو)ە.

د. ئەورِەحمانی حاجی مارف لە كتێبی ((وشە رۆنان لە زمانی كوردیدا))[62] لە ل(50، 51)دا و د. نەسرین فەخری و د. كوردستان موكریانی لە لاپەرِە (11)ی كتێبی ((رێزمانی كوردی بۆ پۆلی یەكەمی بەشی زمانی كوردی زانكۆی سەلاحەددین))[63]دا بەشێوەی محەممەد ئەمین هەورامانی ((كەر، ساز، باز، گەر)) یان بە نارِاستی بە پاشگری داناوە. وەك پێشتر لێیان دواین (رِەگی چاوگ)ن و (كەر)یش بریتییە لە رِەگی چاوگی (كردن) و نیشانەی (ە ر)ی ناوی بكەری و (ە)یەكیان تێچووە، چونكە دوو بزوێن لە كوردیدا ناچنە سەریەكتر. هەروەها ئەو وشانەشی كە لەگەڵ ناوێكی واتاداردا دروستیدەكەن بریتین لە (ناوی بكەری لێكدراو) نەك وەك نووسەرانی ناوبراو بە نارِاستی بە ناوی ئاسایی دارِژاو زانیویانە. چونكە ئەم وشانە ناوی ئاسایی نین و لە چاوگەوە وەردەگیرین و بابەتێكی سەربەخۆن ناشێت بەو شێوەیە لێیانەوە بكۆڵرێتەوە. نموونەشمان ((ئاسنگەر، دانساز، سەرباز، نانكەر، سواڵكەر))ە كە دیارن ناوی دارِژاوی ئاسایی نین و ناوی پیشە و كارن بۆ خاوەنەكانیان بوونەتە سیفەت و خاسیەتێكی بەردەوام و ئەگەر بوونە تەواوكەری ناو یا رِاناو ئەوا دەبنە ئاوەڵناوی بكەر. بە كورتی د. ئەورِەحمان نموونەكانی لاپەرِە (50، 51، 61 تا 64، 69، 71، 72)ی كتێبی ((رێزمانی كوردی)ی،

(62) د. ئەورِەحمانی حاجی مارف، وشە رۆنان لە زمانی كوردیدا، چاپخانەی كۆرِی زانیاری كورد، بەغدا، 1977.

(63) د. نەسرین فەخری و د. كوردستان موكریانی، رێزمانی كوردی بۆ پۆلی یەكەمی بەشی زمانی كوردی زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر، 1982.

هەروەها نموونەکانی لاپەڕە (11 تا 14، 30 تا 32، 35 تا 37)ی کتێبی ((ڕێزمانی کوردی)) د. نەسرین و د. کوردستان کە لە ژێر سەرباسی ناوی داڕژاودا لێکۆڵینەوەکانیان ئەنجامداوە. ڕاستییەکەی ناوی داڕژاوی ئاسایی نین بەڵکو بریتین لە (ناوی بکەر بە داڕژاو و لێکدراو، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) و بابەتی سەربەخۆن و لە چاوگەوە وەردەگیرێن و ناشێت وەکو ناوی ئاسایی باس بکرێن. پێویستە ئەوە بخەینەڕوو کە د. ئەوڕەحمان بێجگە لە سەرکەوتوویی کتێبەکەی (ناو)ی کارێکی هەرە چاکیشی کردووە، بەوەی لە ل (168، 169، 171)دا ناوی لەڕووی توخم (جنس)ەوە دابەشکردووە. ئەو ناوانەی کە پیشە و کار دەگەیەنن و جێگای مەبەستی ئێمەیە لەم باسەدا بەپێی (جنس)ەکانیان دابەشیانیکردووە، وەکو پیشە و کاری پیاوانە، پیشەو کاری ژنانە، پیشە و کاری دوو لایەن. ئەم دابەشکردنە خۆی لە خۆیدا پێڕەوێکی لێکۆڵینەوەی زانستانە و ڕێکوپێکە. یەکەم کەسێکە لەنێو زمانەوانانی کورددا ئەو دابەشکردنەی هێنابێتە ئەنجام. تەنانەت قەناتی کوردۆش لە لاپەڕە (72)ی کتێبی ((ڕێزمانی کوردی))دا وەرگێرانی د. کوردستان بە یەك خاڵ بە ناوی (پیشەوەری)یەوە دواوە. بێ ئەوەی بۆ هەر جۆرێکی ناو لەڕووی (توخم)ەوە نموونە و باس نیشانبدات. دواشت د. ئەوڕەحمان (ڕێژەن) کە (ناوی جێگای داڕژاو)ە بەناوی داڕژاوی ئاسایی داوەتە قەڵەم و لە چاوگی (ڕژان)ەوە وەری گرتووە، کە ڕاستییەکەی لە چاوگی (ڕێشتن — ڕشتن)ەوە وەردەگیرێت و (ڕژان) ڕەگەکەی (ڕژێ)یە نەك (ڕێژ) (بڕوانە ل 130 کتێبی ناو).

دوا بەدوای ئەم سەرچاوانەی سەرەوە باری سەرنجەکانم لە بارەی کتێبی (کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی))ی ساڵەح حوسێن پشدەرییەوە دەبێ[64]. لەم کتێبەدا وەکو سەرچاوەکانی تر، ڕوودەکەینە جێ بابەتەکەی مەبەستمان. نووسەر لە ژێر سەرباسی ((سوودی قەد و ڕەگی چاوگ))دا ئاوڕی لەو وشانەی وەك (ئاوەڵکەر- الصفە المشبهە) و (ئاوەڵکارا- اسم الفاعل)، ئاوەڵکراو- اسم لمفعول) داوەتەوە و

(64) ساڵەح حوسێن پشدەری، کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، 1985.

دەڵێ: ((ئاوەڵکەر لە قەد و ڕەگی تێپەڕ و تێنەپەڕ ساز دەبێ بە یاریدەی نیشانەی (او، و، یو).)) (ل49). لە ڕاستیدا (ئاوەڵکەر- الصفە المشبهە) لە ڕێزمانی کوردیدا وەکو بابەتێکی ڕێزمانی نییە و ڕەت دەکرێتەوە. بەڵکو بابەتێکی ڕێزمانی عەرەبییە کە تایبەتە بەو زمانەوە[65] ئەو ڕێژەیەی (صیغە) کە بەنیشانەی (او، و، یو) پێکدێت لە قەدی چاوگەوە وەك نووسەر بۆ چووە، ڕاستییەکەی بریتییە لە (ناوی بکەری داڕژاو) کە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە (انتقالی)وە بە یاریدەی پاشگری (و)ەوە وەرگیراوە وەك ((کەوتوو، گەیشتوو، مار، وەستاو... هتد)) و دوو ڕێژەی (ناوی بەرکاری داڕژاو) کە لە قەدی چاوگی ڕوودانی تێنەپەڕ و پاشگری (و) پێکدێت وەك ((خوساو، ڕزیو، مردوو)) هەروەها دووەمیان لە قەدی چاوگی تێپەڕ و پاشگری (و، وو)ەوە دروستدەبێت وەك ((خواردوو، شکاو، کێڵاو). نووسەر ئەم سێ ڕێژەیەی سەرەوەی بە ناڕاستی تێکەڵکردووە. پاشان پاشگری (ناوی بکەر و ناوی بەرکار)ی لە قەدی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە کە بریتییە لە (و، وو) نەك (او، یو) کە نووسەر بە هەڵە ئەو دەنگی (ا، ی)یەی قەدی چاوگە ئەلفی و یا ئێکانی داوەتە پاڵ پاشگری (و)ی ناوی بکەر و ناوی بەرکاری- لە شوێنی تریشدا لەمەو پێشەوە ئەمەمان ڕوون کردۆتەوە.

بەڕای نووسەر (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) تەنها لە تێپەڕەوە وەردەگیرێن. بەهەمان شێوەی پێشووی نیشانەکانی ناوی بکەر و ناوی بەرکاری دروستبوو لە تێپەڕەوە شێواندووە و دەڵێ: ((ئاوەڵکاراو ئاوەڵکراو هەردووکیان لە قەد و ڕەگی تێپەڕ سازدەبن بە یاریدەی نیشانەی)(ەر- ینەر) و (ڕاو- ینراو...)). (ل50). چەند هەڵەیەکی گەورە لەمەدا دەبینرێ و ڕاست کردنەوەیان بەم جۆرەیە:

1- ناوی بکەر و ناوی بەرکار لە تێنەپەڕ و تێپەڕەوەش وەکو لەسەرەوە هەندێکیانم خستەڕوو وەردەگیرێن و ڕێژەی تریشیان هەیە لە ڕەگ و نیشانەی (ە

(65) بڕوانە: ا- الدکتور عبدة الراجحی، التطبیق الصرفی، بیروت، 1979، ص (79-80).
ب- محمد التقی الحسنی الجلالی، نزهة الطرف في علم الصرف، النجف الاشرف 1979، ص 64.

ر)ەوە وەك (نووسەر، بینەر) کە ناوی بکەر پێکدەهێنێت و لە قەدی تێپەڕی نادیار و پاشگری (و) دروستدەبێت وەك: کوشتن- کوژران- کوژرا+و= کوژراو، ناسراو.

2- دانانی (ینەر) بە نیشانەی ناوی بکەر هەڵەیە و راستێکەی (ەر)ە، وەك خوێندن ـــ خوێن+ ەر= خوێنەر. دەنگی (ی) بنجییە و تایبەتە بەڕەگی ئەو چاوگانەی یا لە دەنگە سروشتێکانەوە دەکرێن بە تێنەپەڕ یا تێنەپەڕن و بەهۆی پاشگری (اندن)ەوە بوون بە تێپەر، لە ئەنجامی وەرگرتنی ڕەگەکانیاندا دەنگی (ا) دەگۆڕێت بە (ێ) وەك سووتاندن ـــ سووتێنەر. نیشانەی (ناوی بەرکار)یش کە (و)ە و چەند جارێك روونمان کردۆتەوە، دەچێتە سەر قەدی چاوگی نادیاری تێپەڕ وەك: کوژرا+ و ـــ کوژراو کەواتە نە (راو)ە و نە (ینراو)ە دەنگی (ێ) لە (ینرا)دا هەڵەیە و بنجی و تایبەتە بەڕەگی چاوگە بە تێپەڕ کراوەکان بەهۆی (اندن)ەوە لە وەرگرتنی ڕەگەکەیدا (ا) گۆڕاوە بە (ێ) بۆیە هی نیشانەی (را)ی نادیاری نییە. نووسەر راستی بۆچووە کە (نە) و پێشگری (هەڵ، ڕا، دا)ی داڕێژەر شوێنی نیشانەکان دەگرنەوە.

د, قەناتی کوردۆ (کوردۆییێف) لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی))دا لە ڕووی دەنگسازی فۆنەتیکی) و وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) و رستەسازی (سینتاکسی)یەوە لە ڕێزمانی کوردی کۆڵیوەتەوە[66].

نووسەر ئەگەرچی هەموو شێوەکانی دروستبوونی (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار)ی نەخستووەتە بەرچاو، بەڵام بەگشتی لەڕووی دەنگسازی و داڕشتن و دەوری رستەسازییەوە بەشێوەییێکی ڕێکوپێك لێیانی کۆڵیوەتەوە و پەنجەی بۆ ئەوەش درێژ کردووە، کە ئەو بابەتانەی سەرەوە دەگەڕێنەوە سەر ناو و ئاوەڵناو و ئەرکی ڕێزمانی دەگێڕن. نووسەر بە نموونەوە شێوەی داڕشتنیانی لە هەردوو شێوە (دیالێکت) زمانە سەرەکییەکەی کوردی (کرمانجی و سۆرانی)دا خستۆتە بەرچاو و

(66) ك ك کوردۆییێف، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، د. کوردستان موکریانی لە زمانی روسیەوە وەری گێراوەتە سەر زمانی کوردی، هەولێر، 1984.

ئەوەی دەرخستووە کە (ناوی بکەر) لەو دوو شێوەیەدا لەڕووی داڕشتنەوە، وەکو یەکن.

لە بەشی ((ئاوەڵناوی نسبی))ی (ل 108)دا لە وشەکانی (گەڕۆکی، شمتۆکی، ...)دا پاشگری (ۆك)ی بە (ۆکی) زانیوە. نموونەکانیشی کە (ناوی واتایی- ئەبستراکتی)ی دەگرێتەوە بە ئاوەڵناوی نسبی تێگەیشتووە. بەڵگەشمان ئەوەیە (گەڕۆك) (ناوی بکەری داڕژاو)ە وەکو ئاوەڵناوی بکەری داڕژاویش بەکار دەهێنرێت و لە (ڕەگی فرمان و پاشگری (ۆك) پێکهاتووە و لە پاشاندا پاشگری (ی) واتایی (ئەبستراکتی) کردوویانێتی بەناوی واتای، نەك بە ئاوەڵناوی نسبی، وەکو: (گەڕ + ۆك= ناوی بکەرە + ی= گەڕۆکی دەبێتە ناوی واتایی نەك ئاوەڵناوی نسبی.

کوردۆییێف وەکو نووسەرانی تر کە لەم باسەدا لێیانەوە دواین ئەو ڕێژەیەی کە لە قەدی تێنەپەڕی گوێزانەوە و روودانەوە بەهۆی پاشگری (و)ەوە ناوی بکەر و ناوی بەرکار پێکدەهێنێت، تێکەڵی کردووە و هەردووکیانی بە (ناوی بکەر) داناوە (بڕوانە: ل 215).

د. مەکاریۆس لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی))دا کە ساڵی 1958 بە زمانی ئینگلیزی بلاوی کردۆتەوە[67]، باسێکی ڕێکوپێکی لەسەر ڕێزمانی کوردی و بەشە ئاخاوتنەکانی کردووە و سەرچاوەیەکی بەکەڵکە بۆ ڕێزمان و زمانی کوردی لەڕووی دەنگسازی و (Phonology) وشەسازی (Morphology) و رستەسازی (Syntax)یەوە.

د. مەکاریۆس لە لاپەڕە (59)ی ئەم کتێبەیدا لە (ناوی بەرکار- Past Participle) لەڕووی واتاو پێکهاتنەوە دواوە و وای راگەیاندووە کە ئاوەڵناون[68]

(67) Ernest N. Mccarus, Kurdish Grammar, New-York, 1958.

(68) د. مەکاریۆس لە لاپەڕە (49)ی هەمان سەرچاوەدا لەژێر سەرباسی ئاوەڵناودا لە (ناوی بەرکار) دواوە. بێگومان نابێت ئەم بابەتە بخرێتە ژێر بابەتێکی ترەوە، چونکە خۆی بابەتێکی سەربەخۆیە و لە چاوگەوە وەردەگیرێت.

و له قەدی فرمانی رابردووەوە بەهۆی پاشگری (وو-و، w -ū) دروستدەبن و بۆ پلەی بەراورد گەردان ناکرێن و کاتیان تێدا نییە و ئەگەرچی لە چاوگیشەوە وەردەگیرێن و رابردووی تەواویش لەم رێژەیەوە پێکدێت. پاشان هێما بۆ کردنیان له قەدی فرمانی دیار و نادیارەوە بەهۆی پاشگری (و)ەوە کردووە. هەروەها ئەوەی دیاری کردووە کە (ناوی بەرکار) بکەر و بەرکار (Subject, Object) وەرناگرن. ئەم بۆچوونانەی نووسەر زۆر راست و لەبارن، بەلاّم بوونی ئەم (ناوی بەرکار)ە بەلای ئەوەوە، تەنها بە ئاوەڵناو (Adjective)، لە ئاستی باسەکەی کەم دەکاتەوە، چونکە وەکو چەند جارێك لە زۆر شوێنی تری ئەم لێکۆڵینەوەیەدا سەرنجمان بەرامبەر ئەمە خستۆتە پێش چاو، (ناوی بەرکار) بێجگە لە ئاوەڵناو دەبێتە ناویش و دەوری ناویش لە ئاخاوتن و نووسیندا وەردەگرێت و لەو رووەوە بەکارە.

د. مەکاریۆس لە لاپەڕە (60)دا وشەکانی وەکو (هاتوو، دانیشتوو، نوستوو)ی بە (ناوی بەرکار) داناوە. لەراستیدا ئەمانە (ناوی بکەر)ن(69)، چونکە لە قەدی چاوگی گوێزانەوە (انتقالی) وەرگیراون و هەر قەدی چاوگێکی گوێزانەوە پاشگری (و، وو)ی بچێتە سەر دەبێتە (ناوی بکەر) و ئەوانەی لە قەدی چاوگی روودان (مگاوعە)ەوە وەرەگیرێن بەهۆی پاشگری (و، وو)ەوە دەبنە (ناوی بەرکار)، چونکە بکەرەکەیان دیار نییە و هەندێکیانیش بکەرەکانیان لە ژوور دەسەلاّتی مرۆڤەوەن(70) نووسەر ئەو دوو جۆرەی لە سەرەوە روونمان کردەوە، بێ روون کردنەوە بە (ناوی بەرکار) داناوە.

---

(69) نووسەر لە لاپەڕە (84)ی هەمان سەرچاوەدا لەژێر ناونیشانی (ناوی لێکدراو- Noun Compound)دا ئەو ناوانەی کە لە (ناو + رەگی فرمانی تێپەڕ)ەوە پێکهاتوون، وەکو (رەسم گر، کاغەزنووس، تاج بەخش کلاّوفڕێن، کاڵەك فرۆش، کەر فرۆش) کە (ناوی بکەری لێکدراو)ن بە (ناوی لێکدراوی) ئاسایی زانیوە.

(70) بڕوانە: د. وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، گۆڤاری ((رۆشنبیری نوێ))، ژمارە 107، بەغدا، 1985، ل 195-200.

دانەر لە لاپەڕە (87)دا لەژێر سەرباسی (پاشگری ناوی – Nominal Suffixes)دا لەو پاشگرانە دواوە کە لە ناو و ئاوەڵناو و ڕەگی چاوگەوە ناوی تازە پێکدێنن. ئەمە کارێکی باشە، (71)بەلاّم دانانی (باز، دان، خانە) بە پاشگر سەرنجی نووسەر رەت دەکاتەوە، چونکە (باز) ڕەگیش و ناویشە. هەروەها (دان، خانە) وشەی واتادارن و یەکەمیان چاوگە. پاشان ئەم نموونانەی بۆ ناوی جێگای هێناوەتەوە تەنها لە ناو و ئاوەڵناوەوەن و لە چاوگەوە بۆ ناوی شوێن هیچی وەرنەگرتووە، کە لە کاتێکدا نموونەی وا لە زمانی کوردیدا زۆرە.

د. مەکەنزی لە کتێبی ((دیالێکتی زمانی کوردی))دا(72) دەربارەی بەشەکانی ئاخاوتن بە نموونەوە لەڕووی دەنگسازی وشەسازی و رستە سازیەوە بەشێوەیەکی رێکوپێك بەراوردێکی چاکی دەربارەی زارەکانی زمانی کوردی کردووە.

لەم باسەماندا سەرنجی ئێمە تەنها شێوەی سلێمانی دەگرێتەوە، چونکە پەیوەندە بە زمانی خوێندن و نووسینەوە.

نووسەر لە لاپەڕە(73) (97)ی کتێبەکەیدا لە (ناوی بەرکار Past Participle) دواوە و دەڵێ: ((ناوی بەرکار لە پاڵ ئەرکە ناوێکەیدا دەبێتە هۆی پێکهێنانی تافی تەواو و وەکو ئاوەڵناویش بەکاردێت و لە قەدی رابردووەوە بە یارمەتی ئەم مۆرفێمانە (... w- و ū-) پێکدەهێنرێت... وەکو: هاتوو، بوو، باو، گەیو...)) بۆ چوونەکانی نووسەر لێرەدا راستن بەلاّم (بوو) نە ناوی بکەر و نە ناوی بەرکارە، نموونەکانی تری کە هێناوەتەوە و لەسەرەوە نیشانماندان (ناوی بکەر)ن،

---

(71) بڕوانە پەراوێزی (6)ی لاپەڕە (236)ی ئەم باسە و هەروەها کتێبی (زاری زمانی کوردی)، محەممەد ئەمین هەورامانی، بەغدا، 1981، پەراوێزی ل 236.

(72) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies- I

(73) لاپەڕە (84، 177، 187، 190، 215)ی باسەکەی نووسەر یا دووبارەیە یا باسی شێوەزارەکانی ترە، بۆیە ئێمە تەنها لە باسە سەرەکی و شێوە زمانە وێژەییەکەی ئەدوێین، کە شێوەی سلێمانی (کرمانجی خواروو)یە.

نەك (ناوی بەرکار)، چونکە لە چاوگی گوێزانەوەن. لە کاتێکدا دەبوونە (ناوی بەرکار) ئەگەر لە چاوگی روودان (مگاوعە)ەوە یا لە چاوگی تێپەڕی نادیار و پاشگری (و) دروستبوونایە، وەکو: برژان ـــ برژاو، کوژران ـــ کوژراو. نووسەر لە لاپەڕە (98)دا راستی پێکاوە کە وتوویە (ناوی بەرکار) راناوی کەسی وەردەگرێ، چونکە لایەنی ئاوەڵناوییان هەیە و وەکو ئاوەڵناو گەردان دەکرێن.

پاشان نووسەر لە لاپەڕە (142)دا کە لە ژێر بابەتی (لێکدراو) دایە دوو جۆر لێکدراوی دیاری کردووە. جۆری دووەمیان ((ئەو ناوانەن کە لە ڕەگی رانەبردوو، ڕەگی رابردووی فرمانەوە بەهۆی پێش خستنی بەرکار یا تەواوکەرێك دیاریدەکرێت، وەکو: باوەشێن، بەرگدروو، بزن مژ، دارفرۆش، مۆر هەڵکەن، پیاوکوژ، سەرتاش، خوێن ڕێژ، زۆر زان)). راستە وشەکانی پێش ڕەگی چاوگەکان دەوری بەرکار یا تەواوکەریان هەیە، بەڵام ناشێت وەکو لێکدراوێکی رووت یا (ناوی لێکدراو)ی ئاسایی باس بکرێن، چونکە ئەم جۆرە وشانە (ناوی بکەری لێکدراو)ن و لە چاوگەوە وەرگیراون و لەمەو پێش ئەمەمان چەند جارێك روونکردۆتەوە. هەرچی مامۆستا مەکەنزییە لەم رووەوە لێیانەوە نەدواوە و تەنها بە (لێکدراو) ناوی بردوون. ریزی دووەمی نموونەکان کە لە لاپەڕە (143)دایە و لە قەدی رابردووەوە وەری گرتووە، وەکو (دەستکرد، دەستکەوت، سوورەوە کراو) کە (ناوی بەرکاری لێکدراو)ن، بەهەمان شێوە لەڕووی واتاوە دەسنیشانی جۆرەکانی نەکردووە. ئەمە بێجگە لەوەی وشەی ((سوورەوە کراو)) لە ئاوەڵناو و بەرکارێکی داڕژاو پێکهاتووە. ئەوەشی تێکەڵ فرمانە دیارەکانی (کرد، کەوت) کە تێپەڕ و تێنپەڕن کردووە و هێمانی بۆ ئەمە نەکردووە.

لە لاپەڕە (146، 147، 148)دا لە ژێر ناونیشانی ((پاشگر – Suffixes))دا[74] بەڕێز لەو پاشگرانە دواوە، کە لە داڕشتنی (ناوی جێگا، ناوی

(74) هەمان باسی پێکهێنانی ناو لە ژێر ناونیشانی ((پاشگر)) (ل 217- 218)دا بۆ شێوەزارەکانی دی دووبارە بۆتەوە.

بکەر، ناوی چاوگ)دا بەشداری دەکەن. ئەگەرچی واتاو مەبەستی ئەم پاشگرانە (گا، کەر، کار، گار، یار، باز، ۆك، ەر، ە)ی روون کردۆتەوە، بەڵام لە بارەیانەوە ئەم سەرنجانەم هەیە:

1- نموونەکانی پاشگری (گا) کە بۆ شوێنە، تەنها لە ناوەوە وەری گرتوون و بەلای فرماندا نەچووە (کەر، باز) پاشگرێن و ڕەگی چاوگن و لەمەوبەر چەند جارێك روونم کردۆتەوە و پێویست بە درێژەدانی ناکات. (کار) ناوە، بەڵام (یار) پاشگریش و ناویشە و وەکو پاشگر واتای (لەگەڵ بوون دەبەخشێت).

2- وای ڕاگەیاندووە کە (ۆك) لە ڕەگی فرمانەوە ئاوەڵناو پێکدەهێنێت، وەکو ((گەڕۆك))، بەڵام وەك ئاشکرایە ناویش ئاوەڵناویش پێکدێنێت، بەتایبەتی لە چاوگی (گوێزانەوە)دا (ناوی بکەر) دروستدەکات.

نموونەی (پارێزگار)، کە لە ڕەگی چاوگی (پاراستن) و پاشگری (گار)ەوە پێکهاتووە، نووسەر وای داناوە کە لەگەڵ پاشگری (یار) لە وشەی (کڕیار)دا ناو و ئاوەڵناو پێکدەهێنن و واتای بکەرێتی و پیشە دەگەیەنن. بەڵێ ئەمە راستە، بەڵام پێویست بوو، بیوتایە لە ڕەگی چاوگەوە وەرگیراون و (ناوی بکەر) دروستدەکەن، نەك ناو و ئاوەڵناوی ئاسایی.

کورتەی هەڵسەنگاندن

لە بەشی یەکەمی ئەم نامەیەدا لە زۆربەی ئەو سەرچاوانەی کە لە بابەتەکانی وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن، دواوم و سەرنج و هەڵسەنگاندنم لە بارەیانەوە خستۆتەڕوو. هەموو بە مەبەستی تەواوکردن و نەهێشتنی کەموکوڕی و وەرگرتنی لایەنە چاکەکانیان، هەردوو لایەنی چاك و خراپیانم نیشانداوە.

چەند سەرچاوەیەکی کەم نەبێت، کە لەبەر هەندێ هۆ باسیانم نەکردووە.

زمانەوانانی کورد لە باسکردنی ئەو بابەتانەی سەرەوەدا لە سەرچاوە ڕێزمانیەکانیاندا تێکڕا (ناوی بکەر، ناوی بەرکار) یان بەرچاو گرتووە و جۆرەکانی تریان فەرامۆش کردووە یاخود بەدەگمەن نەبێت نووسەرێك نابینین لەبارەی هەموو ئەم بابەتانەوە دوابێت جگەر خوێن نەبێت[75]. بەڵام نموونەکانی وەك (ناوی ئامێر، ناوی جێگا) بە تێکەڵی لە چاوگیش و ناوەوە بێ ناوهێنان وەرگرتووە. لەم ڕووەوە کاری لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ لە ناو هەموو سەرچاوەکاندا سەر پشکە و لە هەموو ئەو بابەتانە دواوە. ئەگەرچی لەو کارەشدا هەندێ کەموکوڕی و ناتەواوی لەڕووی داڕشتن و پێکهاتنەوە دەبینرێ و ئەمەش بۆتە هۆی هێنانە خوارەوەی ڕادەی زانستی ئەو باسە.

هەروەکو لەسەرەوە ڕوونمانکردەوە ئەو (ناوی چاوگ، ناو جێگا، ناوی ئامێر)انەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن زۆر بەدەگمەن باسکراون و سەرەڕای ئەوەش تێکەڵکراون لەگەڵ ئەو نموونانەی لە ناوی ئاساییەوە بە ڕێگای (داڕشتن و لێکدان)ەوە وەرگیراون. لەم ڕووەوە وەکو دەرەکەوێت زۆربەی زۆری زمانەوانانی کورد (ناوی چاوگ)ی وەرگیراویان لەگەڵ (ناوی واتایی- ناوی مەعنەوی)دا جیا نەکردۆتەوە[76]، کە دوو بابەتی جیاوازن.

(75) لە ناوی چاوگ نەدواوە.

(76) لێژنەی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، چاپی دووەم، 1972، ل 33، هەروەها ((زمان و ئەدەبی کوردی)) بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، 1982، ل 17، 19.

یەکەمیان تەنها لە چاوگەوە وەردەگیرێت و واتای کرداریشی وەکو چاوگەکەی هەڵگرتووە، بەڵام هەرچی (ناوی واتایی)یە واتایەکی رووتە و لەناویش و ئاوەڵناویشەوە وەردەگیرێت. لە بارەی (ناوی بکەر)ی داڕێژراو لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە (انتقالی)دا کە بەهۆی پاشگری (و — وو) پێکدەهێنرێن لەگەڵ ئەوانەی کە بە هەمان ڕێژە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی (ڕوودان- مگاوعە)وە (ناوی بەرکار) پێکدەهێنن تەنها مامۆستا سەعید صدقی نەبێت ڕێژەی یەکەمی بە (ناوی بکەر) داناوە، دەنا مامۆستا وەهبی و لێژنەی دانانی کتێبی ((زمان و ئەدەبی کوردی))ی پۆلی پێنجەمی ئامادەیی ساڵی 1976 و د. مەکاریۆس هەردوو ڕێژەی (ناوی بکەر)ی وەرگیراو لە چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە و ڕوودانیان بە (ناوی بەرکار)[77] داوەتە قەڵەم. هەرچی ڕاستێکەیەتی ئەوەیە (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار) پێکدەهێنن. مامۆستایان نووری عەلی ئەمین و جگەر خوێن و لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ و مەسعود محەمەد و قەناتی کوردۆ ئەو دوو ڕێژەیەیان تێکەڵ کردووە و بە (ناوی بکەر) یان زانیوە. لێژنەی یەکەمی دانانی کتێبی ((زمان و ئەدەبی کوردی)) ساڵی 1972 و د. جەمال نەبەز هەمان بابەتی سەرەوەیان- واتە (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار)یان لەگەڵ یەکتر تێکەڵ کردووە. هەروەها د. نەبەز و مەکاریۆس ئەو ڕێژەیەی لە قەدی چاوگی تێپەڕ و پاشگری (وو) پێکدێت تێکەڵ ئەو دوو ڕێژەیە کردووە، کە ڕاستێکەی (ناوی بەرکار)ە. ئەم دوو ڕێژەیەی سەرەوەی (ناوی بکەر) لای مامۆستا تۆفیق وەهبی (بە دوولایی — ناوی بەرکار) دراوەتە قەڵەم و لەگەڵ ڕێژەکانی تری لە تێپەڕ دروست بووە لەڕووی بەکارهێنانەوە لەگەڵ مامۆستایان ئەحمەد حەسەن ئەحمەد و ساڵح حوسێن پشدەری و مەکەنزی و مەکاریۆس دەیانخەنە خانەی ئاوەڵناوەوە. **محەمەد** ئەمین هەورامانی[78] و د.

(77) د. کەمال فوئاد، لە موحازەرەی ((وەرگیراوی کردارەکان))ی پۆلی یەکەمی بەشی دیراساتی کوردی، کۆلێجی ئادابی زانکۆی سلێمانی ڕۆژی 9، 1973/5/16، بەهەمان بابەتی زانیوە.

(78) محەمەد ئەمین هەورامانی هەردوو شێوە داڕژاوەکەی و لێکدراوەکەی وەکو ناوی ئاسایی و ئاوەڵناو باس کردووە.

ئەورەحمان و د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی ئەو دوو بابەتەی سەرەوەیان لەگەڵ (ناوی چاوگ) و (ناوی جێگا) و (ناوی ئامێر)دا لەژێر (ناوی داڕژاو) و (ناوی لێکدراو)ی ئاساییدا باس کردووە. مامۆستا سەعید صدقی و جگەر خوێن بە ناویان دەزانن، تەنها وەکو ناو لێنان کۆڵیوەتەوە، بێ ئەوەی هێمای ئاوەڵناویان بۆ بکەن. هەرچی مامۆستایان نووری عەلی و لێژنەی دانانی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکانی 1976 و لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕە، بەڕاستی دەوری ناوی و ئاوەڵناوی ئەم (ناوی بکەر و ناوی بەرکار)ەیان لەڕووی بەکارهێنانەوە راگەیاندووە. مامۆستا (کوردۆییێف)یش دەوری (تەواوکەر)یانی دەرخستووە. تێکڕا لەڕووی رۆنان و پێکهاتنەوە هەموو بنەواشەکانیان بە ناتەواوی خستۆتە بەرچاو، بەلاّم لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ لەناویاندا لە چاو ئەوانی تردا کەم بنەواشە هەیە باسی نەکردبێت. بەتایبەتی (ناوی بەرکار) پێش لێژنە تەنها یەك دەستووری پێکهاتنیان باسکردووە. کە لە رەگی چاوگ و بەهەڵە پاشگری نادیاری (را) و پاشگری (و)ی (ناوی بەرکار) تێکەڵ کردووە و لێوەی کۆڵراوەتەوە، کە لە راستیدا لەو دەستوورە زیاتری هەیە و لە بەشی دووەمی ئەم نامەیەدا هەر هەموویانمان روون کردۆتەوە.

دواشت کە پێویستە بوترێت بیروڕاکانی مامۆستا مەسعوود محەممەد بەگشتی بە کەڵکە و زۆر لایەنی ئاڵۆزی ئەم بابەتانەی سەرەوەی روون کردۆتەوە[79] کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن، بەتایبەتی دەربارەی (ناوی بکەر و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ) لەڕووی داڕشتن و بەکارهێنانەوە. ئەو دەستوورانەی بۆ داڕشتن و وەرگرتنی ئەو بابەتانەی کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن وەکو بابەتەکانی سەرەوە لەلایەن هەموو زمانەوانانەوە تەنها بەسەر چەند چاوگێکدا گونجاندوویانە و بێ ئەوەی بە تەواوی روونیبکەنەوە و یەکەیەکەی دەستوورەکانیان دیاری بکەن و بەسەر چاوگەکاندا بنەواشەی لێوە هەڵبهەنجێنن و ناوێزەکانیان دەسنیشان بکەن و تەنانەت هەندێ بنەواشە، کە دایانناوە لە سنووری چەند

(79) لە هەندێ بۆچوون لەگەڵیدا نیم و لە شوێنی خۆیدا لەمە پێشەوە خستوومەتەڕوو.

نموونەیەك تێپەڕ ناکات، کە لە کاتێکدا بنەواشەی تەواوی لێوە دادەنرێت و لە بەشێکی تری ئەم باسەدا هەریەکەیان بە تەواوی روون کراونەتەوە.

هەروەها زمانەوانانی کورد تاکو ئێستا لەسەر ئەوە رێکنەکەوتوون کە ئایا ئەم بابەتانە لە فرمانەوە یا لە چاوگەوە وەردەگیرێن؟. لەم رووەوەش، بێ ئەوەی شتێکیان روون کردبێتەوە، دەبنە دوو بەشەوە. دەمەتەقێ لە سەر ئەوەیە ئایا چاوگ بنەڕەتە و سەرچاوەی داڕشتن و وەرگرتنی فرمانە، یا ئەو جۆرە وشانەن، کە لێیانەوە وەردەگیرێت یاخود فرمان بنەڕەت و بنکەی ئەو دروستبوونەیە. هەندێکیان لە چاوگەوە و هەندەکەی تریان لە فرمانەوە باسەکەیان ئەنجامداوە. ئەمەش هەر لە بەشی دووەمی ئەم باسەدا روونکراوەتەوە کە چاوگ سەرچاوە و بنەڕەتە.

بە کورتی زمانەوانی کورد تێکڕا چەند رێژەیەکی دروستبوونی (ناوی بکەر) یان باسکردووە و بەسەر چەند چاوگێك یا فرمانێکدا دابەشیانکردووە و بێ روون کردنەوە دەستووریان داناوە، بێ ئەوەی دەستوورەکانیان تەواو و گشتی بن یا لێوەی دوابن و شییانکردبێتەوە و ناوێزەکانیان دەسنیشان کردبێت و هۆکەیان دیاریکردبێت.

دەربارەی (ناوی بەرکار) تەنها یەك رێژەیان لە چاوگی نادیارەوە باسکردووە و بە هەڵە تێکڕایان نیشانەی نادیاری و پاشگری ناوی بەرکاری کە (و)ە تێکەڵکردووە و بە (راو) یان زانیوە کە راستێکەی دوو نیشانە و پاشگری لە یەکتر جیاوازن، سەرباری ئەوەش رێژەکانی تری ئەم ناوی بەرکارەیان پشتگوێ خستووە. ناوی چاوگ زۆر یەکەمی لێوەی دواون و یا لەگەڵ ناوی واتایی (مەعنەوی)دا جیایان نەکردۆتەوە.

ناوی جێگایان بەگشتی لە ناوەوە وەرگرتووە. بە دەگمەن زمانەوان هەیە (تازەکانی لێ دەرچێت) لە چاوگەوە وەریان گرتبێ، ئەویش زۆر بەکەمی و بێ روونکردنەوە و بێ داڕشتنی دەستوورێك دەربارەی (ناوی ئامێر)، جگەر خوێن و لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ نەبێت بە سەربەخۆیی وەکو بابەتێك لێوەی نەدواون. هەرچی ئەو دوو کارەشن زۆر بە کورتی لێی دواون و ئەوی جگەر خوێنیش زۆر تێکەڵ و پێکەڵە.

بەشی دووەم

لێکۆڵینەوە دەربارەی ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن

چاوگ، وەك بەشێکی یەکجار گرنگی ئاخاوتن دەورێکی دیار و چالاك رادەگەیەنێ و دەبینێت لە زماندا. ئەمە چ بەشێوەی ئاسایی خۆی و چ وەکو وەرگرتن و دارِشتنی وشەی تر لێوەی، بەهۆی رۆنان و لێکدانەوە.

هەروەك دەزانین زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی بەهۆی لێکدانەوە، فەرهەنگی زمانەکەی دەوڵەمەند بووە، ئەوەش دەزانین کە چاوگ چ بەرِێگای دارِشتن و چ بە رێگای لێکدانەوە[1]، وشە و زاراوەی بێ ئەژمار لێوەی پێکدەهێنرێت. بەهۆی گەرِان و خۆ خەریککردن و لێکۆڵینەوەوە، بەرِێگای دارِشتن و وەرگرتن لە چاوگەوە، زمانەوان لەبەر رۆشنایی زمانەکەماندا دەتوانێت یاسا و دەستووری دارِشتن و پێکهاتنی وشە و زاراوەکانی بدۆزێتەوە.

چۆن چاوگ بەشێکی چالاکی ئاخاوتنە هەر بەو چەشنەش لە دارِشتن و لێکدانی وشەی دی وەکو: ناو، ئاوەڵناو، فرمان...دا، کە بەشە ئاخاوتنی دین، دەور دەبینێ.

باسەکەی ئێمەش کە تایبەتە بە (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی ئامێر)ەوە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و دەچنەوە ریزی بەشی ئاخاوتنی دی.

بۆ دارِشتنی وشە، چاوگ بە بنەرِەت و سەرچاوەی دروستبوون و پێکهاتنی دەزانین، نەك فرمان، چونکە چاوگ و فرمان ئەگەرچی واتای روودان دەگەیەنن بەلاَم چاوگ وەك فرمان کەس و کاتی تێدا نییە. بابەتەکانی سەرەوەش واتایەکی رووتی چاوگەکانیان لەرِووی روودانەوە دەگەیەنن و وەکو چاوگیش نەبەستراون بەکەس و بەکاتەوە. فرمانیش بێجگە لە رِووداو، کەس و کاتی تێدایە و بۆیەش گەردان

---

(1) برِوانە: ا- د. ئەورِەحمانی حاجی مارف، رێزمانی کوردی، ناو، بەغدا، 1979، ل 106، دەڵێ: ((لە زمانی کوردیدا بۆ رۆنانی ناو چەند رێگەیەك هەیە. ئەوەی لە ناویاندا سەرەکی بێ (دارِشتن) و (لێکدان)ە)).

ب- د. کامیل بەسیر، زاراوەی کوردی، زانکۆی سلێمانی، 1979، ل 62، دەڵێ، ((زمانی کوردی.... زمانێکی (لەصقی) واتە بەیەکانووساوە...)). لەم رووەوە دکتۆر ئەوەی راگەیاندووە کە بەهۆی لێکدانەوە وشەیەکی زۆر لە زمانەکەدا پێکدێت.

دەکرێت. کەواتە ئەو جۆرە وشانەی سەرەوە لەم رِووەوە ئەگەر جارێك لە چاوگەوە دوور بن، ئەوە دوو جار لە فرمانەوە دوورترن.

لەرِووی رۆنانەوە چاوگ نەك فرمان بەسەرچاوە و بنەمای وشە دارِشتن دەزانین. چونکە فرمان و هەموو جۆرەکانی بە (رابردوو، رانەبردوو، داخوازی)یەوە خۆیان رِەگ و قەدەکانیان لە چاوگەوە بەلادانی (ن)ەکەی یا پیتەکەی پێشی وەرگیراون و بەهۆی خستنە سەری نیشانەی تایبەتی بەجۆری فرمانەکە و پێوە لکاندنی رِاناوە لکاوە کەسێکانەوە ئەوسا دروستدەبن و جۆری فرمانەکان دیاریدەکرێن. کەوابوو فرمان خۆی دارِێژراوە و لە چاوگەوە وەردەگیرێ. بۆ بەڵگە فرمانی رانەبردوو هەروەها داخوازیش بێ نیشانە و راناوەکانی کە بەهۆیانەوە دروستبوونە و هیچ واتایەك نابەخشن. وەك:

دەرِۆم: فرمانی رانەبردووە لە رِەگی چاوگی (رۆیشتن)ەوە وەرگیراوە و بەلابردنی (دە)ی نیشانەی رانەبردوویی و راناوە لکاوەکەی (رِۆ) دەمێنێتەوە. ئەگەر چی پارێزەری مانای بنەمای چاوگەکەیە و لەرِووی دارِشتنەوە هەڵس و کەوتی وشەی لەگەڵدا دەکرێت بەلاَم هیچ واتایەك نابەخشێت. لە پاشاندا رِاناوەکان لەگەردان کردندا گۆرِانیان بەسەردا دێت لە تێپەرِەوە بۆ تێنەپەرِ هەروەها لە رابردوو بۆ رانەبردوو داخوازیش لەگەڵیاندا. کەواتە فرمان خۆی لە خۆیدا وشەیەکی سەربەخۆ نییە لەرِووی پێکهاتنەوە چونکە مۆرفیمی تری جیاواز لە دروستبوونی جۆرەکانی بەشدار دەبن وەك:

{دە –} 1ی: نیشانەی رانەبردوویی، دەکەم، دەنووسم.

{دە-} 2 ی: نیشانەی رابردووی بەردەوامی وەك: دەخوارد.

(بوو): بۆ رابردووی دوورە وەك: خواردبوو.

کەچی چاوگ خۆی وشەیەکی سەربەخۆیە و هیچ مۆرفێمێکی تری رێزمانی بەشداری پێکهاتنی ناکات. تەنانەت (نون)ەکەشی هی بنەرِەتی چاوگەکە خۆیەتی و لە هەموو چاوگێکدا هەیە و ناگۆرِێت بەلاَم هەرچی نیشانەکانی فرمانە پێوە لکاوە و لە گەردان کردندا بۆ نموونە راناوە لکاوەکانی دەگۆرِێت وەك:

رۆیشتم، رۆیشتیت، رۆیشت)
رۆیشتین، رۆیشتن، رۆیشتن)   بۆ رابردوو
دەڕۆین، دەڕۆن، دەڕۆن)
دەڕۆم، دەڕۆیت، دەڕوات)   بۆ رانەبردوو
بنووسە، بنووسن)   بۆ داخوازی

بۆیە لەڕووی داڕشتنەوە[2] چاوگ بەسەرچاوەی وشە رۆنان دەزانین.

بابەتەکانی ئەم باسەش وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) لە چاوگەوە بە یارمەتی پێشگر و پاشگرەوە پێك دەهێنرێن.

ناو لەڕووی وەرگرتنەوە دوو جۆرە[3]:

1- ناوی ناسادە: ئەو ناوانەن کە بەڕێگای داڕشتن لە وشەی سەربەخۆی ترەوە وەردەگیرێن.

2- ناوی سادە: ئەو ناوانەن کە سەربەخۆ هەن و لە وشەی ترەوە وەرناگیرێن. وەك: ئاسن، شاخ، پیاو، شار، شێر.

لێرەدا تەنها لە جۆری یەکەمی دەدوێین، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و لە سەرەوە بابەتەکانیمان دیاریکرد، وەك:

---

(2) بڕوانە بیروڕای قوتابخانە زمانەوانە بەسراوییەکان کە بەلایانەوە، چاوگ بنەڕەتە، نەك فرمان، چونکە چاوگ سەرچاوەی وەرگرتنی فرمانە، نەك فرمان بنەڕەت و سەرچاوە بێت. لەم رووەوە دەڵێن ((چاوگ جیاوازە لە فرمان، چونکە وەکو ناو وایە و کاتی تێدانییە، بەڵام واتای روودان و کرداری وەك فرمان تێدایە. لەم بارەیەوە، بڕوانە: د. عبده الراجحی، التطبيق الصرفي، بيروت، 1957، ص66.

(3) بڕوانە: ا- سەعید صدقی، مختصر صرف ونحوی کوردی، بەغدا، 1928، ل 17.

ب- نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، سلێمانی، 1960، ل 127. کە ئەم بابەتانەی سەرەوەیان لە چاوگەوە وەرگرتووە نەك فرمان.

بابەتی یەکەم

ناوی بکەر (اسم الفاعل – Agent)

ناوی بکەر بەو وشانە دەوترێت کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و واتای رووداوێك لە لایەن ئیش کەرەوە دەگەیەنن و توانا تایبەتێکەیان سیفەتێکی بەردەوام و هەمیشەییان پێدەبەخشێت.

ناوی بکەر لە ڕووی پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

1- ناوی بکەری داڕێژراو.

2- ناوی بکەری لێکدراو

ناوی بکەری داڕێژراو لەڕووی جۆری چاوگەکەیەوە دوو جۆرە:

أ- ناوی بکەری داڕێژراو لە چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە (انتقالي).

ب- ناوی بکەری داڕێژراو لە چاوگی تێپەڕەوە.

ناوی بکەری داڕێژراو:

ئەو ناوەیە لە چاوگی سادە و داڕێژراوی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە بە یارمەتی پێشگر و پاشگرەوە وەردەگیرێت، وەکو: هاتوو، دانیشتوو، هەڵچوو، نووسەر، بکێڵ، کڕیار، داپاچ، گەڕۆك، تەریدە، زانا.

ا- ناوی بکەر لە چاوگی تێپنەڕی گوێزانەوەدا بەلادانی نونی چاوگ و پێوەلکانی پاشگری (و – w) بۆ سەر قەدی چاوگی کۆتایی هاتوو بە (ا، ی) سازدەبێ، بەڵام ئەگەر بە (ت، د) بن ئەوا (وو- ū)ی پێوە دەلکێت[4]، وەك:

---

(4) بڕوانە: ك. ك کوردۆییێف، رێزمانی کوردی، وەرگێڕانی لە روسیەوە د. کوردستان موکریانی، هەولێر، 1984، ل 214.

چاوگی تێنەپەڕ	قەدی چاوگ	پاشگر	ناوی بکەری داڕێژراو
هەستان	هەستا	و	هەستاو
گریان	گریا	و	گریاو
دانیشتن	دانیشت	وو	دانیشتوو
گەیشتن	گەیشت	وو	گەیشتوو

ئەم ڕێژەیە لە چاوگی (واو)ی تێنەپەڕی ناوێزەی (چوون، بوون)ەوە لە شێوە سادەکەیەوە وەرناگیرێن، چونکە لەگەڵ ڕێژە ڕابردووە نزیکەکەیەوە تێکەڵدەبن و واتای (ناوی بکەر) تەنها بە داڕژاوی دەبەخشن نەك بە سادەیی ((ئەگەر مصدەرەکە واوی و تێکەڵبوو وەکو (هەڵچوون، لاچوون) اکتفا بەواوەکەی خۆی دەکرێ، یعنی هەر بە فرێدانی نون مصدری پێکدێ. وەکو (هەڵچو، لاچو، ((هەڵبو)) فقط بەلهجە و قرینە لە ماچی شهودی جوێ دەکرێنەوە[5])). چەند نموونەیەك:

دانیشتووی ناو کۆشك و قەڵا
دەخۆن نانی گەڵا گەڵا
(تاریك و ڕوون، ل د)

وا ئێستا ئەو کەوتوو، من لەجێ هەڵساوم
کوناو کون ئەگێڕم لەشی تێك شکاوم
(دیوانی گۆران، ل 364)

مامەکوڕنو ڕاکشاوی گردی سەیوانەکەم
سەر ڕەحەت دڵ بێ گرێ گوێ شل کە بۆ داستانەکەم
(دیلان، ل 206)

وەستاوم، سا دڵم خۆش کە

(5) سەعید صدقی، سەرچاوەی پێشوو، ل19.

شیعری پێشووم فەرامۆش کە
(دیوانی گۆران، ل 40)

ئەم ڕێژەیەی سەرەوە لایەنی بکەرێتییان بەشێوەی سادەییان بەهێزترە لەوانەی لە چاوگی داڕژاو و لێکدراوە و وەرگیراون، چونکە داڕژاو لێکدراوەکانیان ئەگەر چی لە بەکارهێناندا دەوری بکەرێتیش دەبینن[6]، بەڵام لایەنی ئاوەڵناوی یان ئاشکراو دیارە، بەتایبەتی لەگەڵ ئاوەڵفرماندا، وەك: پاش کەوتوو، هەڵکەوتوو، داکەوتوو، پێگەیشتوو، دۆش داماو، سەرکەوتوو.

خۆت لە مزگەوتا پێگەیشتووی
دەنگی وایە کەوا پاکیان نەهێشتووی
(پیرەمێرد، ل 207)

سەری ڕاهاتووی تاجی سەربەستی
کەی ئەنەوێ بۆ زیندان پەرستی؟
(دیوانی گۆران، ل 187)

گەلی دواکەوتوو بەشی جەخارە
قوڕ بەسەر ئەوەی پەست و هەژارە
(بێکەس، ل68)

شاعیر ماڵ شێواو بۆ دژ داماوی
کیژی خەو ئالۆو، شێتی خەرفاوی
(تاریك و ڕوون، ل 76)

ئەم ڕێژانە (نە)ی نەرێش وەردەگرن و دەبنە ئاوەڵناویش وەکو: نەهاتوو، نەگەیشتوو.

(6) لە شوێنی خۆیدا ئەوەش روون کراوەتەوە لە لاپەڕە (117).

ئەم ڕێژە ناوە بکەرانە لەبەر ئەوەی لایەنی بزووتنەوە و هەڵس و کەوتوو بکەرێتی یان لەلایەن خاوەن کارەکانیانەوە تێدا روون و ئاشکراو دیارە، بەناوی بکەر دادەنرێن و لەم رووەوە ئەم ڕێژەیە لەگەڵ ئەو ڕێژەیەی کە بەهەمان شێوە لە قەدی چاوگی ڕوودانەوە رۆدەنرێت بە هەڵە لەلایەن زۆربەی زمانەوانی کوردەوە هەر بەناوی بکەر دانراوە یا تێکەڵ کراوە و هەردووکیان بەناوی بکەر دانراون، بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەك هێنرابێتەوە... ڕاستێکەی ئەوانەی لە چاوگی ڕوودانەوە پێکدێن ناوی بەرکارن نەك ناوی بکەر.

ئەمجا ڕێژەی دووەم (ناوی بەرکار)ە، چونکە بکەرەکانیان دیار نییە و ئیش و کاریان بەسەردا هاتووە، نەك کردبێتیان. لەم رووەوە پێویستە نموونەیەك بۆ بەڵگەی ڕاستی ئەم بۆچوونەمان بهێنمەوە وەکو: (ڕژاو، خنکاو، پساو، مردوو...). ئەمانە ئیشیان بەسەردا هاتووە، نەك ئیشیان کردبێت و بکەرەکانیان دیار نییە[7]، بەڵام ڕێژەی یەکەم کە لە چاوگی گوێزانەوەن، ناوی بکەرن. دیارە وەکو ناوی بکەری (کەوتوو، هاتوو، نووستوو، گریاو، داماو...) کاریان کردووە و خاوەن کارەکە بکەرەکانیانن، واتە، ئەوانەی کاری (کەوتن، هاتن، نووستن...) یان کردووە-. نموونە:

دوانزە مانگ لە یار براوێ
دوانزە مانگ، بۆ یار گریاوێ
(دیوانی گۆران، ل 23)

هەروەها (ناوی بکەر) بە ڕێژەیەکی کەم لە قەدی چاوگی تێنەپەڕ و پاشگری (ە)ەوە پێك دەهێنرێت[8]، وەکو:

لێکەوتن: لێکەوت+ە= لێکەوتە

(7) بڕوانە: د. وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 107، بەغدا، 1985، ل 197.

(8) بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ل 246.

پەك کەوتن: پەك کەوت+ە= پەککەوتە

ب- ناوی بکەری داڕژاو لە چاوگی تێپەڕەوە:

ئەم ڕێژەیە لەڕەگی چاوگی تێپەڕ و پێشگر و پاشگرەوە وەردەگیرێت، وەك:

1- لە ڕەگی چاوگی تێپەڕ و پاشگری (ەر)ەوە، وەك:

نووسین: نووس+ەر= نووسەر[9]

بینین: بین+ەر= بینەر

خوێندن: خوێن+ەر= خوێنەر

ئاخاوتن: ئاخێو+ەر= ئاخێوەر (بزوێنی (1) دەگۆڕێت بە (ێ) لە وەرگرتنی ڕەگی چاوگەکەدا. ئاخاوتن تێنەپەڕە)

لێدان: لێدە+ەر= لێدەر (بەتێچوونی بزوێنی (ە)یەکیان).

ڕاخستن: ڕاخە+ەر= ڕاخەر (هەمان هۆ)

هێنان: هێن+ەر= هێنەر

دانان: دانێ+ەر=(بەتێچوونی بزوێنی (ێ) بەپێی تایبەتێتی فۆنەتیکی ڕێزمانی کوردی دەبێتە= دانەر.

لەسەر ئەو شێوەیەی سەرەوە ئەمانەی خوارەوە دروست دەبن:

بەخشین: بەخش+ەر= بەخشەر

ڕاکێشان: ڕاکێش+ەر= ڕاکێشەر

فرۆشتن: فرۆش+ەر= فرۆشەر

ناردن: نێر+ەر= نێرەر (نێنەر)

پێوان: پێو+ەر= پێوەر

چاند: چێن+ەر= چێنەر

(9) نووری عەلی ئەمین یەکەم ڕێزمان نووسە کە پاشگری ((ەر))ی بەسەرخۆیی بەکارهێناوە. بڕوانە کتێبی ڕێزمانی کوردی، ل 36.

کوشتن: کوژ+ەر= کوژەر (لە ئەنجامی وەرگرتنی ڕەگەکەیدا دەنگی نەبزوێنی (ژ)ی ئاوازەدار گۆڕاوە بە کپی (ش). Dissimilation.

نیشاندانی تەواوی ئەو نموونانەی سەرەوە زیاتر یارمەتی ڕوونکردنەوە و شیکردنەوە و تێگەیشتنی بنەواشەکە دەدات، چونکە ((کەرت کردنی ناو لەڕووی مۆرفۆلۆژییەوە لە مەسەلەی لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا کارێکی گرنگە. ئەمە نەك تەنیا چۆنیەتیی ڕۆنان و پێکهاتن و- دروستبوونی ناو ئاشکرا دەکا، بەڵکو یارمەتی ڕوونکردنەوەی تەواو و قووڵتری ماناو ناوەڕۆکیش دەدات و پێوەندی لەگەڵ وشەی تردا دیاری دەکا[10])). ئەمەش چەند نموونەیەکە بۆ بەڵگە:

موسیقاو هەڵبەستی نەبزی دڵ یەکخەر
نیگاری بەجوانی سرنج ڕاکێشەر
(دیوانی گۆران، ل 254)

من نیم ئەوە، هەر خۆیەتی کۆڵ نەدەر
کۆنە ڕووخێن بنیاتی تازە دانەر!...
(دیوانی گۆران، ل 295)

بۆ پیری نووسەر دڵ گەنج بەیاداشت
کە باخی مێژووی بۆ لاوانمان ناشت
(نەجمەدین مەلا، ڕۆژی نوێ، ژ(7)، ل 68)

هۆشەنگی باپیری ئێمەو...
داهێنەری بنچینەی ئاوەدانی
(دیوانی گۆران، ل 195)

بەرە و بەرزی دەچم ئەگەر چی وردم
خاکی بەر پێی تێکۆشەرێکی کوردم

(10) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی ((ناو))، ل 106.

(هێمن، ناڵەی جودایی، ل90[11])

ئەم پاشگری (ەر)ە پاشگرێکی زۆر بەکار و لەبار و چالاکە بۆ ڕۆنانی وشەی داڕژاو و (زاراوە). دەتوانێ لەگەڵ ڕەگی هەموو چاوگە تێپەڕەکان و بەتێپەڕ کراوەکاندا- بەهۆی (اندن)ەوە- ناوی بکەری داڕژاو پێکبهێنێ وەکو ئەوانەی لە سەرەوە کە لە چاوگە تێپەڕەکانەوە سازکراون و وەك ئەمانەی خوارەوەش کە لە بە تێپەڕکراوەکانەوەن و (ا)کەیان دەگۆڕێت بە (ێ) لە وەرگرتنی ڕەگەکانیاندا، وەك:

ڕوخاندن: ڕوخێن+ەر= ڕوخێنەر

بەزێنەر، برژێنەر، سووتێنەر، نوێنەر، خنکێنەر، توقێنەر.

هەروەها لە دەنگە سروشتییەکانەوە کە کراون بە چاوگی تێنەپەڕ، وەکو:

گرماندن: گرمێن+ەر= گرمێنەر

حیلێنەر، بارێنەر، قیژێنەر، مرقێنەر... بەڵام لە ئاخاوتن و نووسیندا کەم بەکار دەهێنرێ وەکو بەتێپەڕکراوەکان نین، کە بەکارهێنانیان مەودایەکی بەرفراوانیان هەیە. نموونە:

هەی کفرکەر — هەی ڕوخێنەر
(گۆران، ل 284)

کەللەیەکی ژێر مێزەر
بزنە ریشەی سابرێنانە مرقێنەر
(گۆران، ل 293)

پاشگری (ەر) توانای ئەوەی هەیە بەدوو شێوە لەگەڵ ڕەگی چاوگە تێپەڕەکاندا (ناوی بکەر) پێك بهێنێت:

1- لەگەڵ چاوگە ئاساییەکاندا. لەسەرەوە خستمانەڕوو.

2- لەگەڵ چاوگە ناوێزەکان (شاذ)دا. ئەوانەی لە وەرگرتنی ڕەگەکانیاندا دەستووری نین و بەلادانی نیشانەی چاوگ[12] یەکسەر ڕەگەکانیان وەرناگیرێن،

(11) لە مەولا لەباتی (هێمن، ناڵەی جودایی) تەنها (ناڵەی جودایی) دەنووسین.

هەروەها ئەو ڕەگانە لە واتای چاوگەکانیانەوە تەواو دوور کەوتوونەتەوە. جا ئەم جۆرە چاوگانە بە سادەیی پاشگری (ەر) وەرناگرن.

تا بەهۆی پێشگرەوە نەکرێن بەدارِژاو. واتە بە چوونە سەری (ەر) نە واتای چاوگەکانیان هەڵدەگرن و نەواتاش دەبەخشن و ((ناشێ بڵێین ڕەگی فیعلەکە بە تەنها واتای تەواوی هەیە چونکە بەڕاستی واتای تەواوی نییە: تۆ کە گوتت (خۆر، شۆر، کەر...) کەس تێت ناگا مەبەستت چییە تا نەڵێی (نانخۆر، جلشۆر، تێکەر،....))[13].
بەلاّم لەڕووی پێکهاتنەوە بریتین لە ڕەگی چاوگ و پاشگری (ەر)ی ناوی بکەری و بەهۆی تایبەتێتی فۆنەتیکی زمانی کوردیەوە، وەکو دەستوورێك دوو بزوێن نارێك و نەبارە ناتوانن بچنە سەر یەکتری و لە ئەنجامدا یەکێکیان تێ دەچێت. جا تائێستا بە هەڵە ئەم جۆرە ڕەگی چاوگانە و پاشماوەی گۆڕانی پاشگری (ەر)، وەکو (کەر، بەر، دەر،...)[14] بە پاشگری دادەنێن، کە لە راستیدا بریتین لە ڕەگی چاوگ و پاشگری (ەر) وەکو:

داکردن= کەر: کە+ەر= کەر= داکەر

رابردن= بەر: بە+ەر= بەر= رابەر

خواردن= خۆر+ەر= خۆر= بخۆر

رادان= رادە+ەر= رادەر (وەکو ئاوەکە رابدە).

دان= بـ+دە+ەر= بدەر (بەتێچوونی بزوێنێکیان).

(12) نیشانەی چاوگ مەبەست لە (نونی) چاوگەکە و پیتەکەی پێشێتی.

(13) بڕوانە ڕای: مەسعوود محەممەد، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمانو و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ل 84.

(14) (بەر): بێجگە لە ڕەگ و پاشگری (ەر) واتای تریش دێت وەکو: (بەر) بە واتای لەش، بەواتای نزمایی، بەواتای بەری میوە، بەواتای لایەك بۆ جێگە وەکو (ئەم بەری دارەکە)... هتد، هەروەها (دەر)یش بە واتای تر دێت وەکو دەروازە و دەرەوە... هتد.

پاشگری (ەر) چالاکە بەو شێوەیەی لە سەرەوە نیشانماندا لەگەڵ هەموو چاوگە تێپەڕەکاندا بۆ پێکهاتنی (ناوی بکەر) خۆی دەنگۆنجێنێت، چونکە پاشگری (ەر)یش بۆ دروستکردنی ناوی بکەر یا ئاوەڵناوی بکەری دارِێژراو بەکار دەبرێ لەگەڵ کرداری سادەدا بێ، وەك: نووسەر (لەسەرەوە نیشانمان داوە) یا ناسادە. ناسادەش بە هەردوو جۆرەکەیەوە لێکدراو، وەك: رەنج بەر... دارِێژراویش، وەك: داهێنەر، دانەر... کە لە (داهێنان) و (دانان)ەوە وەرگیراون. ئەمەش چەند نموونەیەکی ترە کە دەستوورێك پێکدەهێنن بۆ (ناوی بکەری لێکدراو) لە چاوگی لێکدراوەوە[16]:

پەیام بردن: پەیام بە+ەر= پەیام بەر (بە تێچوونی بزوێنێکیان)

نان کردن: نان کە+ەر= نانکەر (بزوێنێکیان تێچووە).

خوێن بردن: خوێن بە+ەر= خوێن بەر (بە هەمان هۆ)

راوکردن: ڕاوکە+ەر= ڕاوکەر (بەهەمان هۆ)

ئیش کردن: ئیش کە+ەر= ئیش کەر (بەهەمان هۆ)

سواڵ کردن: سواڵ کە+ەر= سواڵکەر (بە هەمان هۆ)

نان بردن: نان بە+ەر= نانبەر (بە هەمان هۆ)

رەنج دان: رەنجدە+ەر= رەنجدەر (بە هەمان هۆ)

ڕێ بردن: ڕێ بە+ەر= ڕێبەر (بە هەمان هۆ)

تەگبیر کەرە نەمرێ، فرمانکەرە بمرێ
(پەندی پێشینان، ل51)

((نالی)) لەبی (حەبیبە) هەم گیب و هەم گەبیبە
خولاصەیی لەبیبە، فەرمانبەری لەبیبە
(نالی، ل 398)

تۆ کاڵەك خۆریت یا بێستان رنیت

(16) لەبەر لە یەکچوونی باسەکە ئەم بەشە لێکدراوەی (ناوی بکەر)مان بەهۆی (ەر)ەوە پێشخست لەگەڵ دارِژاوەکەیدا لە پێکهاتندا لە یەکتر دەکەن.

(پەندی پێشینان، ل 50)

دەست لە ئەستۆی یەك دەكەن ئازاد و شاد و بەختەوەر
كیژو كوڕ، لاو و گراوی، دڵبەر و دڵداری كورد
(تاریك و روون، ل 125)

بەرتیل خۆر و گورگە مێش
وەك سەگی سەر خۆڵەمێش
(تاریك و روون، ل 98)

بەم نموونانەدا دەردەكەوێت كە پاشگری (ەر) لە زمانی كوردیدا بناغەی بوونی داكوتاوە، چونكە بەزۆری چۆتە سەر ئەو چاوگانەی كەوا لە ئیش و كاری رۆژانەدا بەكارهێنانیان زۆرترە لەوانی تر. باشترین نموونەش بۆ كۆنی (پێغەمبەر- نانكەر)ە كە ناوی بكەرن. ئەمجا لەگەڵ ڕەگی چاوگەكانی تریشدا لە كۆندا بەكارهاتووە، بەلاّم ((لەبەر ئەوەی هەمیشە لەسەر زاری بوونە سووك بوونەتەوە و دەنگی (ر)ەكەیان لێوە كەوتووە ئەم نموونەیەش ئاشكراتر دەبێت كاتێ لە كۆنە دیوانانی شاعیران بگەڕێین، جزیری دەڵێت[17])).

قەدەرەك شەفقە ژ لوگفا تە تمنی دكرێن دا
مە مەحرومی نەدیری تو ژ لوگفی و نەڤهری[18]

هەروەها بۆ ئیسپات بوونی (ە ر)و كۆنی لە زمانی كوردیدا دەبینین لە شێوەی كرمانجیی سەروودا بوونی پارێزراوە. بەوێنە دەبینین، ناوی بكەری داڕژاو و لێكدراو لە

(17) بڕوانە: فازل عمر، نێڤگر د زمانی كوردیدا (رۆشنبیری نوێ)، ژ 109، ل 265. دەڵێ: بەلاّوترین یاسا بۆ دروستكردنی ناوی بكەر لە زمانی كوردیدا ئەمەیە: ناو + ڕەگی فرمان (فرمانی تێپەڕ)= ناوی بكەر وەك: پێغەم + بەر= پێغەمبەر.

(18) دیوانا جزیری، س. ب. ئامێدی، بەغدا، 1977، ل 534. لە (ل، 274) گۆڤاری رۆشنبیری نوێی هەمان ژمارەی سەرەوە لە وتارەكەی كاك فازل عمرم وەرگرتووە.

چاوگی (خواردن)دا بریتییە لە ((خوەر، نانخوەر))[19]. لەم ڕووەوە مامۆستا فازل عومەر دەڵێ: ((ئەم دبێژین، پێغەمبەر، نانخوەر/نانخۆر، بالبەر، كارگەر، مێركوژ... هتد ئەرێ رێزمانكی، جواد هی دتیڤبەرا، بەر، خوەر، خۆر، كەر... هتد دا هەیە؟ دێ بینین هەمیان داوی یان ناڤان گرتییە و ناڤی بكەری دروستكرییە))[20]. ئەمجا ناوی بكەری (نانخوەر) وەكو (نانكەر و دلبەر) یەك رێژەیان هەیە و بریتین لە ڕەگی چاوگ و پاشگری (ە ر). ئەمەش بەڵگەیەكە (كەر) پاشگری نییە، بەڵكو وەكو چەند جارێك روونمان كردۆتەوە پێكهاتووە لە ڕەگی (كە) و پاشگری (ە ر)ی ناوی بكەری. لە ئەنجامی كۆبوونەوەی دوو بزوێنی (ە)شدا یەكێكیان تێچووە. ئەمە رەسەنایەتی و كۆنی ئەم پاشگرە نیشاندەدات. واتە (كەر)یش وەكو (بەر، خۆر، دەر) پاشگر نییە.

جا بۆ سووك بوونەوەی زۆر وشەی (ناوی بكەر) دەنگی (ر) سواوە و سووك بۆتەوە. واتە لە جیاتی (بخۆر، بدەر)، (بخۆ، بدە) بەكار هاتووە. وەك: پیرۆت بخۆیە، جوامێر نان بدەیە. رێژەیەكی تری بەشداربوونی پاشگری (ەر) لە داڕشتنی (ناوی بكەری داڕژاو)ی لە چاوگی تێپەڕی ناوێزەوە وەكو لە (ل 84)دا هێمامان بۆ كرد، لە پێشگری (بـ)و ڕەگی چاوگ و ئەم پاشگرەوە[21] پێكدەهێنرێت و ((... هەندێك ماكی چاوگەكە بخرێتە ناو ((بـ... ەر)) دەبێتە (ناوی) بكەر وەكو: بكەر، بدەر، بخوەر))[22]. وا لە خوارەوە بە تەواوی ئەو شێوە داڕشتنەی ناوی بكەر دەخەینە پێش چاو، وەكو:

(19) بڕوانە: جگەر خوێن، سەرچاوەی پێشوو، ل 48.

(20) فازل عومەر، هەمان سەرچاوی پێشوو، ل 274.

(21) محەممەد ئەحمەد سەعید، چەند سەرنجێكی زمانەوانی دەربارەی كتێبی رێزمانی كوردی، گۆڤاری ((رۆشنبیری نوێ))، ژمارە 93، 1986، ل 42.

(22) گیوی موكریانی، ئەلف و بێی كوردی وێنەدار بە تیپی لاتینی، چاپخانەی كوردستان هەولێر، 1972، ل 139.

چاوگ	پێشگر	ڕەگ	پاشگر	ناوی بکەری داڕژاو
کردن	بـ	کە	ەر	بکەر
دان	بـ	دە	ەر	بدەر
خواردن	بـ	خۆ	ەر	بخۆر
بردن	بـ	بـ ە	ەر	ببەر
خستن	بـ	خـە	ەر	بخەر

لە وەرگرتنی ئەم ڕێژە ناوە بکەریانەدا دوو بزوێنی (ە، و)ی ڕەگی چاوگەکان و پاشگرەکە لە ئەنجامی چوونە سەر یەکتریان بەپێی دەستووری دەنگسازی کوردی، (ە)یەکیان تێچووە.

ئێستا دەرکەوت کە ئەم جۆرانەی سەرەوە لە پێشگر و ڕەگی چاوگی سادە و پاشگر پێکهاتوون و شێوەی ناوە بکەریە داڕژاو و لێکدراوەکەی کە لە چاوگی داڕژاو و لێکدراوەوە وەردەگیرێت پێشگری (بـ) لەو پێکهاتنەیان بەدەرە و تەنها پاشگری (ە ر) لەگەڵ ڕەگەکانیاندا (ناوی بکەری داڕژاو و ناوی بکەری لێکدراو) بەشداری دەکات[23] وەکو لەسەرەوە لە باسی ئەم ڕێژەیەدا خستمانە بەرچاو: (بڕوانە ل 85).

نان خواردن: نان+ خۆر+ ەر ـــــ نان خۆر (نانخوەر)

دارکردن: دار+ کە+ەر ـــــ دارکەر

داخستن: داخە+ ەر ـــــــ داخەر (بەتێچوونی (ە)یەکیان)

تێکدان: تێکدە+ ەر ـــــ تێکدەر (بە هەمان هۆ)

(23) هەمان پەراوێزی ژمارە (20) و هەمان لاپەڕە.

لەخستنە بەرچاوی تەواوی ئەم ڕێژەیەی (ە ر)دا بەتایبەتی لە چاوگە ناوێزەکاندا کە ((کەر، دەر، بەر))[24] کە ڕەگی چاوگەکانی (کردن، دان، بردن)ن و پاشگر نین و ڕەگ و پاشگرن، وەکو لە نموونە و دەقەکانی سەرەوە خستماننەڕوو. چەند نموونەیەك:

سواڵکەر توورەکەی پڕو ڕووی ڕەشە.

(پەندی پێشینان، ل 91).

ئاهەنگێکی گیان پەروەرە

شادی هێنە خەفەت بەرە

(هێمن، ل 89)

ئینسانی ئەو حەلەی بۆ خۆشی هەوڵدەر

بێ خەم بەختیار ژین ئەباتە سەر

(دیوانی گۆران، ل 256)

چارەی نەخۆر بخۆرە

(پەندی پێشینان، ل 55)

ناوی بکەری داڕژاو هەیە لە پێکهاتندا ڕەگەکەی وەرەگرین و ((ە ر))ی دەخەینە سەر، بەتایبەتی لە چاوگی (ناردن)دا، کە ((نێر))ە دەبێتە ((نێرەر)). لێرەدا دەتوانرێ و ئاسایشە نەبزوێنی (ن) شوێنی یا دەوری (ر)ی نەبزوێن وەرگرێ و وەکو نیمچە بزوێنێك بچێتە نێوان هەردوو بزوێنی (ێ، ە) کە و لەیەکیان جیا بکاتەوە، ئەمە لە ئاخاوتن و نووسینیشدا بەکار دێ. شێوەی وەرگرتنەکەی:

ناردن   نێر + ەر ــــــــ نێرەر ـــــــــــ نێنەر.

دواشت بۆ بەڵگەی کۆنی (ە ر) لە زمانی کوردیدا، ئەوەیە زۆربەی پاشگرە هاوبەشەکانی (ناوی و فرمانی) دەوری کاریگەر لە دروستکردنی وشەی داڕژاو، لە ناو

(24) مەسعوود محەممەد لە بارەی (ە ر)ەوە دەڵێ: (... لەلای نووسەرانەوە بەکارهێنران بە قیاس لە (نان دەر، ئیش کەر..). بڕوانە: زاراوە سازیی پێوانە، (ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە 111، ساڵی 1986، ل 265.

و ئاوەڵناو دەبینن بۆ وێنە (گە، ە ن، ار، ۆك، ە ك، ك... هتد) وەك لە وشەكانی (كارگە- ناوییە، ڕوانگە — چاوگییە هەروەها قۆپەن و سووتەن، بنار و كوشتار، تیرۆك و گەڕۆك، پەتك و سووتك، دەستەك و پەستەك و گەلێكی تر. دڵنیام لەوەی ((ە ر)) لەگەڵ ناویش و ڕەگی چاوگیشدا بەكارهاتووە و وشەی داڕژاوی پێكهێناوە.

بۆ وێنە:

چەپەر (دەرگای پەرژینی باخچەی لە دار و قامیش دروست كراوە)، كە لە (چەپ +ەر) سازیووە. هەروەها وشەی سەنگەر لە (سەنگ+ەر)، كۆچەر كە (ناوی بكەر)ە لە (كۆچ+ەر) لە ناو و پاشگری (ە ر) پێكهاتووە.

نموونە:

شەنگەبێری یارو دەسباری كوڕی كۆچەر نەبی
چۆن دەگاتە جێ هەوار و هۆبە ئەو بارگە و بنە
(تاریك و روون، ل 71)

چەپەر سووتا، پەرژین سووتا
ئەها ئاوازی ژین سووتا
(دیلان، ل 321)

هەموو بێ باك و دڵپاك و مێرن
لەناو سەنگەردا لە وێنەی شێرن
(تاریك و روون، ل 78)

پاشگری ((ەر)) لەڕووی واتاوە (بزووتنەوە و جووڵە و چالاكی) دەبەخشێت لە تێكڕای وشەسازی كوردیدا.

ئەم پاشگرە دەبێتە ((... هۆی دروستكردنی ناوی بكەری داڕژاو بۆ ناوی بكەری لێكدراویش بەكاردێن))[25]، وەك:

ئاودان: ئاودە+ەر= ئاودەر (بە تێچوونی بزوێنێكیان)

(25) زمان و ئەدەبی كوردی، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، ل 32.

پێ لێ خستن: پێ لی خە+ەر= پێ لێ خەر (هەمان هۆ)

ژن هێنان: ژن هێن+ەر= ژن هێنەر[26] (ئەم جۆرە تەنها لە ڕەگی چاوگی لێكدراوەكەشەوە دەبێت.

لەناوبردن: لەناوبە+ەر= لەناوبەر (بە تێچوونی (ە)یەكیان)

ڕەنج دان: ڕەنج دە+ ەر= ڕەنجدەر

چێشت لێنان: چێت لێ نێ+ ەر= چێشت لێنەر (بە تێچوونی بزوێنی (ێ)، یاخود بە تێچوونی (ە)ی ((ە ر))ە كە دەبێتە (چێشت لێنێر) بەلاّم زۆر كەمە وەكو ڕێژەی (ئاودێر، ئاودەر).

سەرنج ڕاكێشان: سەرنج ڕاكێش+ ەر= سەرنج ڕاكێشەر

نان خوارن: نان خوە+ ەر= نانخوەر

كێ هانیتی؟ لا لە ڕەنجدەر
چۆن هاتیت؟ بەدەردی سەر
(س. د گۆران، ل 373)

موسیقا و هەڵبەستی نەبزی دڵ یەكخەر
نیگاری بەجوانی سرنج ڕاكێشەر
(دیوانی گۆران، ل 254)

نموونەكانی وەك (سەرنج ڕاكێشەر، سەر سورمێنەر...) شێوەیەكی تری ناوی بكەر لە چاوگەكانیانەوە بە وەرگرتنی ڕەگەكانیان و لابردنی نیشانەی چاوگەكانیان پێكدەهێنن وەك:

سرنج ڕاكێشان ——— سرنج ڕاكێش

سەر سوڕمان ——— سەر سوڕمێن

ناوی بكەری داڕژاو: بەهۆی پێشگری ((بـ))ەوە لە ڕەگی هەموو چاوگە تێپەڕەكانەوە بە ئاسایی و ناوێزەییانەوە ڕۆدەنرێت. لەڕووی واتاوە ئەم پێشگرە وەكو

(26) نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی كوردی، ل 128، 129.

پاشگری ((ندە)) (توانا و هێـز و زۆری و لێ هـاتوویی) دەگەیـەنێت. ئـەم ڕێژەیـەش لەڕووی دروستبوونەوە دوو بەشە:

ا- لە چاوگی ئاساییەوە: پێشگری ((بــ)) دەچـێتە سـەر ڕەگـی هـەموو چـاوگە ئاساییەکانەوە، یەکسەر بە لابردنـی نیـشانەی چـاوگ و پێوەلکانـدنی ئـەم پێـشگرە بەپێشی ڕەگەکانەوە وەك:

کڕین: بـ + کڕ ——— بکڕ[27]

فرۆشتن: بـ + فرۆش ——— بفرۆش

کوشتن: بـ + کوژ ——— بکوژ

کێشان: بـ + کێش ——— بکێش

چێشتن: بـ + چێژ ——— بچێژ

نووسین: بـ + نووس ——— بنووس

ناردن: بـ + بنێر ——— بنێر

زانین: بـ + زان ——— بزان

کێلاَن: بـ + کێڵ ——— بکێڵ

گۆڕین: بـ + گۆڕ ——— بگۆڕ

ڕێشتن: بـ + ڕێژ ——— بڕێژ

بڕین: بـ + بڕ ——— ببڕ

کولاَن: بـ + کوڵ ——— بکوڵ

چەند نموونەیەك:

کرد و بزان خۆی نازانێت

(فۆلکلۆر)

(27) ئەم ڕێژە ناوە بکەرییە لە لایەن مامۆسـتایانی زمانـەوان: سـەعید صـدقی، نـووری عـەلی ئەمین، جگەر خوێن، گیوی موکریانی، مەسعوود محەممەد...دوە بەڕاستی باسکراوە و هـەر یەکـەیان چەند نموونەیەکیان لەوانەی سەرەوە هێناوەتەوە.

ببڕ و بکوژ هەر خۆیەتی

(فۆلکلۆر)

کوندەی درێژ

مەشکەی بکێش

(فۆلکلۆر)

هەتا میرزا حیکایەت خوانی میرە

مەپرسە دایە لەم کوشت و بگیرە

(ناڵەی جودایی، ل 88)

باسکی من و تیشکی ئەوی

بژیو دەستێنن لە زەوی

(ناڵەی جودایی، ل 188)

بکڕ و بفرۆش هەر خۆیەتی

کەس نییە دەس بداتە دەستی

(فۆلکلۆر)

ب- لـە چـاوگە ناوێزەکانـەوە، ئـەم ڕێژەیـە، یەکـسەر بەشـێوەی ڕێـژەی یەکـەم وەرناگیرێت، بەڵکو ئەو چاوگانەی کە وەرگرتنی ڕەگەکانیان دەستووری نین بـە تـەنها بەهۆی پێشگیری ((بـ)) و ڕەگەکەیەوە، پێکناهێنرێت، بەڵکو بە یاریدەی پاشگری (ە ر)ەوە دروستدەبێت و ئەم ڕێژەیەش هاوبەش لەگەڵ ڕێژەی (ناوی بکـەری داڕژاوی) داو وەکو (نووسەر، بخۆر، ... هتد) تێکەڵە[28]. نموونە

(28) شایانی باسە لەلایەن ئەم مامۆستایانەوە باسی ئەم ڕێژەیە کراوە:

ا- سەعید سدقی، سەرچاوەی پێشوو، ل 21.

ب- گیوی موکریانی، ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بەتیپی لاتینی، ل 139.

ج- مەسعوود محەممەد، زاراوە سازیی پێوانە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 111، ل 232.

کردن: بـ + کە + ەر ــــــــ بکەر (بە تێچوونی بزوێنی (ە)یەکیان)

خستن: بـ + خە + ەر ــــــــ بخەر (بە هەمان هۆ)

بردن: بـ + بە + ەر ــــــــ ببەر (بۆ سووك بوونەوە دەبێتە بەر)

خواردن: بـ + خۆ + ەر ــــــــ بخۆر/ بخۆ

دان: بـ + دە + ەر ــــــــ بدەر (هەمان هۆی سەرەوە)

لیژنەی یەکەمی دانانی کتێبی. زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی سێیەمی ناوەندی بەلایانەوە پێشگری ((بـ)) ناوی بکەری شێوەی ((بە))ش دەگرێتە خۆی، وەکو ((بەکێل، بەگەڕ)) کە لەڕاستیدا ((بە))ی دووەم ئامرازی پەیوەندییە و ناشێت بەو شێوەیە ناوی بکەر ڕۆبنێت.

هەروەها محەمەد ئەحمەد سەعید دەربارەی پێشگری ((بـ)) سەرنجێکی لەم بارەیەوە دەربڕیوە بە ((نیشانەی ((بـ))ی فرمانی داخوازی (امر))) داوەتە قەڵەم[30]. لەڕاستیدا لەڕووی واتاوە ئەو دوو پێشگری ((بـ))ی ناوی بکەری و ((بـ))ی پێشگری فرمانی داخوازی لە یەکترەوە دوورە. یەکەمیان وەکو لە پێشەوە ڕوونمانکردەوە واتای ((توانا و زۆری و جووڵە)) دەگرێتەوە، کەچی دووەمیان واتای ((داخوازی کردن و فەرمان کردن)) دەدات، بۆ ئەو ڕێژە و مەبەستە[31] پێشگری ((بـ))ی ناوی بکەری لەگەڵ ڕەگی چاوگی داڕژاو و لێکدراودا بەکار نایەت، بەڵکو ((ە ر)) یا تەنها ڕەگی چاوگە داڕژاو و لێکدراوەکە شوێنی دەگرێتەوە. نموونە:

خواردن ــــــــ بخۆر، نان خواردن ــــــــ نانخۆر

شۆرین ــــــــ بشۆر، داشۆرین ــــــــ داشۆر

ناتوانین بڵێین (دابشۆر).

د- محەمەد ئەحمەد سەعید، چەند سەرنجێکی زمانەوانی، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 93، ل 42.

(30) محەمەد ئەحمەد سەعید، سەرچاوەی پێشوو، ل 42.

(31) سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

ئەم ڕێژەی ناوی بکەرییە، کە بەهۆی پێشگر و ڕەگی چاوگەوە پێکیدەهێنین، توانا و زۆری کارەکە لەلایەن خاوەندیەوە سیفەتێکی هەمیشەییان بەخۆوە گرتووە، بەڵام بەپێی بەکارهێنان دەبنە (ناوی بکەر) و (ئاوەڵناوی بکەر)[32]. نموونە:

موگیعی ئەمرو نەهیی ئەو مولووکی سەرکەش و بزێو
ئەسیری قەهرو لوگفی ئەو سیباع و وەحشی دەشت و کێو
(بێخود، ل 4)

نەیانزانی ئەوەی ئیرەش ئەمیرە
خەریکی ڕاوو رووت و ڕەش بگیرە
(نالەی جودایی، ل 42)

ناوی بکەری داڕژاو لە ڕەگی چاوگی تێپەڕی (یائی، تائی، ئەلفی) و پێوە لکاندنی پاشگری ((یار))ەوەش[33] پێکدەهێنرێت، لەسەر ڕێژەی (کڕیار، فرۆشیار). وەك:

(32) بڕوانە عبدالرحمن ئەمین زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی پیتی ((بـ)) بەرگی دووەم، 1979، ل7.

(33) ا- (یار) چەند واتایەك دەبەخشێت، وەکو پاشگر بە واتای ((هاوڕێیەتی و لەگەڵ بوون)) دێت بۆ نموونە: (کڕیار، هۆشیار، هەستیار...) ئەوەیە (کڕین) و (هۆش) و (هەست)ی لەگەڵدایە. هەروەها وەکو وشەیەك دۆست و خۆشەویست دەگەیەنێت بە وێنە: یارێکم هەیە ئەڵێی بووکە/ جوانی شاری کەرکووکە... زۆر باوە و کورد دەڵێت: خوا یاربێ ئەو کارە دەکەم.

ب- بۆ ئەوەی کە ((یار)) وەکو پاشگرێك دەچێتە سەر ڕەگی فرمان نەك قەدی چاوگ، بڕوانە:

ا- زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، ل 36.

ب- زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، ل 27.

ج- د. کامیل بەسیر ڕای وابوو کە ((یار)) بە واتای ((هاودەمێکی زۆر خۆشەویست هاتووە)) وەکو پاشگرێك بۆ بکەری و هاوڕیەتی دێت. زاراوەی کوردی ل 141.

چاوگ	ڕەگی چاوگ	پاشگری (یار)	ناوی بکەری داڕژاو
کڕین	کڕ	یار	کڕیار
سەندن	سەن (سێن)	یار	سەنیار (سێنیار)
نووسین	نووس	یار	نووسیار
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
بەستن	بەست	یار	بەستیار
ژماردن	ژمێر	یار	ژمێریار
خواستن	خواز	یار	خوازیار
دانان	دانێ	یار	دانیار (بزوێنی (ێ) تێچووه
زانین	زان	یار	زانیار

کە لە نۆژیار کردنی مزگەوتەکە بوونەوە، منارە بڵندەکەی تەواوبوو.

(قەڵای دمدم، ل 49)

((... لە هەموو ناوچەکانی دەوروبەریەوە کڕیار و فرۆشیار روویان تێکرد)).

(قەڵای دمدم، ل32، 33)

ئەگەر سەنیاری خانووەکە بکرە.

وشەی (کڕیار، فرۆشیار..) لە زمانی کوردیدا کە پاشگری (یار) یان گرتۆتە خۆ بەکارهێنانیان کۆنە و وەك لە وشەی ((رۆچیار))دایە، کە بە واتای فریشتەیە لەلای ((ئەهلی هەق)) و بە مانای رۆژیار دێت. وشەکە لە ئاڤێستادا هەیە، بەرۆژ دەڵێن ((راوچاه raocah)) کە مانای (رۆژە)ە. کەواتە پاشگری (یار) لە زمانی کوردیدا زۆر کۆنە))[34].

(34) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، 1976، ل 57.

ئەم ڕێژەیە لە ڕواڵەتدا لە ناوی (چاوگ)ەوە زۆر نزیکە، بەڵام جیاوازی کردنی ئاسانە چ لەڕووی واتاوە و چ لەڕووی داڕشتنەوە.

ناوی چاوگ لە قەدی چاوگ و پاشگری ((ا ر))ەوە دروستدەبێت هەرچی ناوی بکەرە وەکو لە سەرەوە وتمان لە ڕەگی چاوگ و پاشگری ((یار))ەوە..

ڕۆدەنرێ لە جیاتی ئەم ((یار))ە پاشگری ((گار))یش بەکاردێت و هەمان ناوی بکەر و لەدواتر لێوەی دەدوێین، وەکو: پارێزگار.

4- لە زمانی کوردیدا ئەم ڕێژانەی (ناوی بکەر) بەدیدەکرێن:

ا- لە پەراوێزێکی تەسکداو بەشێوەیەکی کەم ئەم پاشگرانەش ناوی بکەری داڕژاو یا ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو پێکدەهێنن. وەکو پاشگری (ا)

وەك: ڕەگ + پاشگر= ناوی بکەر[35] (ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو)

زانین: زان + ا ــــــ زانا

دانان: دانێ + ا ــــــ بە تێچوونی بزوێنی (ێ) دەبێتە دانا.

توانین: توان + ا ــــــ توانا

بینین: بین + ا ــــــ بینا

((وەك زانایان گوتوویانە مێژوو ئەوەیە روو دەدا...))

(هێمن، ل 47)

زانا دانایە، دانا، توانایە.

(سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی)

ئەم جۆرانە ئاوەڵفرمانی (نە، نا)ی نەرێ (نەفی)یان دەچێتە سەر[36] و لە ئاوەڵناویان نزیك دەکاتەوە و ڕەوشت و تایبەتێتی یەکێك هەڵدەگرن، کەچی لەلایەکی

(35) بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل 153.

(36) مامۆستایان نووری عەلی ئەمین و مەسعوود محەممەد و کوردۆیێف تەنها هێمایان بۆچوونە سەری (نە)ی نەرێ کردووە کەچی (نا)ش بەکاردێت و باویشە. بڕوانە:

ا- نووری عەلی ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل 113.

ب- مەسعوود محەممەد، (ڕۆشنبیری نوێ) ژ 111، ل 234.

ترەوە پاشگری (ا) یەکیان تێدەچێت و ڕێژەیەکی داڕژاوی شێوەی نەرێ لە ڕەگی تێپەڕ و تێنەپەڕدا دروستدەکات و لەگەڵ ئاوەڵناوێکەشدا لایەنی بکەرێتی یان بەهێزتر دەبێت، لە پاشگرەکانی تر چالاکترە لە دروستکردنی ناوی بکەری داڕژاودا و[37] سیفەتی هەمیشەییانیش[38] هەیە.

وەکو: نەخۆر، نەشۆر، نەکڕ، نەفرۆش، نەزان، نابینا، نەمر، ناساز (نەساز)، نادیدە (نەدیدە).

ئەم ڕێژەیەی سەرەوە زۆر بەکار و چالاکە و تەنانەت بە یاریدەی پاشگری ((ە ر))ەوەش دوای گۆڕانی هۆی دەنگسازی — لەسەرەتاوە باسمان کردووە- لە ڕەگی چاوگە ناوێزەکانەوە پێکدەهێنرێت:

بەڕاستی خەڵکێکی نەبەز و کۆڵنەدەرن.
(قەلای دمدم، ل 355)

دەمێ بوو نادیدە دڵ بوو بوو بە پەروانەت
بەکامی خۆی گەیی بیستی کەوا شەمعی شەبوستاهات
(بێخود، ل 15)

هەموو برسی، دەغەزار
نەزان و نەخوێندەوار
(بێکەس، ل 46)

ج- ک. ک کوردۆییێف، سەرچاوەی پێشوو، ل 109.

(37) بڕوانە: مەسعوود محەممەد، سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

(38) ئەم ڕێژەیە لە قەدی چاوگی تێنپەڕ و تێپەڕەوە دروستدەبێت، بەڵام ئاوەڵناون وەکو ئاوەڵناوی ئاسایی بە نموونە: نەهات، نەبیست، نەبوو... بەڕای من ئەوانەی لە تێنەپەڕەوەن کورت کراوەی ڕێژەی ناوی بکەری ئاسایین وەکو: (هاتوو)ە بۆتە (نەهاتوو، نەهات...) بڕوانە: کوردۆییێف هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕەی سەرەوە.

ب-پاشکری (ندە):

ئەم پاشگرە دەلکێتە پاشکۆی ڕەگی چەند چاوگێکەوە و (ناوی بکەری داڕژاو) و (ئاوەڵناوی بکەری داڕژاو)ی لێوە پێکدەهێنێت و مەبەستی (مەزنی و بەهێزی و زۆری و دەسەڵات و توانا دەگرێتەوە). وەك:

بەخشین: بەخش + ندە= بەخشندە

کوشندە، دڕندە، زیندە، گازندە، کەشندە...

بەم شێوەیە دەتوانین چەند نموونەیەك وەرگرین کە هەمان واتا و مەبەست دەبەخشێ، وەك: کڕندە، فڕندە، جڕندە، بڕندە)[39]، کە لە وشەسازی کوردیدا بەرچاوبگیرێت کە بە واتای توانای (زۆر کڕین، زۆر فڕین، زۆر جڕاندن، زۆر بڕین) دێن. چەند نموونەیەك:

لەم چۆڵی پڕ لە خۆلی بیابان و ڤوڵمەتە
خدری زیندە رابەری ڕێگەی خودایە غوپ
(بێخود، ل 20)

خۆی لەبەر لافاوی قینی توندی گەل راناگری
دوژمنی وەحشی و دڕندە و زاڵم و زۆرداری کورد
(هێمن، ل 124)

دڵم سەد هێندی دێکانە بەناز بشکێنی دەنگ ناکەم
چ سودێکی هەیە؟ کێیە بپرسێ داد و گازندە
(ناڵەی جودایی، ل 26)

با جار جارێ دڕندەییێك
لە برسانا کوشندەییێك
(دیلان، ل 233)

مەڵێ ڕێگەی کەشندە، یا کوشندە ئەژدەرە، یاخو

(39) بڕوانە: زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، ل 36.

کەمەندە، یا طە نابی خێوەتی گەردوونی گەردانە
(نالی، ل 491)

ج- پاشگری ((ۆك)):

ئەم پاشگرە چالاکە لە دروستکردنی (ناوی بکەری دارِژاو- ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو)دا لە رِەگی چاوگی (تێنەپەرِ و تێپەرِی) (لە تێپەرِکراویش بە ((ا ندن)) ئەلفی- یائی- دالی- تائی بەکەمی) ئەمانەش دەبنە دوو بەشەوە:

1- لە چاوگی گوێزانەوەوە:

نموونە بۆ ئەو چاوگانەی ناوی بکەر دروستدەکەن وەکو:

گەرِان: گەرِێ + ۆك ـــــــ بەتێچوونی (ێ) دەبێتە گەرِۆك.

سازان: ساز + ۆك ـــــــ سازۆك

فرِین: فرِ + ۆك ـــــــ، فرِۆك

خشان: خش (خشێ + ۆك ـــــــ خشۆك (بزوێنی (ێ) تێچووە)

بزووتن: بزوو + ۆك ـــــــ بزۆك (بزوێنی (وو) تێچووە)

چەند نموونەیەك:

لە یەکەم تا شەشەم خشۆکی ژاردارە
حەوت و شەش لەگەڵ دوو کراسی رەشمارە
(دیوانی گۆران، ل 534)

وەکو من بوو گەرِۆك و بێ خانی

دەنگێکی لەرزۆك و نەرم بەسپایی جوابی دامەوە
(حاجی قادر، ل 217)

گەرِۆك شارەزای چاکە.

پیاوی گەرِۆك هەمیشە بگەرِە.

2- لە چاوگی روودانەوە:

لەم جۆرە چاوگانەوە پاشگری (ۆك) ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو پێکدەهێنن، چونکە بکەرەکانیان دیار نییە پاشان سیفەتێکی بەردەوامیان گرتۆتەخۆ. وەکو:

لەرزین: لەرز + ۆك ـــــــ لەرزۆك

دزین: دز + ۆك ـــــــ دزۆك

پسان: پسێ + ۆك ـــــــ پسۆك (بە تێچوونی بزوێنی (ێ)

برژان: برژێ + ۆك ـــــــ برژۆك (هەمان هۆی سەرەوە)

پاشگری ((ۆك)) لەرِووی واتا و مەبەستەوە (سووکی و نزمی) دەبەخشێت.

ئەم رێژەیە لە بەتێپەرِ کراوەکانیشەوە، وەکو واتاو دروست بوونیش وەردەگیرێن و لەگەڵ رێژەکەدا خۆیان دەنگونجێنن، بەڵام بەکارهێنانیان دەگمەنە و تەنها لەرووی دەستوورەوەن:

سازدان: سازێن + ۆك ـــــــ سازینۆك

رژاندن: رژێن + ۆك ـــــــ رژینۆك

پساندن: پسێن + ۆك ـــــــ پسێنۆك... هتد

((نۆك)) ئەم پاشگرەش بە هەمان واتا و مەبەستی ((ۆك)) دێت، بەڵام (ئاوەڵناوی بکەری دارِژاو) بەهۆیەوە وەردەگیرێت.

وەك: گرینۆك، ترسنۆك... منالێ گرینۆك باوك و دایکی وەرِس دەکات.

((دەنا ئەوی ترسنۆك بەرتیلی دەدا تفەنگی لێ وەرگرن)).
(هێمن، ل 18)

هەی ترسنۆك هەی بێ ورە
پیاو بە، دان بەخۆتا بگرە
(س. د گۆران، ل 284)

پاشگری ((ه ك)):

ئـەم پاشـگرە لـە ڕێژەیـەكی تەسـك و كەمـدا (نـاوی بكـەری داڕژاو)ی لێـوە وەردەگیرێت(40) و لە ڕۆنانی تریشدا بەشدار دەبێ وەك (ناوی ئامێر)دا:

ڕووان: ڕوێ + ه ك ——— ڕووەك (بە تێچوونی بزوێنی (ێ))

نووسان: نووسێ + ه ك ——— نووسەك (هەمان هۆی سەرەوە)

دزین: دز + ەك ——— دزەك

ڕووەكی خۆڕسك لە كوردستان زۆرە.

نووسەك ڕووەكێكی دڕكاوییە.

د- پاشگری ((ە، ەوار، گار، یدە)):

ئەم پاشگرانەش (ناوی بكەری داڕژاو) بەكەمی ڕۆدەنێن:

پاشگری ((ە)) لە قەدی چاوگەوە زۆر بەكەمی ناوی بكەر پێكدەهێنێت:

خواردن: خوارد + ە ——— خواردە

دیتن: دیت + ە ——— دیتە (دیدە)... هتد

پاشگری ((ەوار))

خوێندن: خوێند + ەوار ——— خوێندەوار

پاشگری ((گار)) ئەم پاشگرە ((پاراستن و ئاگاداری)) دەگەێنێت وەكو:

پاراستن: پارێز + گار ——— پارێزگار، كردگار ... هتد

(40) لێژنەی زمان و زانستەكانی كۆڕ لە ل 247ی (ڕێزمانی ئاخاوتنی كوردی)دا ئەم ڕێژەیـە بـە ئاوەڵناوی ناو دەبات، بەڵام ڕاستێكەی ناوی بكەری داڕژاوە، بە تایبەتی (ڕووەك) كە ناوی داڕژاوە و گومانی لەسەر نییە نابێتە ئاوەڵناوی بكەری داڕژاو.

((یدە)): ناوی بكەری داڕژاو و ئاوەڵناوی بكەری داڕژاو لـە ڕەگـی چـاوگەوە زۆر بەكەمی دروسـتدەكات ئـەم پاشـگرە وەكـو ((ۆك)) ((سـووكی و نزمـی و كـەمی)) دەبەخشێت:

گەران: گەرێ + یدە ——— گەریدە (بزوێنی (ێ) سووك بۆتەوە بووە بە (ی)

تەرین (تاران): تەری + یدە ——— تەریدە

گەزین: گەز + یدە ——— گەزیدە

ئەی گوڵی ژاڵە لە گوێی چەم پایزان
ڕەنگت سورمە ڕێژە بۆ دیدە كزان
(دیلان، ل 384)

نەخوێندەواربوو، بەڵام داستانی
خوێندەوارانیش نرخیان ئەزانی
(دیوانی گۆران، ل 528)

بە گریانی وشك، بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین تەختی كردگار
(فرمێسكی نهێنی، ل130)

قەباڵەی عیسا و ئەحمەدی موختار
پارێزگارم بن لە دوو توێی مەزار
(پیرەمێرد، ل 167)

چییە گوناە و تاوانم
تەریدەم جەردەی كاروانم
(تاریك و ڕوون، ل 226)

خولاصە نێوی نبووەت لە پاش ریسالەتی تۆ
میثالی مار گەزییدەی مولەققبە بەسەلیم
(حاجی قادر، ل 82)

ناوی بکەری دارِژاو گەلێك شێوەی دروستبوونی تری هەیە وەك:

1- لە ڕەگی چاوگی دارِژاوی تێپەڕەوە بەلادانی نیشانەی چاوگەکانی و هەندێکیانیش کە ناوێزەن پێشگر و پاشگریش بەشداری تێدا دەکەن. بەڵام ئاساییەکانیان تەنها بە وەرگرتنی ڕەگەکانیان ڕۆدەنرێن وەك:

هەڵگرتن: هەڵگر، هەڵپاچین: هەڵپاچ، داپاچ، لێزان — هەڵگیر، وەرگێڕ.

ناوێزەکان: لێخواردن: لێخۆ + ەر ــــــــ لێخۆر[41] (دەنگی (ە) تێچووە)

داخستن: داخە + ەر ــــــــ داخەر

تێکردن: تێکە + ەر ــــــــ تێکەر

تێ خستن: تێخە + ەر ــــــــ تێخەر

لێنان: لێنێ + ەر ــــــــ لێنەر

هەڵکردن: هەڵکە + ەر ــــــــ هەڵکەر

لێدان: لێدە + ەر ــــــــ لێدەر

مشتە تۆوی دانەویڵەی چاکە شکنابەم، کەچی
دائیمەن هەڵگێڕ و وەرگێڕی ئەکەم وەردی گوناح
(بێخود، ل 22)

ڕێگر و حیزو دزە، ژن هەڵگر و مالان بڕە
فائیدەی چی نێوو کونیەی خۆی موسڵمان دادەنێ
(حاجی قادر، ل 179)

پێشگری ((تێ)) بە واتای ((چوونە ناوەوە)) و ((پێ)) بە واتای پێوە لکان و پێوە نووسان دێت.

2- هەندێ ناوی بکەری دارِژاو هەن دەتوانرێ لەسەر ڕێژەی (بزوێن) دابنرێن و ڕۆبنرێن[42]، بەڵام بە تەنها بەکارنایەن، ئەگەر وشەیەکی تر نەخرێتە پاڵیانەوە وەك:

(41) بڕوانە: ا- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 249.

ب- گیوی موکریانی سەرچاوەی پێشوو، ل 149 ئەم ڕێژەیەیان بێ ڕوون کردنەوە بەکارهێنراوە.

پسێن، رمێن، کولێن، سوڕێن، خولێن، بژوێن، رزێن، خنکێن، جۆشێن، تەقێن، شکێن.

بژوێنە هەموو وڵات
زیندوو بۆتەوە ماڵات
(تاریك و ڕوون، ل 105)

ئاگر قورقۆشم، غازی خنکێن
ئەداتە دەستی و پڕ لە جوێن
(دیوانی گۆران، ل 196)

ناوی بکەری لێکدراو:

ئەم جۆرانە بریتین لە وشەیەکی واتادار و ڕەگ یان قەدی چاوگی تێپەڕ — بە تێپەڕ کراویشەوە- و تێنەپەڕەوە. ئەگەر چی ئەم ڕەگانە واتاکانیان ڕوون نین، بەڵام بنەمای پاراستنی واتای چاوگ و فرمانەکانن و دەبنە هۆی مانەوەی واتاکانیان و دەورێکی چاك و گرنگ و کاریگەر دەبینن لە کێشەی وشەسازی (مۆرفۆلۆجی)دا بەتایبەتی لە پێکهاتنی وشەدا. جا ئەو دەورە بۆ ئەم دەگەڕێتەوە نەك بۆ ئەو ناو و وشە واتادارانەی لەگەڵیدان. لەبەر ئەوەی ڕەگی چاوگەکە لەڕووی واتا و دروستبوونی وشە تازەکانەوە بەهێزترە بۆیە واتای وشەکەی تەکیەوە پەلەکێش دەکات بۆ واتا و مەبەستی تازە، بە شێوەی لێکدراوی... ((لەوانەیە بڵێن کەواتە بۆچی پێی دەگوترێت فرمانی (چاوگی) ناسادە یان بۆچی بۆ فرمانەکەیە نەك بۆ ئەو وشانە؟ لە وەڵامدا دەڵێن چونکە فرمان (چاوگ)ە، دەگۆڕێتەوە و دەوری ئەو وشانە واتا تازەکانیان دەخاتەڕوو و ئەوان وەك خۆیان دەمێننەوە هەرچەندە بەبێ ئەوان ئەو واتا تازانە دروستنابن))[43].

(42) بڕوانە: بیروڕای مامۆستا مەسعوود محەممەد لە گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))دا ژمارەی پێشوو، ل 24. بەڕای من تەنها (بزوێن، بژوێن) واتادارن.

(43) بڕوانە: د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی ل 129.

کەواتە ئێستا دەتوانین (ناوی بکەری لێکدراو) وەکو داڕژاوەکەی بگەڕێنینەوە بۆ چاوگ. سەرەڕای ئەوەی کە زمانی کوردی بەهۆی چاوگ و ڕەگەکانیەوە ژمارەیەکی بێ ئەندازە وشە و زاراوەی لێوە وەردەگیرێت. بەهۆی ((... وشە و ئامراز و پێشگر و پاشگر و هی تریشەوە هەر دەچێتە ژێر خانەی داڕشتن))ەوە[44]، ئەگەرچی زمانی کوردی لە زمانە لێکدراوەکانیشە.

ئەمجا ناوی بکەری لێکدراو ئەم جۆرانەی هەیە:

ا- لە ناوێك و ڕەگی چاوگ، دوای لابردنی نیشانەی چاوگەکە ناوی بکەری لێکدراو پێکدێت، وەکو:

سەرتاشین: سەرتاش، پیاوکوشتن: پیاوکوژ

پەیام نێر، جل شۆرین: جل شۆر، دار فرۆشتن: دار فرۆش، دانساز، چەخماخ ساز، زنجیر پسێن، لەش مرێن... بەم پێیە ئەم ناوە بکەرانەش وەردەگیرێن:

کوتاڵ فرۆش، دارتاش، کاریزکەن، ماسیگر، کاکێش، کۆڵ هەڵگر. (لە وشەیەکی واتادار و ڕەگی داڕژاو پێکهاتوون)، ڕەنجکێش، ڕەنجدەر، بلوێر ژەن، خوێنمژ، مووچەخۆر، نانکەر، پیلان گێڕ، ئارام گر، جغارەکێش، قژ هەڵپاچ، نیشتمان فرۆش، بزن مژ، نانکڕ، نانخۆر...

زەمبیل فرۆش پادشا بوو ڕۆژێکی سوار بوو، چووە ڕاوێ.
(تحفە مظفریە، ل 308)
بانگبێژ جارچی خواو دوژمنی خەو.
(رشتەی مرواری، ل 58)
زوڕنا ژەن کە برسی بوو بیری کفتەی شایی ئەکا.
(پەندی پێشینان، ل 88)
تا سالیکی مە سالیکی موڵکی قەناعەتی

(44) عەبدول ڕەزاق بیمار، زاراوەکانی ناو کتێبانی قوتابخانە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 294.

باکت نەبێ لە ڕێگر و ئەهلی شەقاوەتی
(حاجی قادر، ل 157)
پۆل پۆل ئافرەت، شیردۆشی جوان
ئەکشێ بۆ ناو ڕان
(گۆڕان، ل50)
خەم ڕەوێنێك لێرە من ناکەم بەدی
چۆن پەنا بۆ مەی نەبەم، ساقی ئەدی
(ناڵەی جودایی، ل 19)

ب- ناوی بکەری لێکدراو لە ناوێك و قەدی چاوگی تێنەپەڕ و تێپەڕ بەهۆی پاشگری (و، وو) یا تەنها لە ناوێك و قەدەکەیان بە مەرجێك ناوەکەی پێشیان دەوری بەرکاری وەرگرتبێت پێکدێن[45]. ئەم ڕێژەیە خۆی لە خۆیدا دەبێتە ئاوەڵناو بەشێوەی لێکدراوی، بێ بەکارهێنان، چونکە پێکهاتنێکی وەسفی هەیە، هەروەها دەبێتە ناویش:

کۆست کەوتن: کۆست کەوت + وو ——— کۆست کەوتوو

باوك مردوو، دڵ ڕەنجاو، جەرگ سووتاو، بار کردوو، سەرکەوتوو، ماڵ بردوو، پەرۆ سووتاو، منداڵ خنکاو، نێچیر کوشتوو، پەرۆسوتاندوو دۆکولێو (دۆکولاو)، یەکگرتوو، ماڵشێواو.

ئەی فریشتەی شیعری جوان
کۆستی کەوتووی هەردووکمان
(گۆران، ل 83)
قاورمە لەجێی گۆشتدا ئەنرا

(45) بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 254.

بە كەشك تامەزرۆی دۆكولێو ئەدرا
(پیرەمێرد، ل 272)
ئەیەوێ ئازاد، یەك گرتوو
بژی نەك وەك كوردی نوستوو
(گۆران، ل 240)
شاعیر ماڵ شێواو، بۆ دژ داماوی
كیژی، خەو ئاڵووی، شێتی خەرفاوی؟
(تاریك و روون، ل 76)

جـ- هەموو چاوگێكی تێپەڕ بێجگە لەوانەی كە بە (اندن) دەكرێن بە تێپەڕ دوو ڕێژەی ناوی بكەری لێكدراویان هەیە[46]. یەكەمیان لە وشەیەكی واتادار و ڕەگەكەی پێكدێ. دووەمیان لە هەمان وشەی واتادار و ڕێژەی ناوی بەركاری داڕژاو — واتە قەدی چاوگ و پاشگری (وو)، وەك:

نانبەر ـــــــ نان بردوو
هەواڵ نێر ـــــــ هەواڵ ناردوو
گۆشت خۆر ـــــــ گۆشت خواردوو
ئاو ڕژێن ـــــــ ئاو ڕژاندوو
جل دڕێن ـــــــ جل دڕاندوو
جل شۆر ـــــــ جل شۆردوو

د- ئاوەڵفرمانی شوێنی بە تایبەتی ((لا، بەر)) لە دروستكردنی ناوی بكەری لێكدراودا بەكارە كە لەگەڵ ڕەگی چاوگی تێپەڕدا دێت. دەگمەنیشە لەگەڵ تێنەپەڕدا و بەكارهێنانیانیش كەمە:

(46) بڕوانە: مەسعوود محەممەد، چەند حەشارگەیەكی ڕێزمانی كوردی ل 47-48.

لاگرتن: لا + گر ـــــــ لاگر، لابڕ، لادڕ، لادەر، لاخۆر، لابەر، لاكوت، لامژ، بەرگر، بەرهەڵست، بنگر، بەرچن، بەرچێن، بەركێش، بەرمژ...

ئەم ڕێژەیەی ناوی بكەر دەچێتە ژێر (ناوی بكەری لێكدراو) بەڵام بەجیا باسكردنی لەبەر ئەوەیە، كە تایبەتە بە ئاوەڵفرمان و ڕەگی چاوگ تێكەڵیش دەبن لەگەڵ (ناوی بەركار)دا، بەتایبەتی (بەر)[47] ئەگەر لەگەڵ فرمانەكەدا روویان یەكبێت، ئەگەریش دژی رووەكەی بێت (دژی اتجاهی) ئەوا ناوی بكەرە:

لاگری سوڵحە تەواو ڕەنجبەری وشیاری كورد
چاوە نۆری دەرفەتێكە خەڵكی لادێ و شاری كورد
(تاریك و روون، ل 122)
بەرچەمی سوور و سپی و سەوزی ئەمە
شادی هێنە لابەری دەرد و خەمە
(تاریك و روون، ل68)

ئەندامی لەشی مرۆڤ و ڕەنگەكان و ئاوەڵناو لە كوردیدا (سەر، گوێ)ی لێ دەربچێت لەگەڵ ڕەگی چاوگ و چەند قەدێكدا ئاوەڵناوی بكەری لێكدراو پێكدەهێنن، بەڵام لەگەڵ (گوێ)دا ناوی بكەر. بۆ نموونە:

گوتم ئەی مەلی دلسووتاو
چییە، بۆ دەناڵی بەتاو
(تاریك و روون، ل 119)
وێڕای تەقەی دەسڕێژی دەستەی ئاگر
دیوەزمەی ڕەش دەیگوت و پێ دەكەنی
(تاریك و روون، ل 179)
تابلێی تەرپۆش، ئاڵ و واڵا جل

(47) بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی كوردی، ل 256.

بەژن و باڵاجوان، بەدەن نەرم و شل

(گۆران، ل 133)

قەومی کورد ئیسپاتی کرد بۆ عالەمی سەر ڕووی زەمین

میللەتێکی قارەمانن هەر ئەبێ سەربەست بژین

(بێکەس، ل 158)

دەنگ بڵاوە خەڵق ئەڵێن ئەمجارە کورد سەربەست ئەبێ

چی ئەڵێن بیڵێن، لەلام وایە درۆ و چاو بەست ئەبێ

(بێکەس، ل 71)

گوتی: ئەی شاعیرە گەش بینەکە بۆ ڕەشبینی

گوتم: ئەی ناسکە تەڕپۆشەکە بۆ ڕەشپۆشی

(ناڵەی جودایی، ل 25)

تایبەتێتییەکانی ناوی بکەر:

ناوی بکەر چەند تایبەتێتییەکی هەیە و بۆ مەبەست و واتای تر بەکار دەهێنرێ، وەکو:

1- ناوی بکەر کە لە چاوگەوە وەردەگیرێ وەکو چاوگ بەناو بەکاردێت و واتای کرداری (پرۆسیس- عملیە)ی چاوگەکەی هەڵدەگرێت و وەکو ئەویش بەپێچەوانەی فرمانەوە کاتیان تێدا بەدیناکرێت واتە ((.. ئەم سیغەیەش کەسدار نییە، یەعنی ناتوانێ لەپێشەوە یەکێ لە بۆ ناوە کەسییەکان کە ئەبنە باسلێکراو (فاعل) وەرگرێ...))[48].

(48) بڕوانە: ا- تەوفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، ل 26.

ب- زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، ل 20.

2- دەبنە زاراوە و ئیدیەم[49] و خوازە، هەروەها هەندێ ڕێژەی بە تایبەتی ئەوانەی لێکدراون و (لە ناوێك و ڕەگی چاوگی یا ڕەگ و پاشگری (ۆك) پێکهاتوون) دەبنە ناوی ئامێریش، وەکو: نووسەر، داهێنەر، لێکۆڵیار، تێکۆشەر، ڕێگر، مەلا بەزێن، قنگ لێکەوتوو، دڵبەر، گێرەشێوێن، ڕەشبین، لێکۆڵەوەر، پێوەر، بڕۆك، لادەر، گەڕۆك، مژۆك، پێبڕ، پستۆك، دەسکێش، دووربین:

لە سەقزو لە بۆکان شین و شەپۆڕە و گریان

تێکۆشەر لە دار دران قارەمان لە ناوبران

(تاریك و روون، ل100)

ئەو کاغەزەم لە بۆ بەرە

بیدە بەدەستی دڵبەرە

(تحفەء مظفریە، ل 350)

یەکێك بووە مارگر و یەك بوو بە دەروێش

یەکێك بووە حافز و یەك بوو بە دەسکێش

(ناڵەی جودایی، ل70)

خوێن ڕێژ و شەڕەنگێز و عەد و بەند و تەن و مەند

کامیان کە گەدە شێرە لە مەیدانی مەسافا

(شێخ ڕەزا، ل 453)

(49) بڕوانە: ئیبراهیم ئەمین باڵدار، گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)، ژ 112، 1986، ل 212، ئەم جۆرە ڕێژانەی (ناوی بکەر)ی بە زاراوە داناوە کە لەڕاستیدا هەر واشە. هەروەها مامۆستا محەمەد مەعروف فەتاح بۆ ئەوە چووە کە هەندێك ناوی بکەر دەبنە ئیدیەم. لێرەدا لەوەی سەرەوە زیاتری لەسەر ناڕۆین، چونکە بابەتەکە پەیوەندە بە واتا ناسێوە (سمانتیك Symantic)، کە هەریەکەیان دوو زانستی سەربەخۆن و لە یەکتر جیاوازن، بەڵام بەپێی پەیوەندی بە باسەکە مانەوە ئاوڕمان لێدایەوە. بڕوانە محەمەد مەعروف فەتاح دیسان ئیدیەم لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق، ژ 15، بەغدا، 1986، ل 94-95.

3- ناوی بکەر پیشە و کار و تایبەتێتی یەکێك یا خاوەنەکەی دەگەیەنێت و بەپێی ڕەسەنەیاتی[50] ناوی بکەر ئەم بەشانەی لێدەبێتەوە:

ا- ناوی بکەر بۆ پیشەی نێر: دارتاش، ئاسنگر، ئاودێر، کاکێش، سەرتاش، کارێزکەن، ماسیگر، نانبەر، سەرباز، قازان پاکەر، ڕاوکەر...

گادەبم بەنۆکەر و گا گادەبم بە شوانە
(تحفەء مظفریە، ل 293)

ب- ناوی بکەری پیشەی مێ: تێلەکێش، مەلۆنێر، نانکەر، جلشۆر، شیردۆش، مانگادۆش، تەشی ڕێس، گارەکەر.

لەوێ بێزار بوو ئینسانی بە ناموس
تەشی ڕێس بوو لە دەرکی ئەو زەمان لووس
(نالەی جودایی، ل 54)

پاڵە بە مرە مرە
تێلەکێش مەمکی خڕە
(فۆلکلۆر، کۆکراوە)

هەر لە دێوە تاناو ڕان
بەلەنجە دێن شیردۆشی جوان
(گۆران، ل 51، 52)

جـ- ناوی بکەر بۆ پیشەی دوو لایەن: نووسەر، پارێزەر، ڕابەر، کۆڵکێش، کۆڵهەڵگر، چێشتکەر، سواڵکەر، دەرۆزەکەر، دارکەر.

(50) بڕوانە: ا- ك. ك. کوردۆییێف، سەرچاوەی پێشوو، ل 72، کە ناوی پیشەی تەنها بە یەك خاڵ باس کردووە و جیایانی نەکردۆتەوە.
ب- د. ئەورەحمان حاجی مارف، سەرچاوەی پێشوو، ل 168-169 ناوی پیشەیی بەپێی نێر و مێ و دوولایەن جیاکردۆتەوە، بەڵام بێ ئەوەی ناوی (ناوی بکەر) بهێنێ.

4- ناوی بکەر لەم چەند ساڵانەی دواییدا بەزۆری و بەفراوانی بۆ ناوی تایبەتی کەس بەکارهێنراوە. وەك: دانا، زانا، توانا، هەڵکەوت، سەرکەوت، ڕێبین، ڕابەر، ڕێبەر، سەربەست... هتد کە لە چاوگەوە وەرگیراون.

هەڵکەوت قوتابی یەکی ژیرە
ڕێبەر و ڕێبین هاوڕێی یەکترن

5- ناوی بکەر لە ڕووی بەکارهێنانەوە ناوی بکەر وەکو ناویش و ئاوەڵناویش لە ئاخاوتن و نووسیندا بەکاردێت، وەکو ناو ئەرك و تایبەتێتییەکانی ناو لەڕووی دەورێوە لەڕستەدا دەبینێ واتە نیشانەی تاك و کۆ و نیشانەی ناسراو و نەناسراو وەردەگرێت، وەك:

پڕ لە دانیشتووی ناوخۆ
لە دڵشاد و ڕەنجەرۆ
(ع. ح. ب، ل 32)

((... دانشتووەکان هەموو چاو زیت ئەکەنەوە...))
(سەجادی، کوردەواری، ل343)

هێزی لاو یەك بگرێ بۆ ئاشتی دنیا
شەڕ فرۆش مەگەر قوڕ بکا بەسەریا
(س. د گۆران، ل 255)

وەکو ئاوەڵناویش بەکار دەهێنرێت ئەگەر ببێتە تەواوکەری ناوێك یا ڕاناوێك و سفەتیان هەڵبدات[51]، وەك:

میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ
جریوە و جوکەی دارستانی شاخ
(گۆران، ل 9)

هەزاران کاوەی زەحمەتکێش

(51) بڕوانە: ا- نووری عەلی ئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل 131.
ب- زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، ل 32.

پاڵ پێوە بنێ بەرەو پێش
(تاریك و روون، ل 160)

((پیاوی زانا و خوێندەوار و وشیار و تێ گەیشتوشیان دەنێودا هەبوون))
(قەڵای دمدم، ل 35)

سوپای نوستوو ئەشکێنن
تۆڵەیان لێ ئەستێنن
(ع. ح. ب، ل 81)

دڵ شاهینی دیدە بازە مەستی شەرابی نازە
دڵدار و دڵنەوازە، دڵکێش و دڵفڕێنە
(نالی، ل 396)

6- ناوی بکەر پاشگری ((ی)) واتایی (ئەبستراکتی – Abstract) وەردەگرێ و لە مەبەست و واتـای پێـشووی دوور دەکەوێتـەوە و دەبێتـە نـاوی واتـایی وەك: میللـەت فرۆشی، خوێنمژی، سەربەستی، نیشتمان فرۆشی، ئاسنگەری[52]:

سەری ڕاهاتووی، تاجی سەربەستی
کەی ئەنەوێ بۆ زیندان پەرستی
(دیوانی گۆران، ل 187)

ئەگەر میللەت نەکا میللەت فرۆشی
لە خۆی نابینێ زاڵم خێرو خۆشی
(ناڵەی جودایی، ل 69)

7- هەندێ ڕێژەی لێکدراوی بەهۆی پاشگری (ە)وە دەبێتـە نـاوی فەرهـەنگی وەك: ئەسپێ کوژە.

(52) بڕوانە: د. فاروق عومەر سدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، لە ب 2، ب3 (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد) دەرهێنراوە، بەغدا، 975، ل505. لەم ڕێژە ناوە ئەبستراکتییە دواوە، بـێ ئـەوەی ناوی بکەر بهێنێت، بەڵام نموونەکانی زۆری ناوی بکەر و پیشە و کار دەگەیەنن.

بابەتی دووەم

ناوی بەرکار (اسم المفعول- Participle)

ناوی بەرکار: ناوێکی گشتییە لە چاوگەوە وەردەگـیرێ و بکەرەکـەی تێـدا بـەدی ناکرێت و ڕووداوەکەی دەکەوێتە سەر و بەهۆی واتا و بەردەوامی کردەوە کەوتووەکەی سـەری، بـۆی بۆتـە سـیفەت و دۆخێکـی (حاڵـەتێکی)[53] هەمیـشەیی، کـەس و کاتیانیشی تێدا نییە.

بنەواشەکانی پێکهاتنی ناوی بەرکار:

ناوی بەرکار وەکو بنەواشەیەك بە پێچەوانەی نـاوی بکـەر و هـەموو بابەتـەکانی ترەوە بەگشتی لە قەدی چاوگەوە وەردەگیرێت. کەچی ناوی بکـەر ئـەوانی تـر تـەنها ڕێژەیەك یا لە ناوێزەکاندا نەبێت هەر لە ڕەگی چاوگەوە ڕۆدەنرێن.

تائێستا دوو هەوڵی لێژنەی زمان و زانـستەکانی کـۆڕ و وتـارێکی ئـەم دوایـەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین نەبێت، تەنها یەك ڕێژەی ناوی بەرکاریان، ئەوەی کە لە قەدی چاوگی نادیارەوەیە باسکردووە[54].

(53) بۆ ئەم پێناسەیە سوودم لە پێناسەی لێژنەی دووەمی دانانی کتێبی زمان و ئـەدەبی کـوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی بینیوە، هەروەها چەند سەرچاوەیەك دەربارەی (علم الصرف)ی عارەبییم سەیر کردووە کە لە بەشی یەکەمی ئەم باسەدا ناوم هێناون.

(54) بڕوانە: ا- لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 252- 253.
ب- نووری عەلی ئەمین، گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)، ژمارە 111، ل 170.

1- ناوی بەرکاری دارِژاو:

1- بنەواشەی یەکەم: ناوی بەرکار بنەواشەیەکی هەیە زۆر بلاۆ و بەکارهێنراوە، کە لە قەدی چاوگی تێپەڕی نادیارەوە وەردەگیرێ، لەبنەڕەتدا تێپەڕەو بەهۆی پاشگری ((را))ی نادیارێوە دەکرێ بەتێنەپەڕ، وەکو: کوشتن: کوژ + را + ن ــــــــ کوژران

ا- بەلادانی نوونی چاوگی نادیاری و پێوەلکاندنی پاشگری (و)ی بەرکاری بۆ سەر قەدە نادیارەکە، ناوی بەرکاری دروستدەکرێ بەم پێیە لە قەدی چاوگی نادیاری تێپەڕ و بە تێپەڕ کراوەوە بەهۆی ((اندن))ەوە- دەتوانرێ ناوی بەرکاری لە قەدی هەموو ئەم جۆرانەوە وەربگیرێت، ئەمجا چاوگەکە سادە بێت یان دارِژاو.

کوژران: کوژرا + و ــــــــ کوژراو

سوتان: سوتێنران — سوتێنرا + و ــــــــ سوتێنراو، سراو، بوراو، تاشراو، خنکێنراو، برژێنراو، ناسراو، هەڵکراو، بەستراو، پەستراو، نێراو، گیراو، گوشراو.

ئەگەر هاتو رێکەوت ئەو چاوگانەی ڕەگەکانیان ((کە لە پێش حرفان (یادتو) ((واتە پیتەکانی نیشانەی چاوگ)وە (ر)بوو وەکو (کردن، بردن، خواردن، کڕین) بۆ خاتری دوو (ر) کۆ نەبنەوە (ر)ی ئەداتە کە فڕێ دەدرێ))[55]، وەکو بڕین بڕراو، کڕراو، سڕراو، جڕراو، دڕاو... هتد.

ئەم چاوگانە هەندێکیان ناوێزەیان تێدایە لە وەرگرتنی ڕەگەکانیاندا کە ((را))ی نادیاری وەردەگرن دەنگی کۆتایی ڕەگەکانیان دەتوێتەوە و قەدی نادیاری و ناوی بەرکاری دروستدەبێت، وەك: دان، بردن، خستن، کردن... کە بەم شێوەیە ناوی بەرکارییان لێوە ساز دەبێت:

جـ- لێژنەی یەکەمی کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، 1972 باسی رێژەی تری کردووە بەڵام نارێك و تێکەڵە، ل 30.

(55) سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، ل 23. هەروەها لە هەندێ شێوە زاری کوردیدا وەکو هەولێر، رەواندز، کۆیە، دەوترێ بڕدرا، کڕدار، خسترا...

دان: دە + را + و ــــــــ دراو (بە نەمانی (ە))

بردن: بە + را+ و ــــــــ براو (هەمان هۆ)

خستن: خە + را+ و ــــــــ خراو (هەمان هۆ)

کردن: کە + را+ و ــــــــ کراو (هەمان هۆ)

لە شاعیری زمان بڕاو

لە شاعیری دەفتەر دڕاو

(تاریك و روون، ل 157)

بێشکەی منالێ ئاگر تێ بەردان بەسە

ئەتۆم کڕین بەدراوی نان بەسە

(گۆران، ل 415)

بووکی دنیا وەك دەڵێن وابێ حەیاو بێ فەڕ نەبوو

هێندە دامەن هەڵکراو و حیزو ماڵان گەر نەبوو

(حاجی قادر، ل 104)

ئەم رێژەیەی سەرەوە لە هەموو چاوگەکانەوە رۆدەنرێت، بەڵام بۆ چاوگە (واوی)یەکان لەجیاتی (ر)ی نادیاری دەتوانێ (و) وەرگرێت.

وەکو: گروون ــــــــ گرووراو، گرواو. بەڵام لەسەر زمان دووەمیان سوکتر و لەبارترە بۆ دەربڕین. هەروەها (جواو) لە (جوین)ەوەیە.

ب- شێوە لێکدراوەکەی ئەم رێژەیە هەمان پێکهاتنە، بەڵام لە پێش دارِژاوەکەیەوە وشەیەکی واتادار کە بەزۆری ناوە لەگەڵێدا دێت و دەیکات بەلێکدراو، بەڵام لەڕووی واتاو دروستبوونەوە دەکەوێتە ژێر رکێفی قەدی چاوگەکە. هەروەکو لە سەرەوەی ئەم بەشەدا هێمامان بۆ کرد و روونمان کردەوە قەدەکە چالاکتر و بەزاخترە بۆ پێکهاتنی وشە تازەکە.

وەکو: باوك كوژراو، جەرگ براو، نان خوراو، پیێ لیێ خراو، كلیل دراو، دۆبڕاو، دڵ بەستراو، چاكراو، چاو بەستراو، بەشخوراو، ماڵ سوتێنراو، ماڵ دزراو، خانوو روخێنراو، نان خوراو، داگیر كراو...

دوانزه مانگ له یار بڕاویٚ
دوانزه مانگ بۆ یار گریاویٚ
(گۆران، ل 23)

ئەم رێژه لێكدراوییه بەزۆری رووی له واتاوه دەبێته ئاوەڵناو و سیفەتی خاوەنەكانیان هەڵدەگرن.

2- بنەواشەی دووەم:

ا- ناوی بەركار له قەدی چاوگی رووداناوه پاشگری (و) ئەگەر (ئەلفی و یائی) بن و واویش وەكو خۆی دەمێنێتەوه. ئەم رێژەیه بكەرەكانیان دیار نییه، چونكه رووداناویان لەخۆیەوه نابێت و دەبێت هێزێك هەبێت بۆ رووداناویان، كەواته دەبنه (ناوی بەركار)، نەك (ناوی بكەر) وەكو باوه[56]، وەك: مردوو، رزاو، سووتاو، ڕژاو، تۆپیو، خنكاو، پساو، رووخاو، شكاو، سواو، قۆپاو، كولاّو:

تا ئەو زیاتر داگیر كراو
بداته بەر كەڵبەی سواو
(دیوانی گۆران، ل 49)
پشت داڕزاوی قەمچی داركاری
روومەت قوپاوی ئاخی هەژاری
(دیلان، ل 81)

(56) تائێستا ئەم رێژەیه بەكارتێكردنی زمانی عارەبی لەلایەن زمانەوانی كوردەوه به (ناوی بكەر) دانراوه لەگەڵ ناوی بكەری چاوگی گوێزانەوه تێكەڵكراوه به (ناوی بەركار)یان زانیوه، به تەواوی جیا نەكراوەتەوه.

((بڕۆ مردووت مریٚ بمره بۆ خۆت))
(رشتەی مرواری، ل 93)
ئێستری زیندوو، بڵێم، بۆم چاكه، یا مردووم دەویٚ
ئیحتیاجیم زۆره خانم با بڵێم هەردووم دەویٚ
(دیوانی شێخ ڕەزا، ل77)
بۆ وەرزی تازەی گەردن سوور گرتوو
نەورۆز... نێرگسی ئەكرد به سووتوو
(دیلان، ل 328)

ب- بەهەمان رێژەی لقی (ا) رێژەیەكی تر هەیه له قەدی چاوگی تێپەڕەوه به یارمەتی پاشگری (وو —و) دادەڕێژرێت، بەڵام بەكارهێنانی زۆر كەمه، وەك:

كوشتن: كوشت + وو ———— كوشتوو، بردوو، خستوو، كیلاّو، هێناو، دیو... هتد.

ئەم رێژەیه ئەگەر وشەیەكی واتاداری (ناو) بچێته پێشەوەی له دەوری بكەردا رێژەكه دەگۆڕێت به (ناوی بەركاری لێكدراو) ((واته ئەگەر بدرێته دەم بكەرەكانیانەوه))[57].

وەك: گورگ خواردوو، دزبردوو، ئاوخنكاندوو، كرم كوشتوو
دەخاته گەردەنی ئێمه میپالی دابەستوو
گوریسەكەی بەڵەكی صوبح وشام و ناترسین
(حاجی قادر، ل 96)
دەمه و بەهار كەوتۆته دووی
كلاّوی تۆفی با بردووی
(دیلان، ل 251)

(57) بڕوانه: ا- زمان و ئەدەبی كوردی، پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، ل 38.
ب- لێژنەی زمان و زانستەكانی كۆڕی زانیاری كوردی، ل 254.

ئەڵێی سەگی کرم کوشتوو وایە
(لە دەم خەڵکیەوە)

ئەگەر لە دەوری بەرکاریشدا بێت ئەوا لە ناوی بەرکاری داڕژاوەوە دەی گۆڕێت بە (ناوی بکەری لێکدراو)، وەك:

کارکردوو، بەشخواردوو، پیاو کوشتوو، گۆشتخواردوو، نێرککردوو،

وتت ئێمەی گڕی شەڕدیو
بە کۆمەڵ لە خاکا رزیو
(دیلان، ل 66)

ناکامی ئەیام کامەرانیم ڕۆ
بەرنەخواردووی زیندەکانیم رۆ
(پیرەمێرد، ل 315)

ئەم ڕێژەیەی سەرەوە کەمن بە وشەی مردوو (جامد- ناودەبرێن لەبەر زۆر بەکارهێنانیان لەکاتی خۆیدا بەر لێشاوی گۆڕینی زمانەکە کەوتوون. ئەم ڕێژەیە چەند وشەیەکی کەمی لێ بەکاردێت وەکو: (کردوو، خستوو، بردوو) ژمارەیان زۆر نییە، بەڵام وەکو دەستوور لە چاوگەکانەوە دروستدەبن، بەڵام بەکارهێنانیان زۆر کەمە و تەنها ئەو ژمارە کەمەن ئەوانەش یا بەکارتێکردنی زمانێکی تر وەکو (زمانی فارسی)(58).

بەشی دووەمی نموونەکانی ڕێژەکەی سەرەوە کە بەهۆی ناوە بەرکارەکەی پێشیانەوە بوونەتە (ناوی بکەری لێکدراو) جیاوازی لەگەڵ ئەو ناوە بکەرانەی لەگەڵ چاوگی لێکدراوەوە پێکدێن، هەیە. وەکو: پیاوکوژ، سەرتاش، گۆشتخۆر، پەنجەرەشکێن، ئەمانە سیفەتێکی هەمیشەیی و بەردەوامیان گرتۆتە خۆیان، بەڵام

(58) دکتۆر وریا عومەر ئەمین لە رۆژی 1987/10/27 لە بەغدا لە کۆلێجی پەروەردە- بەشی کوردی لە بارەی ئەم جۆرەی ناوی بەرکارێوە، ئەوەی بۆ روون کردمەوە.

ڕێژەکەی سەرەوە، وەکو (پیاو کوشتوو، گۆشتخواردوو، پەنجەرە شکاندوو) سیفەتێکی کاتییان هەیە(59).

بنەواشەی سێیەم: ناوی بەرکاری جۆرە ڕێژەیەکی هەیە لە قەدی چاوگی تێپەڕ پاش لادانی نوونی چاوگەکەی و پێوە لکاندنی پاشگری ((ە)) پێکدێت. ئەم پاشگرە بەکار و بەهێزە و دەورێکی یەکجار چالاك دەبینێ لە وشەسازی کوردیدا و وشەی تازە و جۆر بەجۆر دەهێنێتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە، کە بۆ واتاو مەبەستی تازە بەکاردەهێنرێت لە داڕشتن و لێکدانی زمانی کوردیدا(60). بۆ ناوی بەرکار لە چاوگی سادە و داڕژاو و لێکدراوەوە، وەك:

کوشتن: کوشت + ە= کوشتە

بەستن: بەست +ە= بەستە

لەسەر ئەم شێوەیە ناوی بەرکاری داڕژاو بەزۆری لە چاوگی (تائی و دالی)، هەروەها بەکەمیش لە قەدی (یائی، ئەلفی) دروستدەبێ، ئەم ڕێژەیە لە دەقە کۆنەکاندا زۆر بەکارهاتووە، بەڵام لای ڕێزمان نووسان تازەیە(61).

خستە، کردە، پۆشتە، بردە، نیشتە، هەڵاتە، پاراستە، خواستە، ڕەهەندە، ناردە، سپاردە، پەستاوتە، بژاردە، هەڵبەستە، گرتە، هەڵگرتە، چاوبەستە، کارکردە، داخستە، راسپاردە، بڕیە، شێلە، بەرهاویشتە، قەول و بڕیە، زگەدڕیە.

کردەی ئەوە و بردەی شەماڵ.
(پەندی پێشینان، ل112)

بە حەقی جەوری هەیاسەی زەڕ و کاکۆڵی سەری
دڵی گوم گەشتەیی من کوشتە بێ پشت و کەمەرە

(59) بڕوانە: لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کوردی، سەرچاوەی پێشوو، ل 55.

(60) بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، گۆڤاری (رۆشنبیری نوێ)، ژ 111، ل 169.

(61) بۆ ئەم ڕێژەیە بڕوانە: ا- پەراوێزی (55) هەمان سەرچاوە، ل 252، 253.
ب- پەراوێزی (55، ب) ل 170. هەردوو سەرچاوەکە باسی ڕێژەکەیان کردووە.

(نالی، ل 414)
خەڵکی دنیا ڕازی دڵداری بەبێ تەل پێك دەڵێن
راسپاردەی لاو و کیژی کوردە ئێستاکەش شنە
(تاریك و روون، ل 69)
وەحی ئەو بەند و باسەم
کردە و کۆشە و کاسەم
(دیلان، ل58)

بنەواشەی چوارەم: هەندێ ناوی بەرکار لە ئاوەڵفرمانی شوێنێوە، بەتایبەتی (بەر، بن) لەگەڵ ڕەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕ دروستدەکرێن، بەڵام (بەر) نزمایی دەگەیەنێ و بەمەرجێك ((لەگەڵ کارەکە یەك ئیتجاهیان هەبێت))[62]: بەرکوت، بەرپرس، بەرکوڵ، بەرکەن، بن کێڵ، ... هتد.
ئەم ڕێژەیە لەڕووی پێکهاتنەوە لێکدراوە.
((فەرموو، جارێ بەرکولێکی بکەن، تاقلیانە شوانەکە پێدەگا)).
(قەڵای دمدم، ل 67)

تایبەتییەکانی ناوی بەرکار
1- ناوی بەرکار وەکو ناوێکی گشتی بەکاردێت لە نووسین و ئاخاوتنی کوردیدا وەك:
((ڕەنگە تۆ وا بزانیت من نووسراوت بۆ ئەنێرم وەك هەموو چەشنە نووسراوێك))
(ڕۆژی نوێ، ل 25)
2- ناوی بەرکار توانای وەرگرتنی ئاوەڵفرمانی (نە)ی هەیە.
وەك: نەبڕاو، نەخواردوو، نەسووتاو، نەبرژاو.

(62) بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو کە لە پەراوێزی (54)دایە، ل 256.

دوور و درێژی ڕێگەی تێکۆشان
وەچەی نەمردووی کاوەی قارەمان
(دیلان، ل 330)
3- لەڕووی بەکارهێنانەوە دەبێتە ناو و بەکارهێنانی بەو چەشنەیە، کە لە خاڵی یەکەمدا خستەڕوو، بەڵام کە بووە تەواوکەری ناوێك یا ڕاناوێك ئەوکاتە وەکو ئاوەڵناوێك لە ئاخاوتن و نووسیندا بەکارە[63]، وەك:
مریشکی برسی ئاشی ئاوبردوو لە خەوا ئەبینێ.
(پەندی پێشینان، ل 128)
بە جووت هەردوو باوك کوژراو
تك تك.. خەمان تکا لەچاو
(گۆران، ل320)
4- وەکو ناوی ئاسایی دەبێتە تاك و کۆ و نیشانەی ناسراو نەناسراو وەردەگرێت. وەکو ئاوەڵناویش پلەکانی بەراورد (تر، ترین) وەردەگرێت.
بەداخی باوك کوژراوان
بە هەنیسکی هەتیو باران
(ناڵەی جودایی، ل 33)
لە ماڵی ناسراوەکە یا نانو ماست ئەخوا
(رشتەی مرواری، ل 89)
زیندوو هات بەفێڵ مردوویەکی ناشت
بەری دارەکەی ئادەمی لێ ناشت
(پیرەمێرد، ل 440)

(63) بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، ل31.

5- دەبنە ئیدیەم وەکو: دۆبڕاو، سەرلێ شێواو، دڵبەستراو، شول لێ هەڵکێشراو، چاوبەستراو، دڵبڕاو.

سەر لێ شێواو
وەك نێچیری ڕێ لێتەنراو
(دیلان، ل311)

لە هەق بێزار و دڵ بەستەی ریایی
یەکەم تۆ چینی کێڵگەی بێ وەفایی
(ناڵەی جودایی، ل 54)

6- دەبێـە زاراوە، وەکو: هەڵبژاردە، ڕاسپاردە، پاشەکەوت.

((ڕاسپاردەی باب و باپیرانە دەبێ ئەو نیشتمانە بپارێزین...)).
(قەڵای دمدم، ل 75)

پاشکەوتی جۆ بەکەم مەژمێرە
خواردنی چوار پێ و دوو پێیە لێرە
(پیرەمێرد، ل 216)

کردەم بردەی کۆمپانی بوو:
هەم ڕەنجم چوو هەم نەوتم چوو
(گۆران، ل 273)

بابەتی سێیەم

ناوی چاوگ (اسم المصدر: Noun Action)

ناوی چاوگ ئەو ناوانەن کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و واتای تەواوی چـاوگەکانیان هەڵدەگرن، بەڵام وەك چاوگ ڕوودان و کردنیـان تێـدا نییـە[64] و بـەهۆی واتایانـەوە دەزانرێ ناون و بوونی سەربەخۆیان نییە و لەشتی تردا هەن. لەم ڕووەوە لەناوی واتایی نزیکدەبنەوە. بۆیە پێی دەوترێ (ناوی چاوگ) چونکە لە چاوگەوە وەردەگیرێ.

بنەواشەکانی داڕشتنی ناوی چاوگ

ناوی چاوگ بە چەند ڕێگایەك ڕۆدەنرێ:

1- بنەواشەی یەکەم: هەندێ ناوی چاوگ لە قـەدی چـاوگ و پاشـگری (ا ر) لـە چاوگی (تائی، دالی، یائی، واوی، ئەلفیش بەکەمی) پێکدێن. ((بە زۆریش ئەم (ار)ە لەگەڵ تێپەڕدا دێت))[65]. پاشگری (ار) لە تێپەڕەوە ناوی چـاوگ و لـە تێنەپـەڕەوە ئاوەڵناو پێکدەهێنێت، وەك (مردار). ئەم ڕێژەیەی ناوی چاوگ (یائێکانی) لـە نـاوی بکەری ڕێژەی (کرِیار) دەچێت، بەڵام لە قەدی چاوگەوە دروسـتدەبێت، هەرچـی نـاوی بکەرەکەیە لە ڕەگ و پاشگری (یار)ەوە.

چاوگ	قەدی چاوگ	پاشگری	ناوی چاوگ
پرسین	پرسی	ار	پرسیار
دزین	دزی	ار	دزیار
کوشتن	کوشت	ار	کوشتار
کردن	کرد	ار	کردار

(64) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، 258.

(65) مەسعوود محەمەد، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ 111، ل 228.

بەپێی ئەم ڕێژەیەی سەرەوە وەکو دەستوورێك ئەم وشانەش هەن، وەکو: بڕیار، ناسیار، وتار، کە لە چاوگی (بڕین، ناسین، وتن)ەوە وەرگیراون.

لەم ڕێژەوە دەتوانرێ بەپێوانە وەکو دەستوورێك ئەم ناوە چاوگانەی لێوە وەرگیرێن: بەستار، پەستار، دروار، مشتار، ڕستار، دیدار (دیتار)

دروواری ڕێکە، بەستاری، مەحکەمە، مشتاری شیرینە[66].

من لەناو (جاما) بە دیدار شاد ئەبم
هەر بۆنی گیان و دڵ ئازاد ئەبم
(دیلان، ل387)

((ئەوە ماوەیەکی زۆرە لە دیداریان بێ بەشم..))
(تاریك و روون، ل 26)

بنەواشەی دووەم:

ناوی چاوگ جۆرێکی تری هەیە، کە لە ڕەگی تێپەڕ و تێنەپەڕ و پاشگری ((ە))ەوە پێکدەهێنرێت، وەك:

چاوگ	ڕەگی چاوگ	پاشگر	ناوی چاوگ
نالێن	ناڵ	ە	ناڵە
کۆکین	کۆك	ە	کۆکە
کێشان	کێش	ە	کێشە
دزین	دز	ە	دزە[67]
پرسین	پرس	ە	پرسە

(66) ڕۆشنبیری نوێ ژ (111) ل 228 ئەشێ وەکو دەستوور ڕۆبنرێن.
(67) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 260.

بەپێی ئەم شێوە دروستبوونە، ئەم ناوە چاوگانەش لە زمانی کوردیدا هەن و لە گفتوگۆ و نووسیندا بەکارن وەکو: جمە، خشە، کڕە، لەرزە، فڕە (لە فڕینەوە)، هێڵە (لەهێشتن)، چەشە (لەچێشتنەوە)، ژمارە (ژمێرە) لە (ژماردن)ەوە.

تەمز خەڵقی دێ لەسەر فرمانن
خەریکی کێشە و شەن و خەرمانن
(دیوانی گۆران، ل 142)

ئاشتی کتك و مشك پرسەی بەقاڵە
(پەندی پێشینان، ل11)

تا لە مەکتەب ئەو مەهەم دی مەشقی ئەلف و بێ دەکا
چاوەکەم بوویتە دوێت و گریە سورخی تێ دەکا
(حاجی قادر، ل 46)

مەقالاتی جوان عیلمی ژمارە
بۆ هونەری ئەو یەك هەزارە
(نەجمەدین مەلا، ڕۆژی نوێ، ژ (7)، ل 69)

ئەم ڕێژەیە بەوە لە (ناوی بەرکار)ی وەك (کوشتە، گرتە) جیا دەکرێتەوە کە:

یەکەم- ئەم ڕێژەیەی (ناوی چاوگ) لە ڕەگی چاوگەکەی و پاشگری ((ە)) پێکهاتووە، لە حاڵێکدا ئەم شێوە ناوە بەرکارەی سەرەوە لە قەدی چاوگ و پاشگری ((ە))ەوە دروستدەبێت.

دووەم- ئەم جۆرە (ناوی چاوگ)ەی سەرەوە لە تێنەپەڕ و تێپەڕەوە وەردەگیرێت، کەچی ئەو شێوەیەی (ناوی بەرکار) تەنها لە قەدی تێپەڕەوە ڕۆدەنرێت.

ئەم شێوە پێکهێنانەی ناوە چاوگییەی سەرەوە لەو دەنگە سروشتییانەشەوە بەرچاو دەکەون کە بوونەتە ڕەگی چاوگە بەتێنەپەڕ کراوەکانیان وەکو:

باڕاندن: باڕە، نالاندن:ناڵە، هەروەها شیڕە، زرمە، گرمە، حیلە، هاژە، خرتە، کرتە، جریوە، هاڕە، چرکە، نرکە، جووکە، قاڕە، باڕە، بۆڕە، جۆش، خرۆش... هتد.

گرتمانە دەس (مەشخەڵ) بۆڕێ
لەو نرکەی تۆپانەی کەدێ
(دیوانی گۆران، ل 440)

خۆش خۆشیتە کراسەکەت چیتە
بەزیڕە بمری چ واعدەی شویتە
(فۆلکلۆری دەسنووس)

ئەم دەنگە سروشتیانە لە زمانی کوردیدا وا دەرەکەوێت لە سەرەتای پەیدا بوونیانەوە (ئاوەڵناو) بووبن و وەسفی دەنگی خاوەنەکانیان کردبێت یا دەنگی دیاردەیەکی سروشتی وەك (باران، با، ئاو...) یا هی ئاژەڵیان نیشان دابێ وەکو: دەنگی بۆڕ، دەنگی خرت، دەنگی قیڕ، دەنگی فیك، دەنگی جیك، کە هی (مانگا و مشك و بۆق و دەنگی مرۆڤ و هی بەچکە پەلەوەر) بن، ئەمجا سەربەخۆ بوونەتە ناو بەهۆی پاشگری ((ە))وە- کە ئاوەڵناو دەکاتە ناو وەکو: بۆڕە، قیڕە، خرتە، فیکە... هتد، پاشان لەلایەن مرۆڤەوە شێوەی چاوگ و فرمانەکەشیان وەکو (بۆڕاندن- بۆڕاندی) گرتۆتە خۆیان. نموونە:

(ئازادی دگان گڕ: گڕ: ئاوەڵناوە)

بنەواشەی سێیەم:

لەڕەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕی (یائی، تائی، ئەلفی)یەوەش بە لابردنی نیشانەی چاوگ وەردەگیرێت[68].

وەك: دزین ـــ دز، پرسین ـــ پرس، خەوتن ـــ خەو، سووڕان ـــ سووڕ، ترسان ـــ ترس، ترشان ـــ ترش، بڕین ـــ بڕ، کۆشین ـــ کۆش، کێشان ـــ

(68) ئەم ڕێژەیە لە هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل 260 و هەروەها زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی سێیەمی ناوەندی، ل 33 بەکەمی و بێ ڕوونکردنەوە باسکراوە.

کێش، ڕۆیشتن ـــ ڕەو، مژین ـــ مژ، کش لە (کشانەوە)، چەشتن (چێشتن) ـــ چەش (چێژ)، دڕین ـــ دڕ، ئێشان ـــ ئێش، گیران ـــ گیر... هتد.

بەناڵەی بەکوڵ بەگریان
بەسینك کوتان، بەڕوو ڕنین
(ناڵەی جودایی، ل 34)

قەولم دابەتۆ وام زانی مەردی
نەمزانی بۆمن هەر ئێش و دەردی
(فۆلکلۆر، دەسنووس)

نیازی وایە چاو سووری شەڕ
ئاشی پیلان بخاتە گەڕ
(دیلان، ل 66)

(حاجی) وەك دڵ تۆ بەگریە بەشوێنی مەکەوە
ئاسکێکە بە بەزین و بەهەرا نایەتە گیڕ
(حاجی قادر، ل 65)

ئەی نەتەوەی کاوەی زنجیرە قەف قەف بڕ
ڕۆژی نەورۆز دای بە هەوری زستان دڕ
(گۆران، ل 309)

بنەواشەی چوارەم:

هەندێ (ناوی چاوگ) هەیە لە ڕەگی چەند چاوگێکی تێپەڕ و تێنەپەڕەوە بە یارمەتی پاشگری (ست، شت، ش)[69]ەوە وەردەگیرێن، وەکو:

بڕین: بڕ + شت ـــ بڕشت

(69) ئەم ڕێژەیە لە کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی سێیەمی ناوەندی، 1970، ل 32. هەروەها لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕەوە، سەرچاوەی پێشوو، ل 260. باسکراوە، بەڵام تەنها بەسێ چوار نموونە و بێ لێدوان.

کۆشین: کۆش + ش ـــــ کۆشش (کۆششت- ئەمەیان کەمە)

زانین: زان + ست ـــــ زانست یا لە (زانستن)ەوە

بەم پێیە ئەمانەش دروستدەبن وەکو: خورشت، ڕەوشت، جۆشش، خارشت، ئاڵشت (لە — ئالآنەوە)، گەردش (لـە گەردانـەوە)، سـپارش، پەرسـتش، درشـت، بڕسـت، بەخشش، توانست.

روخاندی گەردشی گەردون لە هەرجێ ئاستانێ بوو
سوتاندی چەرخی دوون پەروەر لە هەر کوێ ئاشیانێ بوو
(شێخ ڕەزا، ل33)

ئێستاکە لە پاش بووردنی شەش ساڵە بەعەودەت
دڵشادم و تۆ دەم دەم ئەکەی پرسشی حاڵم
(گۆران، ب، ل49)

رۆژی پڕ لە زانست، پڕ لە فەننی جوان
کتێب، رۆژنامە، هەیکەل و مەیدان
(گۆران، ل 190)

دێم هەتا هەمبێ بڕست و بیرو هۆش
گەر گلاشم، کوردەواری و ئێوە خۆش
(نالەی جودایی، ل 24)

هەر جوگە و جۆباری کەوا سوور و سوێربێ
جێی جۆششی گریانی منە خوێن نەڕژاوە
(نالی، 55)

هەندێك شێوەی تری (ناوی چاوگ) هەیە، کە جۆر بەجۆرن و کـەمن و بەدەگمـەن لەسەرچاوە رێزمانییە کوردێکاندا ناویان بە ناوی چاوگ هێنراوە بەڵام لەڕووی واتـاوە دیارە کە واتایەکی روونی چاوگەکەیان دەدەن و کات و رووداویشیان تێدا نییە، وەکو:

(کردەوە) لـە (کـردن)ەوە، هـەروەها پەڕینـەوە، کڕینـەوە، سـڕینەوە، چـوونەوە، بڕینەوە، هەروەها خۆراك، پۆشاك، خواردەمەنی، خواستەمەنی.

کەڵکی بۆ خۆی و بەشەربێ، خادیمی راستی وەتەن
های و هۆیی بێ سەمەر هەر کردەوەی شێتانەیە
(بێکەس، ل 38)

رۆژی پڕ لە خۆراك بۆ گیان و بۆ لەش
رۆژی پڕ لە ئافرەت، پڕ لە باغچەی گەش
(گۆران، ل 190)

تایبەتییەکانی ناوی چاوگ

ناوی چاوگ ئەم تایبەتییانەی خوارەوە دەگرێتە خۆی:

1- ناوی چاوگ وەکو نـاوێکی ئاسـایی بـەکاردەهێنرێت و نیـشانەی ناسـراو و نەناسراوی وەردەگرێت، بەڵام (ان)ی کۆکردنەوە وەرناگرێ، چونکە نابێتە کـۆ و خـۆی چەمکی دەبەخشێ و وەکو ناوێکی گشتی وایە. بۆ نموونە: کوشتارەکە لەکێشا نەبوو. کوشتاریان لە دوژمن کرد. کوشتارەکە دوایی نایەت. بەڵام ناتوانین بڵێین (کوشـتاران، پرسیاران، خەوان، کۆکان، کەچی لەگەڵ (ەکـە)دا کۆدەکرێتـەوە وەکـو: پرسـیارەکان، خەوەکان.

2- ناوی چاوگ دەبێتە زاراوە، وەکو: کوشتار، بڕیار، زانست، وتار... هتد.

پەردە و تارای سوور بەرن بۆ ئەمیر
بڵێن پاش کوشتار هێشتا تۆی دڵگیر
(پیرەمێرد، ل 102)

رەواجی کوانێ لای خەڵقی وتار و شیعری پڕ مەعنا
گەلێ کەس پێکەنینی دێ بە گوفتار و دەم و لەوسم
(بێکەس، ل 139)

3- ناوی چاوگ ڕێژەکەی کە لە تێنەپەڕەوە وەردەگیرێت دەبێتە ئاوەڵناو، وەکو: مردار، بەڵام بە پاشگری (ی) دەبێتەوە (ناو)، وەکو (مرداری).

بۆ قەسابییەك بزنێك مردار مەکەرەوە.

(پەندی پێشینان، ل29)

4- ناوی چاوگ (ی) واتایی (ئەبستراکتی) وەرناگرێت، چونکە خۆی چەمکی واتایی دەبینێ، بە پێچەوانەی ناوی بکەرەوە کە بە (ی) واتایی دەبێتە (ناوی واتایی). هەرچەندە وشەی وا هەیە کە (ناوی بکەر)ە، وەکو (زانیار) بە (ی) دەبێتە ناوی واتایی، بەڵام کراوەتە (ناوی چاوگ)[70].

دەتوانین بڵێین (میللەت فرۆشی، کڕیاری، فرۆشیاری، زانیاری) ناتوانین بڵێین (کوشتاری، خەوی ... هتد). ناوی چاوگ لەبەر ئەوەی لە چاوگەوە وەردەگیرێت جیاوازە لە ناوی واتایی.

5- هەندێ ڕێژەی ناوی چاوگ ئەگەرچی وەرگیراوە و لە چاوگیشەوە وەردەگیرێ، بەڵام لەڕووی پێکهاتنەوە بە سادە دادەنرێ، وەکو ئەوانەی تەنها لەڕەگی چاوگەوەن وەکو: پرس، خەو، ترس... هتد.

6- نابنە ئیدیەم، چونکە شێوەی پێکهاتنی لێکدراو و فرەیزو... یان نییە، تەنها سادە و داڕژاون. وەکو: وتار، بڕیار، خەو، کۆشش، ناڵە... هتد.

7- ناوی چاوگ جیاوازە لە چاوگ، چونکە چاوگ یەك ڕێژەی دیاری هەیە و واتای ڕوودان و کردنی تێدایە، بەڵام ناوی چاوگ تەنها واتای چاوگەکەی هەڵدەگرێت نەك لەڕووی کردارەوە (عملیە، پرۆسێس).

(70) لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری، بەلایەوە ناوی چاوگ شێوەی لێکدراوی هەیە وەکو (پەلەفڕە، بوومە لەرزە، جێ گۆڕکە، سەرسووڕکە، چاوشارکێ، هەڵپەڕکێ) بەڵام لەراستیدا ئەوانە ناوی فەرهەنگی و هەندێکیانیش (ناوی یارین) کە بابەتێکی تایبەتین و جیاوازن لە ناوی چاوگەوە، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل 261.

«بابەتی چوارەم»
ناوی جێگا (اسم المکان- Locative)

ناوی جێگا ئەو ناوانەن کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن و شوێنی ڕوودانی فرمان لە ئیش و کارێکی تایبەتییدا دیاری دەکەن و تایبەتن بە ئیشێکی دیاری کراوەوە نەك بۆ زۆر شت.

بۆ نموونە: ڕوانگە: شوێنی ڕوودانی سەیرکردن و ڕوانینی تایبەتییە تەنها بۆ ئەو ئیشە. بەڵام ئەو ناوە جێگایانەی کە لە ناوەوە پێکدەهێنرێن، بە پێچەوانەی ئەوانەی لە فرمانەوەن بۆ شوێنی گشتین و ئیش و کاری جۆر بەجۆر و جیاواز لەیەکتری تیادا دەکرێت.

ناوی جێگا لە زمانی کوردیدا بەهۆی پاشگری ((گە، گا، ە ن))ەوە دروستدەبێت، بەڵام ((گە)) لە هەر هەموویان چالاکترە. بێجگە لەوەش (گە، گا) لەڕووی بەکارهێنانەوە جیاوازیان هەیە ((گە)) زیاتر گونجاو و لەبار و موسیقی ترە بۆ پێکهێنانی ناوی جێگا لە چاوگەوە، چونکە لە دەربڕیندا سوکترە، وەك: چمگە، ڕوانگە، فڕگە، سپرگە. کەچی ((گا)) لەگەڵ (ناوی جێگا) کە لە ناوەوە پێکدەهێنرێت گونجاو و سوکترە. وەکو: سەربازگا، ئوردووگا، لەشکرگا، سەیرانگا... کەچی (ڕوانگا، فڕگا، سپارگا، خولگا، پرسگا، ئاوڕووگا... هتد لەسەر زماندا نارێك و قورسە.

مامۆستا جەمال نەبەز پێشنیاری کردووە ((.. لە زمانی کوردیی ئەدەبیدا هەر تەنیا پاشگری ((گە)) بەکار بهێنرێ باشترە))[71] بێ ئەوەی ئەم جیاوازییە روون بکاتەوە.

(71) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل 63.

بنەواشەکانی دارِشتنی ناوی جێگا:

1- بە زۆری لە ڕەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕی گوێزانەوەدا بە پێوەلکاندنی پاشگری ((گە)) بە کۆتاییەوە ناوی جێگای دیاری کراو دروستدەکات:

چاوگ	ڕەگ	پاشگر	ناوی جێگا
جمین	جم	گە	جمگە
کێڵان	کێڵ	گە	کێڵگە

بەم پێیە ئەمانەش پێکدەهێنرێن ئاورۆگە، سازگە، ڕوانگە، فرۆشگە، خولگە، پارێزگە، گیرگە، پەڕگە، سپارگە (سپێرگە، سپرگە)، پرسگە، پاڵێوگە، گەوزگە، ڕێژگە، خزگە، شۆڕگە، خەوگە، سووڕگە، ڕێسگە (ڕێستن)، هەڵدێرگە (هەڵدێر، لە هەڵدێرانەوە)، بارگە (لە بارینەوە). حەسێنگە (حەسانەوە)، شارگە (لە شاردنەوە — حەشارگە).

فرمانێك.. قەی ناکا قورسیش بێ بەشانم
لەژێریا لێك دەرچێ گشت جومگەی ئێسقانم
(دیوانی گۆران، ل 200)
ئاشقی کیژێکی بوومە
ماریان وا لە پەڕگەیە
(فۆلکلۆر، ل 157)
تەدارەکەم دەگرت، بارگە وبنە، چەندم ڕەنگین دەکردنەوە نۆکەرە.
(تحفەء مظفریە، ل 280)
ئەوی تریان خەریکە هەڵدەوێژێری لە کێڵگەی بەرد
یەکێك ماڵوو دەگایەك دادەچێنێ تازەشینا وەرد
(تاریك و روون، ل60)

2- هەندێ ناوی جێگا هەن بە کەمی لە تێنەپەڕ و تێپەڕ بەلادانی نیشانەی چاوگەکەیان و لکاندنی پاشگری (ە ن، ێن) یا لە ڕەگی چاوگی بە تێپەڕ کراو بەهۆی (اندن)ەوە، وەردەگیرێن. وەك:

ڕێشتن (ڕشتن): ڕێژ + ەن ——— (ڕێژەن)[72]
سووتان: سووتێ + ەن ——— سووتەن (بەتێچوونی بزوێنی (ێ)ی ڕەگی چاوگەکەی.
ڕووتانەوە: ڕووتێ + ەن ——— ڕووتەن (بە هەمان هۆ)
چەقاندن: چەقێن
بوژانەوە: بوژێ + وێن ——— بوژوێن ((بژوێن) هەمان هۆ)
بەستان: بەست + ێن ——— بەستێن
کڕاندن: کڕێن

شەقاوی ئاسك و ڕەوتی لەڕووتەن
لەگەڵ یەك تێکەڵ و پێکەڵ ئەبینی
(دیلان، ل 341)
ئاو هەڵدێر، خوڕێن، گۆمی مەند
کێڵگە، بەیار، بژوێن، زەمەند
(تاریك و روون، ل 223)
دێم بەرە و لێر و چڕو بەستێن چۆم
دێم بەرە و بژوێن و زەنوێر و زەمەند
(ناڵەی جودایی، ل 23)

(72) لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، سەرچاوەی پێشوو، ل 263. بێ لێدوان تەنها سێ نموونەیان خستۆتەڕوو.

ڕێژەی تر هەیە کە لە چاوگی داڕژاوی تێپەڕ و تێنەپەڕەوە بەلادانی نیشانی چاوگ و دوای هەندێ گۆڕان و دەنگ سوانەوە، پێکدێن و بەکەمیش هەن بۆ (ناوی جێگـا)، وەکو:

هەڵدێران: هەڵدێر، کەندن ـــــــ کەند، هەروەها (بنکە) لـە (بـن کەنـدن)ەوە، کەندن: کەند + ەڵان ــــ کەندەڵان.

ئاودز لە (ئاودزین)ەوە هاتووە.

هەروەکو وشـەی (دەسـتاڕ، جۆمـاڵ) کـە لـە بنـەڕەتی خۆیـان (دەسـت هـاڕین، جۆگەماڵین)ن دوور کەوتوونەتەوە و چەند دەنگێك لێیانەوە سواوە و تێچووە، ئەمجا ئەم شێوەیەی کە ئێستا هەیانە، بۆ سووکی و دەربڕین و گفتوگۆیە لە زمانەکـەدا. وەکـو دیاردەیەکی گشتی هەموو زمانەکانی جیهان لە سەرەتای پەیدابوونیانەوە وشـەکانیان بریتیی بووە لە کەرتی درێژ و گران و پاشان وردە وردە لەگەڵ پێشکەوتنی زمانەکـەدا لە پەرەسەندندا بەرە و کورت کردنەوە و سوکی و ئاسانی هاتووە[73]. نموونە:

گەڕان کێو و چیاو ئەشکەوت و زەندۆڵ
گەڕان کادێن و کەندوو و ئاخوڕو هۆڵ
(ناڵەی جودایی، ل 86)

ڕێگە سەخت و پڕ لە کەند و هەڵدێرە و گەورە
هەردەبێ ببزووم، دەبێ بکشێم، وچانی نەدەم
(ناڵەی جودایی، ل 37)

مەنفەز و درز و ئاودزی هەرچەند
دەیگرم، دەیکوتم، بەدەست و بەپێ
(دیوانی شێخ ڕەزا، ل 52)

(73) مستەفا قەرەداغی – سالار، زمان چییە؟ و چۆن پەیدا بووە؟ چاپخانەی کامەران، سلێمانی، 1958، ل 18.

ڕێژەیەکی کەم بەکارهێنراو هەیە لە قەدی چاوگەوە بە یارمـەتی پاشـگری (گـە، گا، مان، خانە) ناوی جێگە پێکدەهێنێت وەکو ڕێژەی (پەرستگا):

خوێندن: خوێند + گە ـــــــ خوێندگە
زانستن: زانست + گە ـــــــ زانستگە (زانستگا)
نیشتن: نیشت + مان ـــــــ نیشتمان
گرتن: گرتوو (ناوی بەرکارە) + خانە ـــــــ گرتووخانە

تایبەتییەکانی ناوی جێگا:

ناوی جێگا ئەم تایبەتییانەی هەیە:

1- وەکو ناوێکی ئاسایی وایە، بەڵام بەوە جیا دەکرێتـەوە کـە شـوێنی ڕوودانـی فرمان پیشان ئەدات بۆ کار و کردەوەیەك.

لە کۆشك و گرتووخانە دەرکە بەستە
یەکێك مەستە، هەزاران زار و خەستە
(ناڵەی جودایی، ل 92)

2- نیـشانەی ناسـراو و نەناسـراوی وەردەگرێـت. وەك: فرۆشـگە، فرۆشـگەیەك، جمگە، جمگەکە: ئازاد جمگەکەی شکاوە، بەڵام بەکارهێنانی کەمە لە دەقەکاندا.

3- کۆدەکرێتەوە، بەڵام زیاتر لەگەڵ نیشانەی ناسراوی (ە کە)دا چالاکترە، وەك: فرۆشگایان، فرۆشگاکان، فرۆشگەکان، لەگەڵ (ان)دا کە دەگۆڕێت بە ((گا)) هەروەها ڕوانگە ـــــــ ڕوانگایان، ڕوانگەکان، پارێزگە، پارێزگاکان، پارێزگەکان.. هتد.

4- ناوی جێگای هەندێکی وەکو زاراوە بەکاردەهێنرێت، وەکو ڕوانگـە، سـازگە، خولگە، زانستگا.

نەخوێندەواری نەمابێ لەناو دانیشتووان
دەیا زانستگا دروستکرابێ لە کوردستان
(م. م. ك، ڕۆژی نوێ ژ (2)، ل17)

«بابەتی پێنجەم»

ناوی ئامێر: «اسم الآلە- Instrument»

ئەو ناوانەن کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن وەکو ئامێرێك بۆ جێبەجێ کردنی ئیش و کار بەکاردەهێنرێن لەلایەن مرۆڤەوە.

ناوی ئامێر یەکێکە لەو ناوانەی چ بەگشتی و چ بەتایبەتی لە چاوگەوە بەدەگمەن نەبێت — ناوی جێگاش هەر بەو شێوەیەیە- لێکۆڵینەوەی لەسەر نەکراوە و باسی تایبەتی لە بارەوە نەنووسراوە و هەر لەژێر بابەتی ناوی ئاساییدا لێوەی کۆڵراوەتەوە. لە کاتێکدا پێویستی بە لێدوانێکی سەربەخۆ هەیە لەژێر باسی ((ناوی ئامێر))دا تا بتوانرێ لە رێگای پێکهاتن و دروستبوونیانەوە بەرچاو بخرێت و یەکەیەکەی رێژەکانی بدۆزرێتەوە.

بەڵام بایەخ نەدان و کەم لێکۆڵینەوە دەربارەی ناوی ئامێر و نەبوونی وشە و زاراوە بۆ ئامێری داهێنراوی تازە هۆی دواکەوتوویی پیشەسازییە لەلای کورد لە چاو میللەتە پێشکەوتووەکانی جیهان کە لە بواری جۆربەجۆری پیشەسازیدا سەرکەوتوون، دەنا هیچ زمانێکی جیهان نرخی لە زمانی میللەتێکی تر زیاتر نییە و هەموو زمانێك رادەی بارودۆخی میللەت و وڵاتەکەی وای کردووە لە چ جۆرە وشەیەکدا دەوڵەمەند بێت ((ئەگەر هاتبایە لکە بێ ئەژمارەکانی زانست و پیشەسازی و تەکنیك کە سەرچاوەی داهێنانی جۆرەها دروستکراوی سەر سووڕێنی وەکو فڕۆکە و کۆمپیوتەر و کەشتی ئاسمانین بە زمانی کوردی و لە مێشکی کورد و بۆ ساختمانی کورد رسکابان ئەوسا زانای کوردیش بە ئاسانی زاراوەی (ناوی ئامێر) لەبارەی بۆ هەزاران هەزار ئامێری ورد و درشتی ئەو دروستکراوانە دادەنا، هەروەك لەخۆوە فەلاحی کورد زاراوەی بۆ وردە ئامرازی کاروباری جووت دانا، هەروەهاش خەرەك رێس و وەستای ئاش))[74].

(74) مەسعوود محەممەد، زاراوە سازیی پێوانە، سەرچاوەی پێشوو، ل 221.

لە خوارەوە شێوەی پێکهاتنی (ناوی ئامێر) و رێژەکانی دەخەینەڕوو، بەپێی بوونی ئەو رێژانەی کە هەن و یا دەشێن ببنە ناوی ئامێر لە زمانی کوردیدا:

1- ناوی ئامێری داڕێژراو:

بنەواشەی یەکەم: لە رەگی تێپەڕ و (بەدەگمەن تێنەپەڕ) و پاشگرەوە دروستدەکرێن، وەك: پاشگری ((ەك، نگ (ینگ، ە، گی)). پاشگری ((ەك)) پاشگرێکی بەکارە ((لە وشەسازیی کوردیدا دەورێکی گەورە دەبینێت چ بە تەنها بێتە ناو تەکوینی وشەوە چ لەگەڵ دەنگی تردا. تۆژینەوەی سەر لە باسی دەوری (ك) لە وشەسازی کوردی زۆری بە بەرەوەیە ـــ دیارە هەمان قابلیەتی زێدە بەرچاوی دەنگی (ك) لە پێکهێنانی وشەی (ناو، ئاوەڵناو، ناوی ئالەت...))[75] هەیە. ((ەك)) بەواتای ((پێوەلکان و پێوەنووسان)) دێت.

چاوگ: رەگ + ەك ـــــــ رەگەك ناوی ئامێر

کوتان: کوت + ەك ـــــــ کوتەك

بەم پێیە ئەم پاشگرە و پاشگرەکانی تەکی ئەم ناوی ئامێرانە دروستدەکەن: پەستەك، هێڵەك، کوتەك، برەك، بێژنگ، بڕینگ[76] (یا ((چێرگ)) بۆ بڕینەوەی مەڕو بزن)، گیرە، ماڵە ((لە (ماڵین)ەوە پارچە ئاسنێکی درێژە نزیکەی دوو مەترە لەدوای خرماشەی تراکتۆرەوە بۆ تەخت کردنی هێڵی جووتەکە))، بادە لە (بادان)ەوە، رایەخ لە (رایەخستن)ەوە. تەقیلە لە (تەقین)ەوە: تەقی + لە ـــــــ تەقیلە واتە جام یا تاسی ئاو خواردنەوە. چەند نموونەیەك:

هەندێك ناوی ئامێر هەن لە رواڵەتدا لە ناوی ئامێری سەربەخۆ دەچن، بەڵام لە رەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕەوە بەلادانی نیشانەی چاوگ وەردەگیرێن، وەك: ساز، پاچ، بلوێر، گەز، گاز، بلوور.

(75) مەسعوود محەممەد، چەند حەشارگەیەکی رێزمانی کوردی، ل 26.

(76) بڕوانە: عبدالرحمن امین زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی (ب)، ل 76-77.

دەستم لە بادە هەڵگرت و سازو نەیم فڕیدا
ترسی قیامەتم بوو ڕووڕەش نەبم لەوێدا
(بێکەس، ل 126)

بنەواشەی دووەم: لەسەر پێوانە و ڕێژەی (فرۆکە) دەشێ و دەتوانرێ لە ڕەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕ و پاشگری (ۆك) هەندێك ناوی ئامێر لە ڕووی دەستوورەوە پێکبهێنرێت وەك:

پەستان: پەست + ۆك ——— پەستۆك

هەروەها: ڕژۆك، بڕۆك، پەستۆك، سڕۆك.

ئەم ڕێژەیەی ناوی ئامێر لە چاوگەوە وەرگیراوە بەکارهێنانی کەمە، بەڵام بۆ ناوی ئامێر لە بارە.

بنەواشەی سێیەم: لە پێشگر و ڕەگی چاوگی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە ئەم ناوە ئامێرانە بەکاردێن، وەك:

(پێنووس) لە چاوگی (نووسین)ەوە، پێخۆر لە (خواردن)ەوە، پێشۆر، پێپۆش، پێماڵ، پێبەست، پێگیر، پێبڕ، پێسووت.

ئەم ڕێژەیە ((کە))ش وەکو پاشگر وەردەگرێ و شیاوی بەکارهێنانیشە لەسەر پێوانەی ((ئاو ماڵکە)) وەکو: پێ شۆرکە، پێ پۆشکە، پێماڵکە، پێ بڕکە.

((پێ)) لەڕووی واتاوە ((هۆ)) دەرەخات.

چ هی پێنووس، چ دەمیمان
بە تاقە یەك زاری شیرین
(دیوانی، گۆران، ل 312)

ناوی ئامێری داڕژاو هەیە لە ڕەگی چاوگی بەتێپەڕکراو بەهۆی ((اندن))ەوە بەهۆی پاشگری ((ە))ەوە بۆ ئامێری تازە بەکارهێنراو بەکاربهێنرێت[77] وەکو: ڕژاندن: ڕژێن + ە ——— ڕژێنە، ڕشێنە، جۆلانە..

ئارامگای شۆخی دیدە مەستانە
ڕشێنەی ڕوخسار حەسرەت کێشانە
(پیرەمێرد، ل 48)

2- ناوی ئامێری لێکدراو:

ڕێژەیەك هەیە کە سەربەخۆ کوردەواری بۆ ئامێری پێویستی ئیش و کاری ڕۆژانەی بەکاری هێناوە. ئەم ڕێژەیە لە (ناوی بکەر) زۆر نزیکدەبێتەوە، بەوەی کە ئیش و کار جێبەجێ دەکات.

ا- ئەم ڕێژەیە لە وشەیەکی واتادار (بەزۆری ناو) لەگەڵ ڕەگی تێپەڕو تێنەپەڕدا بەلادانی نیشانەی چاوگەکەیان وەردەگیرێ، وەك:

باوەشاندن: باوەشێن

شەکرشکاندن: شەکر شکێن

هەروەها: قەڵەمتاش، خاکەناس لە (خاك ئەنداز)ەوە هاتووە دەسشۆر، چاپاڵێو، پەلاوپاڵێو، دەسماڵ، بەفرماڵ، مێکوت، سەرپۆش، دەستاڕ (لە دەستهاڕین)ەوە، دەسرازە ((لە (دەس ڕاژەندن)ەوە بۆتە دەس ڕاژە ——— دەسراژە)، کەوگیر، دەستەسڕ، ڕۆتکەن (ڕۆتتکەن).

ب- ناوی ئامێر هەیە لە ئاوەڵفرمان و ڕەگی چاوگ پێکدەهێنرێت. جاری واش هەیە ئامرازی لێکدەر دەچێتە نێوانیانەوە، وەك:

بەرماڵێن: بەرماڵ، پێشتەماڵ، بەرکۆش (بەرکۆشە)، لاگیرە، باگردێن.

(77) بڕوانە: مەسعوود محەممەد، زاراوە سازیی پێوانە، ل 171.

تێبینییەك پێویستە دەسنیشان بکرێت، ئەویش ئەوەیە لە بەشی لێکدراوی ئەم ناوانە، چاوگ دەورێکی چالاك و گرنگتر دەبینێت و وشەکەی پێش ڕەگی چاوگەکە دەچێتە ژێر دەسەڵات و هێزی چاوگەکانیانەوە، لەڕووی واتای پێشوویانەوە بێهێز بوونە، بۆیە لەم پێکهاتنەدا چاوگ دەورێکی سەرەکی دەبینێت، نەك وشەکەی پێشیانەوە. بۆ نموونە:

شێر و قەڵەم شەریکن، لەم عەسرەدا دریغا
شیرم قەڵەمتراشە و کالانییە قەڵەمدان
(حاجی قادر، ل 87)

جـ- ڕێژەیەکی تری (ناوی ئامێری لێکدراو) هەیە لە ئاوەڵناو و ڕەگی چاوگ پێکدێت، وەکو: ڕەشماڵ، بڵندگۆ (بڵێندگۆ)

چاپخانە و بڵێندگۆمان
بوونە بەردی بن گۆمان
(تاریك و روون، ل97)

تایبەتییەکانی ناوی ئامێر:

ناوی ئامێر ئەم تایبەتییانە دەگرێتە خۆی:

1- هەندێك ناوی ئامێر هەن دەشێن ببنە زاراوە، وەك: ڕۆتکەن (ڕۆنتکەن)

بۆ شاستانەی وەرە ئەی تیرە دڵ نەخۆش
هەر حوجرەیەکی (ڕۆتکەن)ی صەد کارەبایە غەوث
(بێخود، ل 20)

2- ناوی ئامێر وەکو ناوێکی ئاسایی کۆدەکرێتەوە نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێت، وەکو: ڕەشماڵان، بڵێند گۆیان، پەستەکان، ڕشێنان، پێ پۆشان.

3- نیشانەی ناسراوی و نەناسراوی وەردەگرێت کە تایبەتێتی ناوە، وەك: بڵێند گۆکە، سەرپۆشەکە، پەستەکەکە، ڕشێنەکە، بڵێند گۆیەك، سەرپۆشێك، دەسڕەکە.

دەسڕەکەی دەستت چیتی گوڵ شینە
بۆ ئارەق سڕین شەڕ فەلەستینە
(فۆلکلۆری دەسنووس)

من باوەشینەکە لەسەر دەسکەکەی قیت دائەنیم.
(ڕشتەی مرواری، ل 134)

4- شێوەی ئیدیەم ناگرێتە خۆی، چونکە شێوە لێکدراوێکەی لە واتاکەی خۆی دوور ناکەوێتەوە، کە دەبێتە لێکدراو.

5- وەکو ناوی ئاسایی لە ئاخاوتن و نووسیندا بەکاردەهێنرێت، بەڵام لەڕاستیدا وەکو ناوی ئاسایی نییە چونکە ناوی ئامێر کارێکی پێدەکرێت یا هۆیەکە بۆ کار جێبەجێ کردن لە شێوەی ناوی بکەردا.

6- ڕێژە لێکدراوێکەی ناوی ئامێر وەکو (ناوی بکەر) وایە، وەك: سەرپۆش، شەکرشکێن، ڕۆتکەن (ڕۆنتکەن)، بڵێندگۆ، دەستەسڕ، باوەشێن، بڕبەن.

خاقانە گەسك لێدەر، بۆ خادیمی بەرقاپیت
خوددامە بەڕوح قەیصەر، بۆ بان گوشی سەربانت
(بێخود، ل 16)

ئەژدە هاك كون بڕە، سەختە زیندانت
ناڕوشێ بە بڕبەن بەندی گرانت
(دیوانی گۆران، ل 268)

بەشی سێیەم

ئەنجامی لێکۆڵینەوە

لەم بەشەی نامەکەدا کە بریتییە لە دیاریکردنی ئەو ئەنجامانەی کە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکانی بەشی یەکەم و دووەمی ئەم نامەیەدا پێی گەیشتویین، کە ئەویش پیشاندانی لایەنە جۆربەجۆرەکانی بابەتەکانی ئەم باسەیە لە یاسا و دەستووری دارشتن و پێکهاتنیان و لایەنی بەکارهێنان و تایبەتێتییان.

دوای هەڵسەنگاندن و نرخاندن و بەراوردکردنی ئەوەی هەر لە زووەوە تاکو ئەمڕۆ لە بارەی ئەو کێشەیەوە نووسراوە و چوونە ناو زمانەکە و لێکدانەوە و شوێن کەوتن و... ئەو ڕێگەیان بۆم خۆشکرد بگەمە هەندێ ئەنجامی راست و بەکەڵك:

ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) واتای ڕوودانی چاوگەکانیان (فرمانەکانیان) هەڵدەگرن، بەڵام کەس و کاتیان تێدا بەدی ناکرێت و بەگشتی بەهۆی پێشگر و پاشگرەوە بە ڕێگای دارشتن و لێکدانەوە وەردەگیرێن.

لەڕووی دارشتن و پێکهاتنەوە ڕێژەیەکی ناوی بکەر و ناوی چاوگ کە لە قەدی تێنەپەڕ و پاشگری (و، وو) و لە قەدی تێنەپەڕ و تێپەڕ و پاشگری (ار)، وەکو: کەوتوو، نوستوو، کوشتار، بڕیار و تێکڕای ڕێژە داڕێژراوەکانی (ناوی بەرکار)یشی.

لێ دەرچێت، کە لە قەدی چاوگ و پاشگرەوە دروستدەکرێت. هەموو بابەتەکانی تری (ناوی بکەر، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) لە ڕەگی چاوگ و پێشگر و پاشگرەوە یا تەنها لە ڕەگی چاوگەکەوە پێکدەهێنرێن. وەکو (بکێش، نووسەر، پرسە، پرس، جمگە، هەڵدێر، بەستەك، گاز...). هەموو ئەو بابەتانەی سەرەوە لەڕووی پێکهاتنەوە دارژاو و لێکدراون، تەنها ڕێژەیەکی (ناوی چاوگ) و یەك دوو نموونەی (ناوی ئامێر) نەبێت سادەن، وەك (پرس، دز، خەو، گاز، گەز). بابەتەکانی سەرەوە هەموویان لە ئاخاوتن و نووسیندا وەکو ناو بەکار دەهێنرێن، بەڵام ناوی بکەر و ناوی بەرکار بەپێی بەکارهێنان وەکو ناویش و ئاوەڵناویش بەکار دەهێنرێن. کەچی ناوی ئاسایی ئەم شێوە بەکارهێنانەی وەکو ئاوەڵناو نییە. هەروەها دەشێن ببنە زاراوە و ئیدیەم و وەکو ناوی ئاسایی تێکرایان نیشانەی ناسراوی و نەناسراوی وەربگرن، چونکە وەکو ناوی گشتی وان و هەر لەبەر ئەمەشە زۆریان

نیشانەی (کۆ) وەرناگرن. ئەمە بەگشتی لە بارەی هەموو بابەتەکانەوە بوو، بەڵام لە خوارەوە لە یەکەیەکەیان دەدوێین:

ناوی بکەر بریتییە لەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن و توانایەکی تایبەتی و سیفەتێکی هەمیشەییان هەیە و کار و کردەوەیەك جێبەجێ دەکەن. ناوی بکەر وەکو لەسەرەوە خستمانەڕوو ڕێژەیەکی نەبێت لە قەدی تێنەپەڕەوەیە، دەنا هەموو بە دارژاو و لێکدراوەوە لە ڕەگی چاوگەوە وەردەگیرێن. ئەو ڕێژەیەی کە لە قەدی تێنەپەڕەوەیە ئەگەر چاوگەکەی دارژاو یان لێکدراو بێت بەزۆری ناوە بکەرێکان شێوەی (ئاوەڵناوی بکەر) دەگرنە خۆیان- واتە لەڕووی واتاوە ئاوەڵناون، ئەگەرچی بەهۆی نیشانەی ناسراوی و نەناسراوییەوە، وەکو ناو بەکار دەهێنرێن. وەکو: پەك کەوتوو[1]، داهاتوو، پێ گەیشتوو، زگ سووتاو، دڵ مردوو.

ڕێگای پێکهاتن و وەرگرتنی ناوی بکەر لە چاوگەوە لە هەموو بابەتەکانی دی وەك (ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جێگا، ناوی ئامێر) زیاتر بڵاوە. ناوی بکەر ئەگەر چاوگەکەی ئاوەڵفرمانی (نە) و پێشگری داڕێژی (هەڵ، دا، ڕا) بچێتە پێش و ببێتە داڕێژراو ئەوە پێویستی بە پاشگر و پێشگری تایبەت بە ناوی بکەر نابێ و لە هەمان کاتدا بەلابردنی نیشانەی چاوگەکانیان (ناوی بکەر) پێکدێن، وەك: زانین، زانا ـــ نەزان، هەڵگرتن ـــ هەڵگر، راکێشان ـــ راکێش، راگرتن ـــ راگر. بگر ـــ داگر. کەواتە (نە)ی نەرێ و پێشگری (هەڵ، دا، را) شوێنی پاشگر و پێشگرە بکەرێکان دەگرنەوە.

دوای لێکۆڵینەوە و پشکنینێکی زۆر دەرکەوت کە نیشانەی (ەر)ی ناوی بکەر لە زمانی کوردیدا هەیە و زۆر کۆنە و چۆتە سەر ناویش، وەك لە وشەی (کۆچەر، چەپەر، سەنگەر)[2] کە لە وشەی (کۆچ، چەپ، سەنگ) و نیشانەی (ەر) پێکهاتوون و (کۆچەر)یش ناوی بکەرە، ئەگەرچی لە ناوەوەش پێکهاتووە، بەڵام بکەرێتی (فاعیلیەت)ی تێدایە و لە چاوگیشەوە وەکو لە (نانکەر، پەیامبەر) دا هەیە، بەڵام لە سەرەتای

---

(1) پەك: وەکو پێشگر بە واتای (هیز و توانا)، دێت.

(2) چەپەر: بە واتای دەرگای تەیمان (پەرژین) و پارێزەری باخچە دێت.

پەنجاکانەوە لە وشەسازکردندا بەکارهێنانی فراوان و بەربڵاوبووە و لە هەموو چاوگێکی تێپەڕەوە چ سەربەخۆو چ لە چاوگە ناوێزەکانەوە بە یاریدەی پێشگری (ب)ی ناوی بکەرێوە ناوی بکەر دروستدەکات، وەك: (نووسەر، بکەر بینەر، بخەر...) و بەهەمان شێوە پێشگری (ب)ی ناوی بکەری کۆنە و لە فۆلکلۆردا هەیە وەك: (ببڕ و بکوژ هەر خۆیەتی)، لە ڕەگی هەموو چاوگێکی تێپەڕەوە چ سەربەخۆو چ بە یاریدەی (ەر)ەوە ناوی بکەر پێکدەهێنێت، وەك نموونەکانی سەرەوە.

ناوی بکەر لەڕووی بەکارهێنانی جۆربەجۆری وەك (ناو، ئاوەڵناو، کاروپیشە و زاراوە و ئیدیەم لە هەموو بابەتەکانی تر چالاکتر و بەکارهێنانی زیاترە و لەڕووی توخمیشەوە ناوە بکە ڕێکانی پیشەوکار بۆ نێرو مێ و دوولایەن دابەش دەبن. هەروەها ناوی بکەری لێکدراو ئەوانەی لە ئاوەڵناو و ئەندامانی لەشی مرۆڤ (گوێی، سەر)ی لێ دەرچێت لە ڕەگی چاوگەوە پێکدێن (ئاوەڵناوی بکەری لێکدراو) پێکدێنن و وەکو ئاوەڵناون. ناوی بەرکاریش لە چاوگەوە وەردەگیرێن و سیفەتێکی کاتییان هەیە و کەسوکاتیان تێدا بەدی ناکرێت و واتای ڕوودانی چاوگ و فرمانەکانیان تێدایە و کردەوەیەکیان بەسەردا هاتووە. لەڕووی پێکهاتنەوە وەکو دەستوور زۆربەی شێوەکانی لە قەدی چاوگەوە بەزۆری لە تێپەڕەوە وەردەگیرێت و لە ئاخاوتن و نووسیندا وەکو ناویش و ئاوەڵناویش بەکاردەهێنرێت و ئەرك و تایبەتێتی ناوی ئاسایی وەردەگرێت و لەبەرئەوەی لە چاوگەوە دروستبووە و وەکو ئاوەڵناویش بەکاردەهێنرێت لە ناو و ئاوەڵناوی ئاسایی جیا دەکرێتەوە. بەشێوەی ناوی بکەر زاراوەی لێ وەردەگیرێت و لە ڕێژە لێکداروەکانیشی تێدا هەن ببنە ئیدیەم.

ناوی بەرکار ڕێژەیەکی هەیە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی ڕوودان و پاشگری (و) و ئەو ڕێژەیەی کە لە قەدی چاوگی تێنەپەڕی گوێزانەوە و پاشگری (و)ەوە ناوی بکەر پێکدەهێنێت، لەلایەن زمانەوانانەوە هەردووکیان تێکەڵکردووە و بە ناوی بکەر یا بە ناوی بەرکار زانیوە، هەمان ڕێژەشیان لە تێپەڕەوە تێکەڵ بەو ڕێژەیە کردووە، کە ڕاستێکەی ناوی بەرکارە وەك: خواردوو، کردوو، کێلاو، هێناو. ڕێژەیەکی تری ناوی بەرکار هەیە کە لە ناوێك و قەدی چاوگ و پاشگری (و) پێکدێت لەگەڵ ناوی بکەردا بەهۆی ناوەکەی تەکیەوە لە یەکتر جیا دەکرێنەوە. ئەگەر ناوەکە لە دەوری بکەردا بێت،

ڕێژە لێکدراوەکە دەبێتە (ناوی بەرکار) وەك: با بردوو... بەڵام ئەگەر ناوەکەی دەوری بەرکاری هەبێت، ئەوا دەبێتە (ناوی بکەر)، وەك: بەش خواردوو، زگ سووتاو... ناوی چاوگ ئەو ناوانەن لە چاوگەوە وەردەگیرێن و کەسوکاتیان تێدانییە، بەڵام واتای ڕوودانی چاوگەکەیان دەگەیەنن و سەربەخۆ نین و لەشتی تردا هەن.

هەروەکو لەپێشەوە وتمان ڕێژەیەکی نەبێت لە قەدی چاوگەوە وەردەگیرێت، ئەگینا هەموو ڕێژەکانی تری لە ڕەگی چاوگی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە پێکدەهێنرێن وەك: کوشتار، دز، پرس، پرسە، کۆکە، خۆراك، پۆشاك... ناوی چاوگیش بە شێوەی بابەتەکانی تر نیشانەی ناسراوی و نەناسراوی وەردەگرێت، بەڵام لەبەرئەوەی وەکو ناوێکی گشتی وایە و چەمکی گشتی هەیە و نیشانەی (ان)ی کۆ وەرناگرێ و هەندێکیان دەبنە زاراوەش.

وەرگیرانی ناوی جێگا لە چاوگەوە لە وشەسازی کوردیدا زۆر بەدەگمەن لێی کۆڵراوەتەوە. بەپێی پێوان وەکو دەستوور و گونجان لە ڕەگی چاوگی تێپەڕ و تێنەپەڕی گوێزانەوەوە بە یارمەتی پاشگری (گە، ەن)ەوە وەردەگیرێن و شوێنی دیاریکراو و تایبەتی دەبەخشن، وەکو: جمگە، پرسگە، فرۆشگە، وێستگە، ڕێژەن، سووتەن... سەربەخۆش لە ڕەگی چاوگەوە ساز دەدرێن، وەك: (هەڵدێر، بنکە، کەند ...) کە لە چاوگی (هەڵدێران، بنکردن، کەندن...)ەوە هاتوون.

ناوی ئامێر ئەو ناوانەن لە چاوگەوە بەرێگای داڕشتن یا سەربەخۆ لە چاوگەوە وەرگیراون بۆ جێبەجێ کردن و ڕاپەڕاندنی کار بەهۆیانەوە. ئەم ناوانە بە چەند شێوەیەك لە ڕەگی چاوگی تێنەپەڕ و تێپەڕەوە بەهۆی پێشگر و پاشگر یا وشەیەکی واتادار بەشێوەی داڕژاو و لێکدراو بەدەگمەنیش سادە پێکدەهێنرێن. وەك: کوتەك، ڕشێنە، پەستۆك، پێماڵ، دەستەسڕ، نینۆك بڕ، گەز، گاز...

ناوی ئامێر، ڕێژە لێکدراوەکەی بەشێوەی ناوی بکەر لە جێبەجێ کردنی کاردا بەشداری دەکات، وەك: قەڵەمبڕ، شەکر شکێن... ناوی ئامێر تێیدا هەیە وەکو زاراوەش لە ئاخاوتن و نووسیندا بەکار دەهێنرێن وەك: بڵیند گو، ڕوانگە، ڕۆتکەن... ئەم جۆرە ناوە وەکو دەستوور بەرێگای پێوانەوە دەلوێت بۆ ئامێری تازە داهێنراو و داهاتوو لە چاوگەوە بە یارمەتی پێشگر و پاشگرەوە ژمارەیەکی زۆر پێکبهێنرێن، وەك: ڕژۆك، پەستۆك، پێپۆش، پێماڵ، پێپەست..

سەرچاوەی نموونەکان

1- (بێخود)

دیوانی بێخود، کۆکردنەوە و ڕێکخستن و لەسەر نووسینی محەممەدی مەلا کەریم، چاپخانەی سلمان الاعظمي، بەغدا، 1970.

2- (بێکەس)

دیوانی بێکەس، محەممەدی مەلا کەریم ڕێکی خستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتی لە چاپدانی کردووە، چاپخانەی (الادیب)، بەغدا، 1980.

3- پەندی پێشینان، کۆکردنەوەی شێخ محەممەدی خاڵ، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1957.

4- (پیرەمێرد)

دیوانی پیرەمێرد، محەممەد ڕەسول هاوار، بەغدا، 1970.

5- (تحفەء مظفرية، ب2)

ئۆسکارمان، تحفەء مظفریە، بەرلین، 1905، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی هێمن موکریانی، بەشی دووەم، بەغدا، 1975.

6- جەمال شارباژێری، فرمێسکی نهێنی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، 1968.

7- (حاجی قادر)

دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی سەردار حەمید میران، کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان ناوچەی کوردستان، هەولێر، 1986.

8- ڕۆژی نویٚ، ژمارە 7، ساڵی یەکەم، سلێمانی، 1960.

9- (شێخ ڕەزا)

دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1957.

10- عەلائەدین سەجادی، ڕشتەی مرواری، بەرگی هەشتەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1983.

11- عەلائەدین سەجادی، کوردەواری، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1974.

12- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، کۆکردنەوەی محەممەد کەریم شریف، چاپخانەی الشمال کەرکوك، 1974.

13- گۆران، بەهەشت و یادگار و فرمێسك و هونەر لەگەڵ دوو هاوینە گەشت چاپخانەی کامەران، سلێمانی، 1971.

14- گۆران، سروشت و دەروون لەگەڵ ئۆپەرێتی ئەنجامی یاران، چاپخانەی کامەران، 1968، سلێمانی.

15- (گۆران) سەرجەمی دیوانی گۆران، بەرگی یەکەم، محەممەدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوە و ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، 1980.

16- محەممەد صالەح دیلان، دیوانی شیعر، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوە و پێشەکی و پەراوێز نووسینی، عەبدوڵلاٚ عەزیز خالد چاپخانەی سۆمەر، بەغدا، 1987.

17- (نالی)

دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عبدالکریم مدرس و فاتح عبدالکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، 1976.

18- هێمن، تاریك و ڕوون، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، 1974.

19- هێمن، ناڵەی جودایی ((شیعر))، چاپخانەی عەلا، بەغدا، 1979.

20- هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری کوردی، دەسنووس، کۆکردنەوەی ڕەفیق محەممەد محێدین شوانی، ناوچەی شوان، هاوینی 1976.

سەرچاوەکان

بە زمانی کوردی:

1- ئیبراهیم ئەمین باڵدار، زاراوە و زمان لە کاروانی زانیاری ئەمڕۆدا، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 112، بەغدا، 1986، ل 212-232.

2- ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی (دار الجاحظ)، بەغدا، 1976.

3- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، 1975.

4- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، 1976.

5- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، 1977.

6- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کوردی، بەغدا، 1979.

7- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، 1987.

8- بەهزاد، چاوگی کوێرەوە بوو لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ((بەیان))، ژ 2، بەغدا، 1972، ل 23-25.

9- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، چاپخانەی دار الطباعة الحديثة، بەغدا، 1929.

10- جگەر خوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانی کوردی، چاپخانەی صلاح الدين، بەغدا، 1961.

11- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، 1976.

12- سەعید صدقی، مختصر صرف ونحوی کوردی، چاپخانەی نجاح، بەغدا، 1928.

13- صالح حوسێن حەسەن پشدەری، کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی بەغدا، 1985.

14- عەبدوڵڵا شالی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول، د. ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدوون عەلی ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کەمال مەحموود فەرەج، ئەبو زەید مستەفا سندی، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، هەولێر، 1982، بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەی،

هەولێر، 1982، بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەی، چاپخانەی ژمارە (2) وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 1982.

15- عەبدولڕەزاق بیمار، زاراوەکانی ناو کتێبانی قوتابخانە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 286-302.

16- عەبدولڕەحمان محەممەد ئەمین زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی دووەم، ((ب))، بەغدا، 1979.

17- عەبدوڵڵا شالی، (سەر) و (چاو) و (دەست) لە وشەسازی زمانی کوردیدا، گۆڤاری ((پەروەردە و زانست))، ژ 17، بەغدا، 1980، ل3-13.

18- عەبدوڵڵا شالی، ناوی بکەر لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری ((پەروەردە و زانست)) ژ 15، بەغدا، 1979، ل 5-7.

19- عەبدولموحسین بەنی وەیس عەلی، چەند زاراوەییێکی ڕەسەن، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 114، بەغدا، 1987، ل 154-161.

20- غازی فاتح وەیس، جیاوازی نێوان فۆنیم و مۆرفیم، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 107، بەغدا، 1985، ل 190-195.

21- فاچل عومەر، نێڤگر د زمانی کوردیدا، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 109، بەغدا، 1986، ل 265-276.

22- فارووق عومەر صدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، لە بەشی دووەمی بەرگی سێیەمی گۆڤاری ((کۆڕی زانیاری کورد)) دەرهێنراوە، بەغدا، 1975.

23- د. کامیل حەسەن بەسیر، پێناسینی زاراوە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 213-218.

24- د. کامیل حەسەن بەسیر، زاراوەی کوردی لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندن، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، 1979.

25- د. کامیل حەسەن بەسیر، زانستی ئاوەڵناو، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، 1981.

26- ك. ك. کوردۆییێف، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، د.کوردستان موکریانی لە زمانی ڕوسییەوە وەری گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، لە بڵاوکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، هەولێر، 1984.

27- د. کەمال فوئاد، موحازەرەکانی ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی دووەمی بەشی کوردی کۆلێجی ئـاداب، زانکۆی سلێمانی، ساڵی خوێندنی 1972/1973، بـەناوی ((وەرگیراوەکـانی فرمـان- مـشتقات الافعال)). لە ڕۆژی 5/7، 1973/5/16.
28- گیوی موکریانی، ئەلف و بێی کوردی وێنەدار بەتیپی لاتینی، بە زاراوەکـانی سـۆرانی، بـادینی، فەیلی، هەورامی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، 1972.
29- محەممەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا، 1973.
30- محەممەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کـوردی لـە تـەرازووی بـەراورددا، دەزگـای ڕۆشـنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، 1981.
31- محەممەد ئەمین هەورامانی، زمانەکەمان لە کوێوە هاتووە؟ گۆڤاری بەیان، ژ 13، بەغدا، 1974.
32- مەسعوود محەممەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی چاپخانەی کۆڕی زانیاری کـورد، بەغـدا، 1976.
33- مەسعوود محەممەد، خۆدیتنەوە لـەدوو ڕەخنـەی دۆسـتاندا، گۆڤـاری ((کـاروان))، ژ 7، هـەولێر، 1983، ل 41-46.
34- مەسعوود محەممەد، زاراوە سازیی پێوانە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 111، بەغـدا، 1986، ل220-272.
35- مەسعوود محەممەد، زاراوەی پێوانە، بەشی دووەم، نـاوی داڕێـژراو، گۆڤـاری ((ڕۆشـنبیری نـوێ))، ژ12، بەغدا، 1986، ل 162-210.
36- مەسعوود محەممەد، (کۆڕی زانیاری کورد) چۆن ئەم ناوەی وەرگـرت؟ گۆڤـاری ((زانیـاری))، ژ 4، بەغدا، 1971، ل 57-71.
37- محەممەد ئەحمـەد سـەعید، چـەند سـەرنجێکی زمانـەوانی دەربـارەی کتێبـی ڕێزمـانی کـوردی د. ئەوڕەحمان، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 93، بەغدا، 1982، ل 40-44.
38- محەممەد مستەفا کوردی، مستەفا صاڵح کەریم، ئەبوبەکر جەلال، عەبدوڵڵا میدیا، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، چاپی دووەم، بەغدا، 1972.
39- محەممەد مەعروف فەتاح، دیسان ئیدیەم پێداچوونەوەیەك لەبەر ڕۆشنایی زمانەوانیدا، لـە ب 11ی ((گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق- دەستەی کورد)) دەرهێنراوە، بەغدا، 1986.
40- د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پـۆلی یەکـەمی بەشـی زمـانی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، 1982.

41- د. نەسرین فەخری، ڕێبازی بە کوردی کردنی زاراوە، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 114، بەغدا، ل 123-136.
42- د. نەسرین فەخری، فەرهەنگی ناوی دەنگ لە زمانی کوردیدا، ((گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات))، ژ 18، 1974، ل95-117.
43- د. نەسرین فەخری، لیکسیکۆلۆگیا، پەرەسەندنی مێژوویی واتای وشە و دەوری لە دەوڵەمەندکردنی زماندا، گۆڤاری ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژ 107، 1985، ل180-189.
44- د. نەسرین فەخری، لیکسیکۆلۆگیا، گۆڤاری ((ڕۆشـنبیری نـوێ))، ژ 111، بەغـدا، 1986، ل 140 -146.
45- نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، 1960.
46- نووری عەلی ئەمین، دەوری پیتە بزوێنی (ە) لە زمـانی کوردیـدا گۆڤـاری (ڕۆشـنبیری نـوێ)، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 169-181.
47- نووری عەلی ئەمین، قەواعیدی زمانی کوردی لە (صرف و نحو)دا بەرگی یەکەم، بەغدا، 1956، بەرگی دووەم، بەغدا، 1958.
48- د. وریا عومەر ئەمین، تێنەپەڕ فرمانێکی بکەر نادیارە، گۆڤاری ((ڕۆشـنبیری نـوێ))، ژ 107، بەغدا، 1985، ل195-200.
49- د. وریا عومەر ئەمین، مردنی وشە، گۆڤاری (کاروان)، ژ 45، هەولێر، 1986، ل8-14.

بە زمانی عەرەبی:

50- الاستاذ الشيخ احمد الحلاوي، شذا العرف في فن الصرف، مطبعة دار الكتب المصرية، 1927.
51- الدكتور عبده الراجحي، التطبيق الصرفي، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1979.
52- محمد التقي الحسيني الجلالي، نزهة الطرف في علم الصرف، مطبعة دار النعمان – النجف، 1977.

بە زمانی ئینگلیزی:

53- D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961.
54- Ernest N. Mccarus, A Kurdish Grammar, New-York, 1958.
55- LAURIE BAUER, English Word – Formation, New-York, 1983.
56- Valerie Adams, An introduction to Moder English, Word- Formation, London, 1982.

ملخص البحث

ان الموضوع الذي يتضمن هذا البحث. هو رسالة ماجستير حول كلمات مثل (اسم الفاعل واسم المفعول واسم المصدر واسم المكان واسم الالة)، التي تستخلص من المصدر بواسطة الاشتقاق.

ولا تشمل دراستي سوى تلك الموضوعات الآنفة الذكر والتي لم تبحث، برأيي، بصورة موسعة لحد الآن، او تناولها الباحثون بصورة ناقصة.

لذا احاول في بحثي هذا تسليط الضوء على شتى جوانبها وطرق اشتقاقاتها وصياغة القوانين الخاصة بها.

ان هذه الدراسة تحتوى على ثلاثة فصول، وقد قيمت في الفصل الاول معظم المصادر التي تناولت الموضوع وباسلوب علمي وحسب تسلسلها الزمني، لاظهار عيوبها ونواقصها، وكذلك ابراز جوانبها الصحيحة، مستندا في ذلك على الآراء الصائبة للباحثين، للاخذ بها وابداء وجهات نظري الشخصية حولها بعد ذلك.

وفي الفصل الثاني من هذه الدراسة، ثبت آرائي الخاصة حول الموضوع والتي استنتجتها من خلال الدراسة والتحقيق مع الاشارة الى الآراء الصحيحة في المواضيع الضرورية، وقد حاولت صياغة القواعد والقوانين المتخلفة لاشتقاق تلك الموضوعات، مع اظهار خصائص كل موضوع على حدة، بتفرعاته وكيفية استعمالاته، كلاما وكتابة.

أما الفصل الثالث من البحث، فقد خصصته لتضمين نتائج دراستي في الفصلين السابقين، مختتما ذلك بقائمة باسماء المصادر التي اعتمدتها في بحثي هذا، وحسب الترتيب الابجدي.

Abstract

This study, which is submitted as partial requirement of the degree of M A in the Kurdish language, is concerned with the derirates of the infinitive; it covers mainly the agent nouns, the action nouns, participles, locatives and instruments – linguistic elements that have not been fully analysed to date.

The exposition falls into three parts. Part one is a thorough examination and an objective evaluation of the previous literature on word – formation in Kurdish. Here we systematically investigate the merits and demerits of every single work available, expressing our opinion and treating those of others with invariable respect. The second part is devoted to a discussion of each derirate separately, providing ample examples and details concerning their function, use, the way they are derived from the stem, the affixes they can associate with, and the idioms they create. Then follows the concluding remark that composition i. e. deriration, is no less productive than compounding in the formation of new lexical items.